

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**SURİYE'DE KARA KIŞA DÖNEN ARAP BAHARI:
KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN
YÖNETİMİNDEKİ VEKALET SAVAŞI**

CAN DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ.DR. NEZİR AKYEŞİLMEN

KONYA – 2018

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Can Demir
	Numarası	: 124229001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	: Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı : Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı (How Arab Spring Grew Into Harsh Winter in Syria: The Proxy War Administered By Global and Regional Powers)

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Can Demir

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Can Demir
	Numarası	: 124229001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	: Doç.Dr.Nezir Akyeşilmen
Tezin Adı	: Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı : Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı (How Arab Spring Grew Into Harsh Winter in Syria: The Proxy War Administered By Global and Regional Powers)	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **“Suriye’de Kara Kışa Dönen Arap Baharı : Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı”** başlıklı bu çalışma 15/02/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Nezir Akyeşilmen
Doç.Dr.

Danışman

Demet Şefika Mangır
Yrd.Doç.Dr.

Üye

Mustafa Cüneyt Özşahin
Yrd.Doç.Dr.

Üye

ÖNSÖZ

2010 yılı sonunda, Tunus'ta bir gencin kendini yakmasının ardından tüm Tunus halkının giriştiği eylemle beraber Arap dünyasına yayılarak Tunus, Mısır, Libya, Bahreyn, Ürdün ve Yemen gibi ülkeleri etkisi altına alan, bu ülkelerde halkın memnun olmadıkları anti-demokratik devlet yönetimlerine karşı uyanışa geçerek ayaklandıkları Arap Baharı süreci, bölgenin dinamiklerini alt üst etmiştir.

Arap Baharı sürecinin en sancılı ayağı Suriye'de gerçekleşmiştir. Diğer Arap ülkelerinde isyanlar şeklinde cereyan eden süreç, 2011 yılı itibariyle Suriye'de eskiden beri süregelen politik kutuplaşmalar nedeniyle bir iç savaşa dönüşmüştür. Savaşın yıkıcı etkileri, ülkede tarihin en büyük insanlık dramlarından birinin yaşanmasına neden olmuştur. Milyonlarca insan ülkeden kaçmış veya yerlerinden mahrum olmuştur. Küresel güç konumundaki dünya devletleri ile bölgedeki diğer devletler, iç savaşa yönelik farklı politikalar geliştirmişken, bu politikaları doğrultusunda iç savaşa direkt olarak müdahale etmek yerine, Suriye rejimi veya savaşan diğer tarafları desteklemek suretiyle bir vekalet savaşı içine girmişlerdir.

Arap Baharının son ayağı olan Suriye iç savaşı, çok bilinmeyenli bir denklem haline gelmiştir. Geline nokta da savaşın gidişatı hakkında sağlıklı çıkarımlar yapmak için Arap Baharı ve Suriye iç savaşının nedeni ve dinamiklerini iyi idrak etmek gerekecektir. Bu çalışma, Ortadoğu coğrafyasında cereyan eden bu gelişmelerin bütün boyutlarını analiz etmek ve önümüzdeki süreç hakkında sağlıklı çıkarımlarda bulunmak üzere ortaya koyulmuştur.

Çalışmayı yaptığım süre zarfında bana yol gösteren ve akademik danışmanlığımı yapan değerli hocam Doç.Dr.Nezir Akyeşilmen'e ve çalışma arkadaşım Hakan Can Yazırdağ'a şükranlarımı sunarım. Çalışmanın, bu konuda yapılacak müstakbel araştırmalar için başvurulacak başarılı bir kaynak olmasını dilerim.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Can Demir
	Numarası	: 124229001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	: Suriye’de Kara Kışa Dönen Arap Baharı : Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı

ÖZET

21’inci yüzyılın ikinci on yılı başında, Arap coğrafyasında cereyan eden Arap Baharı süreci, bölgenin politik düzenini yeniden inşa ederek, Ortadoğu üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Suriye’de, 2011 yılında Arap baharının bir uzantısı olarak hükümet karşıtı protestolar, muhalif grupların isyanına dönüşmüş ve daha sonra hükümet ve toplumun bir çok kesimi arasında geniş ölçekli bir iç savaşla sonuçlanmıştır. Günümüze kadar devam eden iç savaş, 21’inci yüzyılın en ciddi siyasi krizi ve insanlık dramı haline gelmiştir. Ayrıca, daha önce kurulmuş olan IŞİD terör örgütü, Suriye’deki kazanımlarının bir sonucu olarak iç savaşı daha karmaşık bir hale getirmiştir. Küresel anlamda önem arz eden sivil savaşın gidişatı içerisinde; ABD, Rusya ve Çin başta olmak üzere küresel güçler, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler ile uluslararası örgütler savaşa müdahale etmek durumunda kalmışlar ve bu boyutuyla savaş, bir “vekalet savaşı” haline gelmiştir. Türkiye, mülteci sorunu ve bölgesel terör gibi sorunlardan ötürü Suriye iç savaşından en çok etkilenen ülkelerden biri olmuş; özellikle, iç savaş sürecinde toprak bütünlüğü bozulan Suriye’nin kuzeyindeki terör koridoru oluşumu Türkiye için bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Bütün olarak değerlendirildiğinde, Arap Baharının son uzantısı olan Suriye iç savaşı, dünya siyasi gündemindeki en önemli konulardan biri olmuştur ve savaşın gidişatı, ileride dünya siyaseti üzerinde büyük etkiler uyandıracaktır. Bu çalışma, analitik bir yaklaşımla, Suriye iç savaşının dünü, bugünü ve yarınına detaylı bir bakış sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Arap Baharı, Suriye İç Savaşı, Suriye Politikaları.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	: Can Demir
	Numarası	: 124229001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler / Uluslararası İlişkiler
	Programı	: Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	: How Arab Spring Grew Into Harsh Winter in Syria: The Proxy War Administered By Global and Regional Powers

SUMMARY

The Arab Spring process taking place in Arab territories at the beginning of the second decade of 21st century has had profound effects on the Middle East, reconstructing the political order of the region. In Syria, democratic anti-government protests in 2011 as an offshoot of the Arab spring turned into uprisings by the dissident groups later culminating in a full-scale civil war among the government and a variety of factions of the society. The civil war in process have become the most serious political crisis and human tragedy of 21st century. Besides, the terrorist organization of ISIL, which had been founded earlier, added to the complexity of the civil war as a result of its gains in Syria. In the trajectory of the civil war being of concern globally, world powers led by USA, Russia and China, regional powers led by Turkey and Iran and international organizations have been intervening in the war, which has rendered the war a “proxy war.” Due to issues such as refugee crisis and regional terror, Turkey has been the country to face most of the burden of spillover effects of the civil war in Syria; especially, the formation of terror corridor in northern Syria whose territorial integrity has been disrupted during the civil has turned into a national security issue for Turkey. All in all, Syrian civil war as the latest offshoot of the Arab spring has been one of the most prominent issues on the agenda of world politics and the trajectory of the war will have serious effects on the world politics on the way ahead. This study provides a thorough insight into the past, present and future of the Syrian civil war through analytical approach.

Key Words : Arab Spring, Syrian Civil War, Syria Policies.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AŞ	: Ahraru'ş-Şam
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
HPG	: Hêzên Parastina Gel - Halk Savunma Güçleri
HPŞ	: Hêza Parastina Şingal - Şengal Savunma Birlikleri
HTŞ	: Heyet-i Tahriru'ş-Şam
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
IŞİD	: Irak-Şam İslam Devleti
KCK	: Koma Civakên Kurdistan - Kürdistan Topluluklar Birliğı
KUK	: Kürt Ulusal Konseyi
OKA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PDK-S	: Partiya Demokrata Kurdistan a Sûriye - Suriye Kürdistan Demokratik Partisi
PJAK	: Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê - Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistanê - Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi)
SDF	: Syrian Democratic Forces (Suriye Demokratik Güçleri)
SDG	: Suriye Demokratik Güçleri (Syrian Democratic Forces)
SMDK	: Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonu
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
ŞFC	: Şam'ın Fethi Cephesi
TEV-DEM	: Tevgera Civaka Demokratîk - Demokratik Toplum Hareketi

- UKK : Ulusal Koordinasyon Komitesi
- YBŞ : Yekîneyên Berxwedana Şingal - Şengal Direniş Birlikleri
- YJA-Star : Yekîneyên Jinên Azad ên Star - Özgür Kadınlar Birliğı
- YPG : Yekîneyên Parastina Gel - Halk Koruma Birlikleri
- YPJ : Yekîneyên Parastina Jin - Kadın Koruma Birlikleri
- YPJ-Ş : Yekîneyên Parastina Jin a Şengal - Şengal Kadın Koruma Birlikleri

ŞEKİL, TABLO VE HARİTALAR

Şekiller

Şekil-1 : Arap Baharının Arap Ülkelerindeki Nihai Sonuçları [s.18]

Şekil-2 : PYD'nin Bağlantıları ve Yapısı [s. 79]

Tablolar

Tablo-1 : Arap Ülkelerinin Temel Ekonomik Göstergeleri [s.12]

Tablo-2 : Coğrafi Bölgelere Göre Dünya Genç Nüfus İşsizlik Oranı [s.13]

Tablolar

Harita-1 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2015) [s.55]

Harita-2 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2016) [s.57]

Harita-3 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2017) [s.58]

Harita-4 : IŞİD'in toprak kayıpları (2015-2017) [s.75]

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
KISALTMALAR	vi
ŞEKİL, TABLO VE HARİTALAR	viii
İÇİNDEKİLER	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Giriş	1
1.1. Tezin Önemi	4
1.2. Metodoloji	5
1.3. Tezin Soruları	5
1.4. Tezin Bölümleri	7

İKİNCİ BÖLÜM

SURİYE İÇ SAVAŞININ ARKA PLANI OLARAK ARAP BAHARI SÜRECİ

2. Suriye İç Savaşının Arka Planı Olarak Arap Baharı Süreci	9
2.1. Arap Baharı Sürecinin Genel Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Arka Planı	9

2.1.1. Sosyo-Ekonomik Arka Plan.....	11
2.1.2. Siyasi Arka Plan.....	16
2.2. Arap Baharı Sürecinde Arap Ülkelerinde Meydana Gelen Gelişmeler	18
2.2.1. Tunus'ta Arap Baharı Süreci ve Sonuçları	19
2.2.2. Mısır'da Arap Baharı Süreci ve Sonuçları	20
2.2.3. Libya'da Arap Baharı Süreci ve Sonuçları	22
2.2.4. Bahreyn'de Arap Baharı Süreci ve Sonuçları	23
2.2.5. Yemen'de Arap Baharı Süreci ve Sonuçları	24
2.3. Arap Baharı Sürecinin Genel Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAP BAHARININ SURİYE AYAĞI VE İÇ SAVAŞ

3. Arap Baharının Suriye Ayağı ve İç Savaş	29
3.1. Suriye Siyasi Tarihi.....	31
3.2. Suriye'nin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasi Yapısı	37
3.2.1. Toplumsal Yapı.....	38
3.2.2. Ekonomik Yapı	40
3.2.3. Siyasal Yapı ve Baas Hareketi	41
3.3. Suriye'ye İç Savaşı Getiren Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Zemin.....	44
3.4. Arap Baharının Suriye Ayağı ve İç Savaşının Gelişimi	46
3.4.1. İç Savaşa Giden Yol ve 2011 Yılı Gelişmeleri.....	46
3.4.2. 2012 ve 2013 Yılı Gelişmeleri	50
3.4.3. 2014 ve 2015 Yılı Gelişmeleri	52
3.4.4. 2016 ve 2017 Yılı Gelişmeleri	55

3.5. İç Savaşın Tarafları, Amaçları ve Hedefleri	58
3.5.1. Esad Rejimi ve Rejim Yanlısı Güçler	59
3.5.1.1. Rejim Silahlı Kuvvetleri.....	59
3.5.1.2. Rejim Bağlısı Milis Güçler.....	61
3.5.1.3. Rejimi Destekleyen Dış Güçler	62
3.5.1.4. Rejimi Destekleyen Dış Kaynaklı Milis Güçler.....	63
3.5.2. Rejime Muhalif Güçler	64
3.5.2.1. Suriye Ulusal Konseyi (SUK)	64
3.5.2.2. Ulusal Koordinasyon Komitesi (UKK).....	65
3.5.2.3. Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonu (SMDK)66	
3.5.2.4.Özgür Suriye Ordusu (ÖSO).....	66
3.5.2.5. İslam Cephesi ve Şam Cephesi.....	68
3.5.2.6. El-Nusra Cephesi.....	69
3.5.3. Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) / Daiş.....	72
3.5.4. Suriye Kürtleri ve PYD	76
3.6. İç Savaşın Beraberinde Getirdiği İnsanlık Dramı	80
3.7. İç Savaş Sürecinde Barış Arayışları	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜÇLERİN SURİYE POLİTİKALARI

4. Küresel ve Bölgesel Güçlerin Suriye Politikaları	93
4.1. Küresel Bir Güç Olarak ABD'nin Suriye Politikası	95
4.2. Küresel Bir Güç Olarak Rusya'nın Suriye Politikası	99
4.3. Küresel Bir Güç Olarak Çin'in Suriye Politikası	103
4.4. Uluslararası Bir Örgüt Olarak Arap Birliği'nin Suriye Politikası.....	105

4.5. Uluslararası Bir Örgüt Olarak Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası	107
4.6. Uluslararası Bir Örgüt Olarak NATO'nun Suriye Politikası	109
4.7. Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Suriye Politikası	110
4.8. Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye'nin Suriye Politikası	113

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

5. Sonuç ve Değerlendirme.....	119
KAYNAKÇA.....	124
ÖZGEÇMİŞ	142

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş

21'inci yüzyılın başından itibaren, Ortadoğu ve Arap coğrafyası büyük tarihi olayların, siyasi değişim ve dönüşümlerin merkezi haline gelmiştir. Uzun dönemler boyunca, sömürge imparatorluklarının boyunduruğu altında kalan, siyasi istikrarsızlıkların merkezi olan ve otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü bölge, büyük devletlerin 20'nci yüzyılın sonlarından itibaren yoksun olunan demokrasiyi ihraç etme politikalarının hedefi haline gelmiştir.

Doksanlı yılların başlarından itibaren küresel terörün yıkıcı etkilerine maruz kalan ve bölgesel çıkarlarını zedeleyen otoriter rejimlere siyasi bir tepki içinde bulunan ABD yönetimleri, bu dönemden itibaren, küresel terörün kaynaklarına ev sahipliği yapan Ortadoğu coğrafyasında, Soğuk Savaş sonrası üstlenmiş olduğu "dünya jandarmalığı" misyonunun bir parçası olarak, bozulan dengeleri yeniden inşa etmeye çalışmıştır. Özellikle, 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları, ABD'nin bölgeye müdahale etmesi ve kendisine yönelik potansiyel tehditleri bertaraf etmesi için meşru bir gerekçe hazırlamıştır. Küresel terör odaklarını ortadan kaldırmak, "haydut devletler"i dizginlemek ve bölgenin siyasi yapısını revize etmek maksadıyla ortaya koyulan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) kapsamında, Ortadoğu ülkelerindeki otoriter rejimlerin demokratik rejimlerle değiştirilmesi öngörülmüştür. ABD, proje kapsamında, Irak ve Afganistan'a müdahale etmiş, projenin 21'inci yüzyılın ilk on yılında Ortadoğu ve Arap coğrafyasına yansımaları büyük olmuş; ancak, daha sonra bu de facto projenin fikri temellerini ortaya atan kişilerce de itiraf edildiği üzere proje başarısız olmuştur.

2010 yılının sonlarında, Arap coğrafyasında, ülke yönetimlerine karşı başlayan halk hareketleri, Büyük Ortadoğu Projesi ve beraberindeki gelişmelerden sonra, yüzyılın ikinci on yılına damga vuran önemli tarihi ve siyasi olaylar dizisidir. Yıllardır otoriter ve baskıcı yönetimler altında yaşayan, işsizlik ve ekonomik sorunlarla mücadele eden ve birtakım kişisel hak ve hürriyetlerden yoksun kalan Arap halklarının taleplerine, otoriter yönetimler kayıtsız kalmıştır. Arap ülkelerinde işsizlik ve yoksulluk hat safhaya ulaşmış; yönetimler, artan halk nüfusunu istihdam

edemez ve besleyemez duruma gelmişlerdir. Bununla birlikte, tarihsel süreçte, Ortadoğu ülkelerinde demokrasi yalnızca, seçim pratiklerinde şekilsel ölçülerde gerçekleşmiş; halk, demokrasinin özünde ifade ettiği şekilde yönetime katılamamıştır. İktidar babadan oğula devredilegelmiş veya ülke yönetimi, çoğunluğu temsil etmeyen azınlık mezhep veya grup tarafından yönetilmiştir. Otoriter rejimler, siyasi muhalefeti baskı altında tutarak gelişmesine izin vermemiştir. Halkın siyasi reform veya düşünce özgürlüğü taleplerine de her zaman baskıcı tedbirlerle karşılık verilmiştir.

Arap coğrafyasında, halkların yönetim karşısındaki memnuniyetsizlikleri ve halkları yönetimlere karşı bir sosyal harekete sevk edecek faktörler evvelden beri mevcut iken, demokrasinin sadece şekilsel şartları sağladığı ve otokrasinin hakim olduğu Arap ülkelerinde, yönetilenlerin yönetenlere karşı tepkileri daha önce bölgesel bazda protestolar ve gösteriler şeklinde cereyan etmişti. Ancak, 2010 yılı sonu itibariyle Tunus'ta pazarcılık yapan üniversiteli bir gencin hükümete tepki olarak kendisini yakması, başta Tunus olmak üzere birçok Arap ülkesinde, halkların yönetimlere karşı tepkilerini ortaya koydukları halk hareketlerini tetiklemiştir. Halk hareketleri tüm Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına almış; Mısır, Libya, Tunus ve Yemen'de yönetim değişikliğiyle, birçok ülkede idari ve hukuki düzenlemelerle ve Suriye'de de iç savaşla sonuçlanmıştır.

21'inci yüzyılın ikinci on yılına girerken, önceki dönemlerde de mevcut gerekçeler nedeniyle, ulusal sınırlara bağlı kalmaksızın, tüm Arap dünyasını aynı anda etkisi altına alan halk hareketleri, bir tesadüf eseri değildir ve küresel konjonktürün tali bir sonucudur. 2010'lu yıllara girerken çağ atlayan bilişim teknolojileri, sınırları ve mesafeleri ortadan kaldırmış; bilgi, kırsalda yaşayan ve dar gelirli insanlar için bile kolay elde edilir hale gelmiştir. Daha önce de yaşam koşullarından memnun olmayan, ancak yönetildikleri otokratların popülist ve baskıcı politikaları sonucu, seslerini yükseltmemeyen Arap halkları; bilişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde, maruz kaldıkları gerçekleri daha iyi idrak eder hale gelmiş, kendilerini dünyanın diğer coğrafyalarında müreffeh yaşayan insanlarla

karşılaştırmış ve kümülatif bir şekilde yönetenlere karşı nefret duygularını dillendirebilecekleri bir fırsat elde etmiştir.

Bununla birlikte, 2010 yılı sonundan itibaren Arap coğrafyasında ateşlenen fitili, yalnızca halkların meşru taleplerini ve iradelerini, egemenliğin sahibi olmaları gereği meşru bir şekilde ortaya koyduğu halk hareketleri olarak tanımlamak da doğru olmayacaktır. Süreç içerisinde, halk hareketleri neticesinde, önceki dönemde demokratik güçlü devletlerle pozitif ikili ilişkiler içerisinde olan devlet liderlerinin iktidarlarına da son verilmiş olması, her ne kadar bu önermenin mantıki izahı için müstesna bir durum olsa da Arap coğrafyasını hızla etkisi altına alan ve bölgesel dinamikleri altüst eden halk hareketlerinin bir kaynağının da küresel güçlerin gizli manüplasyonlarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Halk hareketlerinin cereyan ettiği ülkelerdeki genel sosyo-ekonomik ve siyasi neticenin, önceye nazaran genel itibariyle daha kötü olduğu gerçeği ortadayken, halk hareketlerini bir “bahar” olarak adlandırmakta hevesli olan Batı dünyasının bu yaklaşımı da küresel güçlerin gizli manüplasyonlarına işaret eder niteliktedir. Arap Baharının Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da bazı Arap devletlerinin dinamiklerini köklü bir şekilde değiştirirken, diğer bazı Arap devletlerini ise yalnızca teğet geçmiş olması, bölgedeki gizli stratejik müttefik konumundaki yönetimlerin, küresel güçlerin bu manüplasyonuna ortak olduğu önermesini de akıllara getirmektedir.

Arap ülkelerinin bazılarında yönetim değişikliğiyle, diğerlerinde de köklü idari ve hukuki düzenlemelerle sonuçlanan “Arap Baharı”, Suriye’de “kara kış”a dönmüştür. 2011 yılı başında ülkede ateşlenen fitil, bir iç savaşa dönüşmüş ve 2018 yılı başı itibariyle, iç savaş yedinci yılını doldurmuştur. Geline nokta, yarım milyona yakın insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan ülkesinden göç etmiş, yerlerinden olmuş veya savaşın beraberinde getirdiği insanlık dramına maruz kalmıştır. Ülkenin iç dinamikleri ile küresel ve bölgesel güçlerin ülke üzerindeki politikaları nedeniyle, yaşanan savaşa barışçıl bir çözüm bulunması noktasında somut bir adım atılamamıştır.

Arap Baharının yansımaları neticesinde ortaya çıkan halk hareketlerinin bir iç savaşa evrildiği Suriye, jeostratejik önemine binaen küresel ve bölgesel güçlerin

yakın tarihte kuvvetli ikili ilişkiler tesis ettiği bir ülke iken iç savaş müddetince de bu güçler tarafından, bölgedeki ulusal çıkarlarının muhafazası için karşıt gücün nüfuz alanına girmemesi gereken bir son kale olarak görülmektedir. ABD ve Rusya başta olmak üzere dünya devletleri ile Türkiye ve İran başta olmak üzere bölge devletleri için Suriye, hayati önemi haiz bir ülkedir ve bu devletlerin Suriye özelinde birbirleriyle çatışan çıkar ve politikaları mevcuttur. Küresel konjonktür gereği, bölgedeki çıkarları için birbirleriyle doğrudan fiili güç mücadelesi içine girmemeyi tercih eden devletler, Suriye iç savaşını, kaybedilmemesi gereken kritik bir satranç karşılaşması olarak görmektedir. Sözelimi, Suriye toprakları satranç tahtası, sahada birbiriyle askeri angajman içinde olan rejim güçleri ve paramiliter unsurlar satranç taşları ve bölgesel ve küresel güçler ise satranç karşılaşmasının müsabıkları gibidir. Suriye iç savaşı ile ilgili bu tasvir, savaşın 21'inci yüzyılın en büyük vekalet savaşlarından biri olarak kalacağına işaret etmek içindir. Vekalet savaşı¹ konseptine uygun olarak; Suriye'de savaşanlar, bölge devletleri ile güçlü dünya devletleri iken, sahada ise birbirleriyle doğrudan askeri angajmana girmeyi tercih etmeyen devletler yerine, onların desteklediği paramiliter gruplar çatışmaktadır. Bu itibarla, büyük güçler, nihai stratejik hedeflerinden feragat etmedikçe, Suriye'de kalıcı bir barış ihtimalinden söz etmek mümkün olmayacaktır.

1.1. Tezin Önemi

Arap Baharı ve özellikle onun son ayağı olarak Suriye iç savaşı süreci, son dönemde küresel ve bölgesel güçlerin, agresif bir platformda büyük bir rekabet içerisine girmesine neden olmuştur ve sürecin gidişatı dünya siyaseti açısından çok önemli sonuçlar doğuracaktır. Dünya siyaset gündeminin üst sıralarındaki yerini koruyan sürecin arka planı ve dinamiklerini iyi bir şekilde analiz etmek, önümüzdeki

¹ Vekalet savaşları, stratejik hedeflerini elde etmek isteyen; ancak doğrudan kanlı bir savaş içine girmek istemeyen devlet ya da devlet dışı aktörlerin, hasım devlet veya devlet dışı aktörlere karşı, üçüncül bir aktörü siyasi ve askeri yönden güdüleyerek hasım güçlere karşı doğrudan askeri angajmana sevkettiği savaşlardır. Kuramsal olarak vekalet savaşının varlığından söz etmek için A ile B devletlerinin (veya uluslararası aktörlerin) C devleti toprakları üzerinde, C devletinin alt fraksiyonlarından kendi politik çıkarlarına yakın gördüğü unsurlarını, bu devletin iç meselesi gözükmesine rağmen nihai stratejik hedeflere ulaşmak için çatıştırmaları veya halihazırda çatışan unsurların bu doğrultuda çatışmayı sürdürmelerini sağlamaları gerekir. (Mumford, 2013 : 40)

sürece yönelik değerlendirme ve çıkarımlarda bulunarak, konu özelinde, dünya siyasetinin yakın gelecekte nasıl şekilleneceğini öngörmek açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Suriye iç savaşının Arap Baharının son halkası olduğu argümanından hareketle, sürecin arka planını ve dinamiklerini ortaya koyarak, devam eden süreçle ilgili son gelişmeleri akademik bir zemine oturtan ve literatürdeki boşlukları dolduran bu çalışmanın, Ortadoğu çalışmaları ve dış politika analiz çalışmalarına kaynak teşkil etme açısından akademik önemi haiz olduğu değerlendirilmektedir.

1.2. Metodoloji

Çalışma ortaya koyulurken; kitaplar, akademik makaleler, internet ve basın kaynakları ile resmi raporlar detaylı bir taramaya tabi tutulmuş; elde edilen veri ve değerlendirmeler uygun bir şekilde çalışmanın bölümlerine dahil edilmiştir. Çalışma; teorik yaklaşımla değil, reelpolitik zemin üzerinde analitik yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmaya dahil edilen verilerin doğruluğunun teyiti maksadıyla aynı konuda birçok kaynak karşılaştırılmış ve en çok tutarlılık arz eden veriler kullanılmıştır.

1.3. Tezin Soruları

Çalışmanın ortaya koyulduğu süreç içerisinde, verilerin elde edilmesi, organize edilmesi, çalışmaya dahil edilmesi ve yorumlanması aşamalarında şu sorulara cevap aranmıştır:

- Arap Baharı sürecinin önceki dönemlerde Ortadoğu ve yakın havzasında cereyan etmiş istikrarsızlıklarla ilişkisi var mıdır? Sürece zemin oluşturan gerekçeler önceki dönemlerde de mevcutken, tüm Arap dünyasında halkları yönetimlere karşı bir harekete aynı dönemde sevkeden dinamikler nelerdir? Arap Baharı, yalnızca yönetenlere karşı yönetilenlerin meşru taleplerini demokratik bir şekilde ortaya koydukları bir süreç midir veya bölge üzerinde aktif politikaları olan küresel güçlerin süreçle ilgili manüplasyonları mevcut mudur?

- Arap Baharının siyasi ve sosyo-ekonomik arka planı nasıldır? Halkları yönetimlere karşı bir harekete sevkeden gerekçeler nelerdir? Arap Baharının yaşandığı ülkelerde hangi gelişmeler meydana gelmiştir? Ülkelerde yaşanan gelişmeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar nelerdir? Arap Baharı tamamlanmış bir süreç midir veya devam etmekte midir? Arap Baharının yakın dönemdeki genel siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçları nelerdir? Arap Baharı, Arap halkları açısından faydalı mı olmuştur veya beklenen sonuçları yaratmamış mıdır? Süreç, bölgedeki mevcut istikrarsızlıkları azaltmış mıdır veya artırmış mıdır?

- Arap Baharının son halkası olan Suriye’de yaşanan gelişmeler nelerdir? Diğer Arap ülkelerinden farklı olarak sürecin ülkede bir iç savaşa dönüşmesine zemin sağlayan gerekçeler nelerdir?

- Suriye siyasi tarihinde yaşanan önemli gelişmeler nelerdir? Suriye’nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı nasıldır? Bu faktörlerin iç savaşa dönüşen krize katkıları nelerdir? Suriye’ye iç savaşı getiren siyasi ve sosyo-ekonomik zemin nasıldır?

- Suriye iç savaşının başlangıcından bu yana yaşanan gelişmeler nelerdir? Hangi kritik gelişmeler savaşın gidişatına etki etmiştir?

- Savaşın aktörleri kimlerdir? Bu aktörler kimlere karşı savaşmaktadır ve kimler tarafından hangi amaçla desteklenmektedir? Aktörler arasında bir ittifak durumu var mıdır? Savaş içinde farklı siyasi amaçlar doğrultusunda hareket eden aktörler var mıdır? Savaşın taraflarının amaçları ve nihai hedefleri nelerdir?

- Suriye savaşında yaşanan insanlık dramının boyutu nedir? Krizi kalıcı bir siyasi çözüme kavuşturmak için ortaya koyulan girişimler nelerdir?

- Küresel ve bölgesel güçlerin Suriye iç savaşına yönelik politikaları nelerdir? Küresel ve bölgesel güçler, çatışan taraflardan hangilerini kimlere karşı desteklemektedir? Küresel ve bölgesel güçlerin Suriye politikalarının nihai hedefi nedir? Ortaya koyulan politikalar, Ortadoğu politikalarının bir parçası mıdır veya özel bir politika mıdır?

- Küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'ye yönelik çatışan politikalarında ne derece bir uzlaşma ihtimali vardır?

- Sekizinci yılına giren iç savaş yakın gelecekte nasıl bir seyir izleyecektir? Krizin kalıcı bir siyasi çözüme kavuşturulması mümkün olacak mıdır? İç savaş müddetince büyük bir yıkıma uğrayan Suriye'nin yeniden inşa edilmesi mümkün müdür? Suriye'de çatışmalar sona erdikten sonra bile hangi problemlere çözüm bulunamayacaktır?

- Suriye iç savaşı ne gibi belirsizliklere ve krizlere açıktır?

1.4. Tezin Bölümleri

Bu sorulara yanıt teşkil eden veriler organize edilerek ve yorumlanarak, bütünlük teşkil edecek şekilde çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma, Arap Baharı sürecinin genel arka planı ve sonuçları ile büyük siyasi değişimler yaşanan Arap ülkelerindeki gelişmeleri ihtiva etmektedir. Suriye iç savaşının arka planı ve yaşanan gelişmelerin ortaya koyulduğu çalışma 2017 yılı sonuna kadarki gelişmeleri kapsamaktadır.

Çalışmanın **ikinci bölümünde** Arap Baharı süreci genel olarak ele alınmıştır. Suriye iç savaşı, Arap Baharı sürecinden ayrı düşünülemez. Suriye'de cereyan eden halk hareketleri, diğer Arap ülkelerinde cereyan eden hareketlerle birebir benzer gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Bu itibarla, bu bölümde öncelikle, Arap Baharı sürecinin genel siyasi ve sosyo-ekonomik arka planı ortaya koyulmuş, müteakiben Arap Baharından en çok etkilenen Arap ülkelerinde süreç içinde yaşanan gelişmelere yer verilmiş ve Arap Baharının genel siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçları ile bölüm bitirilmiştir. Bu akademik çalışmanın hazırlanması esnasında yapılan literatür taramaları neticesinde, ortaya koyulan çalışmalarda, genel olarak Arap Baharı süreci ile Suriye iç savaşının tek başına ele alındığı tespit edilmiş olup, Suriye iç savaşının Arap Baharının son halkası olduğu argümanından hareketle, özelde Suriye iç savaşının anlatıldığı müteakip bölümlerden önce genel olarak Arap Baharına bu bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın **üçüncü bölümünde**, Suriye iç savaşı tüm boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde yer alan bilgiler, 2017 yılı sonuna kadar cereyan eden gelişmeleri kapsamaktadır. Bu bölümde, ilk olarak, Suriye'nin siyasi tarihi ile toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısı ve müteakiben ülkeye iç savaşı getiren siyasi ve sosyo-ekonomik zemin ortaya koyulmuştur. Daha sonra Suriye'de iç savaşa giden süreç ile yıl bazında yaşanan gelişmelerin analizi yapılmıştır. Bölümün devamında iç savaşın tarafları ve bu tarafların amaçları açıklanmıştır. Suriye iç savaşının beraberinde getirdiği insanlık krizine de yer verilen bu bölüm, Suriye iç savaşına kalıcı bir çözüm sağlama maksatlı barış girişimlerinin analizi ile sonlandırılmıştır.

Dördüncü bölümde, küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye iç savaşına yönelik politikaları açıklanmıştır. Bu bölümde, küresel aktör olarak ABD, Rusya ve Çin'in; bölgesel aktör olarak İran ve Türkiye'nin ve uluslararası örgüt olarak Avrupa Birliği, NATO ve Arap Birliği'nin iç savaşa yönelik politikaları analitik bir yaklaşımla açıklanmıştır. Uluslararası aktörlerin iç savaş politikaları, küresel ve bölgesel konjonktür içerisinde ele alınmıştır. Türkiye'nin Suriye politikası ile birlikte Suriye'de yaşanan ve Türkiye'nin ulusal güvenlik meselesi olarak gördüğü gelişme ve konular da izah edilmiştir.

Arap Baharı ve Suriye iç savaşı ile ilgili genel değerlendirmeler ve önümüzdeki sürece yönelik çıkarımların yapıldığı **beşinci bölüm** ile çalışmaya son verilmiştir. Bu bölümde önümüzdeki sürece yönelik Suriye krizinin ne tür belirsizliklere maruz olduğu ortaya koyulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Suriye İç Savaşının Arka Planı Olarak Arap Baharı Süreci

Arap Baharı sürecindeki halk hareketleri, tarihte bölgede daha önce cereyan eden halk hareketlerinden daha farklı bir nitelikte idi. 1950 ve 1960'lı yıllardan beri gerçekleşen askeri darbeler dahil olmak üzere, politik kargaşaların hiçbiri majör rejim değişikliği ile sonuçlanmamıştı. Önceki politik kargaşalar, genel olarak yalnızca bir veya iki ülke ile sınırlı olup birkaç hafta veya ay sürdükten sonra siyasi düzen normale dönmüşken, Arap Baharı sürecinde politik kargaşalar, bölge ülkelerinin çoğunu etkisi altına almış olup, birkaç yıl sürmüş ve henüz bitmemiştir. Önceki bölgesel politik hareketlere nazaran Arap Baharı sürecinde, ülkelerin ekonomik düzenlerinin normale dönmesi için dünya devletleri kısıtlı siyasi destekte ve uluslararası ekonomik kuruluşlar da sınırlı ekonomik destekte bulunmuşlardır. (Winckler, 2013)

Halk hareketleri ile başlayan ve Arap ülkelerinde cereyan eden bu dönüşüm süreci, “uyanış”, “isyan” ve “devrim” gibi kavramlarla tanımlanmaya çalışılmışsa da Arap Baharı kavramı genel kabul görmüş bir nitelendirilmedir. “Bahar” metaforunun, sürece olumlu anlamlar yükleyen Batı dünyası tarafından literatüre kazandırıldığı değerlendirilmektedir. Ancak, halk hareketleri, yönetilenler ile yönetenler arasındaki meşruiyet ilişkisini, yönetilenlerin beklentileri üzerinden yeniden tanımlamaktan öte geçmemiştir. (Oğuzlu, 2011: 16) Bununla birlikte, “bahar” olarak nitelendirilen bir sürecin başarısını ortaya koymak için bu süreci tetikleyen nedenlerin devam eden süreç sonrasında ne derece ortadan kalktığı ve gelişme kaydedildiğinin etüt edilmesi gerekmektedir.

2.1. Arap Baharı Sürecinin Genel Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Arka Planı

Ortadoğu, yüzyılı aşan bir süre boyunca, Batılı büyük güçlerin, yoğun bir şekilde, çelişen çıkarları doğrultusunda, nüfuz mücadelesi verdikleri bir satranç tahtası olmuştur. Batılı devletlerin üzerinde yürüttükleri bu güç mücadelesi, yüzyılın

başından beri Ortadoğu'nun, dünyanın en istikrarsız ve siyasi çalkantılı bölgelerinden biri haline gelmesine neden olmuştur.

21'inci yüzyılın gelişi ile birlikte, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül terör saldırılarından sonra kabul ettiği Önleyici Vuruş doktrini² ile paralel olarak vücut bulan Büyük Ortadoğu Projesi, bölgenin jandarmalığı misyonu üstlenen Washington yönetiminin Ortadoğu'yu şekillendirmek üzere ortaya koyduğu bir siyasi inisiyatifti. Büyük Ortadoğu Projesi, küresel terörizmi kaynağında yok etmek üzere, dünyanın geri kalmış bir bölgesi olarak nitelendirdiği, yirmi üç ülke ve yarım milyarı aşan nüfusu barındıran Ortadoğu'ya demokrasi ihraç etmek gerekçesiyle (Evcioğlu, 2005: 115-117) , bölgenin enerji kaynaklarını manipüle etmek suretiyle büyük ekonomik kazanımlar elde etmek amacıyla (Erdönmez, 2010 :63-64) Washington'un Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek üzere resmi olarak devlet politikası haline getirdiği bir projeydi. Ancak, Obama yönetiminin iktidara gelmesini takip eden süreçte ve ABD'nin askeri olarak Irak ve Afganistan bataklığında saplandığını kabullenmesi ile birlikte bu proje gayriresmi bir şekilde rafa kaldırıldı. Ancak, Büyük Ortadoğu Projesi'nin rafa kaldırılması, Ortadoğu'nun ABD için önemini yitirmesi anlamına da gelmedi.

Yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılının hemen başında, Ortadoğu'da cereyan eden siyasi hareketler, Büyük Ortadoğu Projesi ile umduğunu bulamayan Washington yönetiminin, Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek üzere ortaya koyduğu kurgunun bir ürünü olarak yorumlanmıştır. Ancak, demokrasi söylemlerini hiçbir zaman gündeminden eksik etmeyen ABD, politik çıkarları ve kendi menfaatlerine hizmet eden istikrarın devamı için bölgedeki diktatörlük rejimleriyle de barışık ve uyumlu siyaset sürdürmüştür. Bu bağlamda, ABD ve batılı devletlerin yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde bulunduğu Tunus ve Mısır'da Bin Ali ve Mübarek yönetimlerinin devrilmesi ile sonuçlanan siyasi hareketlerin yalnızca dış kurgular tarafından tetiklendiği savları çürütülmüş oldu. Dolayısıyla, Ortadoğu'da gerçekleşen değişim dalgası, belirli ölçüde bir dış kurgunun ürünü olmaktan çok, bölge

² Preemptive Strike. ABD'nin, küresel terörü hedef alan ve düşmanın saldırı ihtimaline karşı ön alarak düşmanı etkisiz hale getirmeyi amaçlayan savunma doktrini'dir. (Mueller , et al., 2006: .6-9). ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalelerini üzerine oturttuğu hukuksal ve siyasal zemin bu doktrindir.

halklarının içsel taleplerinin bir ürünü ve yansımasıydı.(Orhan, 2013: 19-20) Değişim hareketinin ekonomik, sosyal ve siyasi boyutlardan müteşekkil tarihsel bir arka planı mevcuttur.

2.1.1.Sosyo-Ekonomik Arka Alan

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri, dünyanın en fazla nüfus artış hızına sahip bölgelerinden biridir. Halk hareketlerinin başladığı dönemde, bölgenin nüfusu yaklaşık olarak 350 milyon civarındaydı. Bölge büyük petrol ve gaz rezervlerinin merkezidir ki 2011 yılında dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %50'si ve gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ı bu bölgede bulunduğu tahmin edilmekteydi. Bölge, dünya petrol üretiminin %35'ini ve doğal gaz üretiminin %20'sini gerçekleştirmekteydi. (Ncube and Anyanwu, 2012 : 1)Buna rağmen, doğal zenginlikler bakımından bolluk içerisinde olan Arap ülkelerinde yapısal ekonomik sorunların varlığı ülkelerin refah durumunu da doğrudan olumsuz olarak etkilemekteydi.

Arap Baharının ekonomik nedenleri başlıca üç grupta değerlendirilebilir: Birinci neden, işgücü piyasalarındaki yetersizliktir. Özellikle, eğitilmiş genç nüfus için istihdam koşulları oldukça kötüydü. Ayrıca, yüksek gelir eşitsizliği, yoksulluk ve toplumsal çatışmayı derinleştirmişti. İkinci neden, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin refah devleti olma politikalarından tamamen uzaklaşmış olması ve ülke nüfuslarının yaşam standartlarının düşmüş olmasıydı. Üçüncü neden ise, bu ülkelerde global piyasalara entegre olabilecek rekabetçi bir özel sektörün olmaması ve ülkelerin otoriter yapılarından ötürü ticaret ve üretim faktörlerinin dolaşımının kısıtlanması sonucu kalkınma kapasitelerinin düşük olmasıdır. Bütün bu nedenlerle birlikte, ülkelerdeki, hükümet başarısızlığı da ülke nüfuslarının değişim taleplerini derinleştirmiştir. Ülke hükümetleri, modern devletlerden beklenen bir şekilde, halklarına kamusal malları sunamamakta, güvenlik, hukuk sistemi, sağlık ve eğitim konularında da yetersiz kalmaktaydı. (Öztürkler, 2014 : 11-12)

Arap Baharı öncesinde yüksek enflasyon, halihazırda yoksul olan halkın satın alma gücünü iyice zayıflatmıştır. Arap Baharından önceki yaklaşık çeyrek yüzyıllık

dönemde, en düşük gelire sahip yüzde yirmilik kesim milli gelirden ortalama olarak % 5 pay alırken, en zengin % 20'lik kesim ise milli gelirin yüzde yetmiş beşini almıştır. Bu bağlamda, satın alma gücündeki düşüş, gelir dağılımındaki adaletsizlikle birleştiğinde, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri halklarının ülke yönetimlerine karşı beslediği kin ve nefreti derinleşmiştir. (N.Yalçınkaya ve H.Yalçınkaya, 2017 : 81-82)

Arap ülkelerindeki, temel ekonomik göstergelerin de işaret ettiği düşük büyüme hızı, yüksek işsizlik oranı ve enflasyon oranı, hakların refah düzeyini düşürmüştür:

Tablo-1 : Arap Ülkelerinin Temel Ekonomik Göstergeleri (S.Paksoy, vd., 2013: 178)

Ülkeler	Yıllar	GSYH (Milyon Dolar)	Nüfus (Milyon)	Büyüme (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
Cezayir	2009	138,1	35	2,4	10,2	-11,3
	2010	162	35,5	3,3	11,4	16,2
Mısır	2009	189	79,7	4,7	9,4	11,2
	2010	219	81,1	5,1	9,4	10,2
Ürdün	2009	23,8	5,9	5,5	12,9	2,8
	2010	26,4	6,1	2,3	12,6	8,4
Libya	2009	62,3	6,3	2,1	14,6	-32,8
	2010	65,7	6,4	3	30	-34,8
Fas	2009	23,8	5,9	5,5	9,1	1,5
	2010	26,4	6	2,3	9,1	0,6
Suriye	2009	54	20	6	8,1	-2,8
	2010	59,1	20,4	3,2	8,4	6,3
Tunus	2009	43,5	10,4	3,1	14,2	3,1
	2010	44,2	10,5	3	5	4,6
Yemen	2009	25,1	23,3	3,9	14,6	-8,7
	2010	31	24,1	7,7	35	24,2

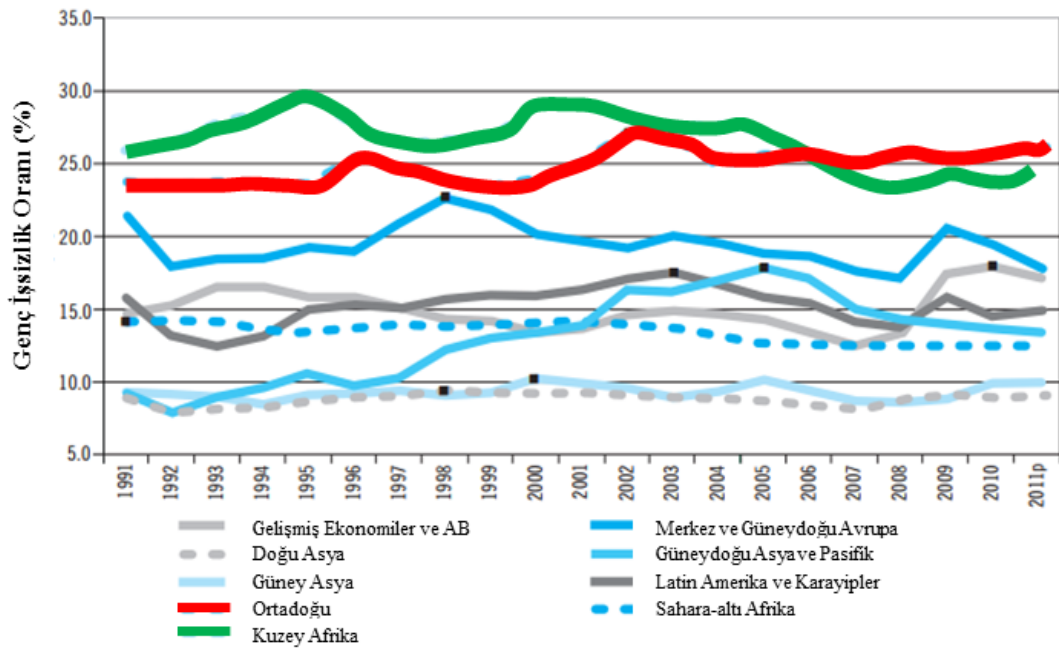
(S.Paksoy, vd., 2013: 178)

Arap ülkelerinin toplam nüfusu, 1970'li yıllarda yaklaşık 150 milyon kadarken, 2010'lu yılların başlarında yaklaşık 400 milyona ulaşarak neredeyse üç katlanmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu genç nüfus olan Arap ülkelerinin yönetimleri, bu genç nüfusu kamu sektöründe istihdam etme temayülünde iken, hızla artan nüfus neticesinde, ülke yönetimleri, bu nüfus artışını karşılayacak oranda kamu sektörü istihdam olanağı sağlayabilmekten uzak kalmıştır. Özellikle, Arap ülkelerinin yönetimleri, 1970'lerden sonra, petrol üretimi başta olmak üzere, sanayi sektöründe, ithal hizmet alımı yerine kendi nüfuslarına büyük ölçekli iş imkanı yaratmak maksadıyla yapısal reformlar yapma konusunda yetersiz ve başarısız

kalmıştır. Yozlaşma ve kötü yönetim, ülke ekonomilerini daha da kötü bir duruma sokarken, nepotizm ile iktidara yakın ticari kurum ve kuruluşlar, büyük ekonomik getiriler elde etmiş; diğer kurum ve kuruluşlar bu getirilerden mahrum kalmıştır. (İdris, 2016: 4)

Arap ülkelerinde, halkın yönetime karşı ayaklanmasıyla sonuçlanan sürece zemin hazırlayan en büyük gerekçelerden biri de Arap ülkelerindeki demografik değişimlerdir. 1970’lerden 2010’lu yılların başına, Arap ülkelerinde toplam nüfus yaklaşık 150 milyondan yaklaşık 400 milyona yükselmişti. Tahmini olarak, toplam nüfusun yaklaşık %40’ı yoksulluk sınırının altında idi. Nüfusun yaklaşık %30’unu teşkil eden 20-35 yaş arası genç nüfusun çoğunluğu işsizdi. Özellikle, 2003 yılında Arap ülkelerindeki genç nüfus (15-24 yaş) işsizlik oranı %25,6 ile dünyada birinci sıradaydı. (Beck and Hüser, 2013 : 2) Tabloda da görüldüğü gibi, Arap ülkelerinin bulunduğu Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da genç nüfus işsizlik oranı, Arap Baharı sürecinden önceki on yılda, dünyanın diğer bölgelerinden daha fazla idi. (ILO, 2010 : 18) Arap Genç nüfus, bu sosyo-ekonomik koşullar altında, giderek zorlaşan hayat şartlarına karşı kayıtsız kalan ve yozlaşmış ülke yönetimlerine karşı birikmiş nefretini bu süreç sonucunda göstermeye karar verdi.

Tablo-2 : Coğrafi Bölgelere Göre Dünya Genç Nüfus İşsizlik Oranı

(ILO, 2011:3)

Arap Baharı ile ilgili uluslararası arenada öne sürülmüş en büyük argümanlardan biri de bu halk hareketlerinin bir “aç insanlar devrimi” olduğuna yöneliktir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 1980’li yıllardan itibaren, en sonuncusu ve en ciddilerinden biri 2008 yılında olan, bir dizi gıda protestoları ve ayaklanmaları gerçekleşmişti. Dar ve orta gelirli insanlar, sabit gelirlerine nazaran sürekli artan gıda fiyatlarına karşı isyan noktasına gelmişti. Nüfusun büyük bir bölümü yoksulluk sınırı altında hayatını sürdürmekteydi. Üstelik, Dünya Bankasının 2005 yılı verilerine göre, bu bölgede yaşayan nüfusun %17’si olan yaklaşık 50 milyon insan günlük 2 \$ gelirin altında hayatını idame ediyordu. Bu durum, bölgedeki insanların gıda güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. Zira, halk bu kadar yoksulken gıda fiyatlarındaki artışlar, halkı iyice çileden çıkarmaktaydı. (Tree, 2014) Halklarının gıda protestolarına karşı, Arap ülkelerinin yönetimleri, bir dizi ekonomik ve mali tedbirler alma yoluna gitti. Bazı ülkelerde, enflasyon karşısında, çalışanların ücretleri artırıldı; bazı ülkelerde gıda ihracatına kota koyuldu ve diğer bazı ülkelerde, sosyal devlet ilkesi geçici olarak işletilerek silahlı kuvvetler marifetiyle ekmek üretilerek ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Ancak, alınan bu tür tedbirler pansuman tedbir niteliğindedir ve sürdürülemedi. Hükümetler, gıda güvenliğini sağlamaya yönelik, tarım politikalarının revizyonu ile uzun soluklu ve sürdürülebilir ekonomik tedbirler almak konusunda başarısız ve yetersiz kaldı. (Saif, 2008: 3-4) Nihai olarak, 2011 yılı itibarıyla, Arap ülkelerinde yönetim karşıtı halk hareketlerini tetikleyen en önemli unsur karınlarını doyuracak yemek bulmakta bile zorlanan yoksul halkın basiretsiz yönetenlere karşı haklı sitemleri olmuştur.

Arap ülkelerindeki gelir adaletsizliği de halkın yönetime karşı kin ve nefretini körüklemiştir. Halkın büyük bir kesimi, yüksek enflasyon ve işsizlik oranları karşısında temel hayati gereksinimlerini bile zorla karşılayabiliyorken; yönetici kesim ve ilintili sermaye sahiplerinin lüks ve gösterişli hayatları halkı çileden çıkarmış ve halk hareketlerinin en büyük tetikleyici unsurlarından biri olmuştur. (World Bank - MENA Region Economic Monitor, 2015 : 13-14)

2008 yılındaki dünya ekonomik krizi, Arap dünyasında, dünyanın bir çok bölgesinden daha fazla yıkıcı etki göstermiştir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA)

ülkelerinde, ekonomik gelişme durma noktasına gelmiş, işsizlik ve yoksulluk da önemli ölçüde artmıştır. Krizden önce 2007 yılından kriz sonrası 2009 yılına kadar Ortadoğu'da %25 ve Kuzey Afrika ülkelerinde %13 oranında işsizlik artmıştır. Arap nüfusunun yaklaşık beşte biri, günlük 2 \$ gelirin altında yaşamak zorunda kalmıştır. Turizm ve üretimin de gerilemesiyle, ekonomi alt üst olmuştur. (Habibi, 2009: 6-8) 2008 dünya ekonomik krizinin etkileri, Arap dünyasındaki halk hareketleri için zemin hazırlamaya yetmiştir.

Ekonomik göstergeler, tek başına Arap baharını açıklamaya yetmez. Bölge, yoksulluğu yenmek, zenginliği paylaşmak, eğitimi geliştirmek, açlık ve ölüm oranlarını azaltmak konusunda, önceki dönemlere nazaran bir nebze gelişme kaydetmişti. Bu bağlamda, yıllardır kötü olan ekonomik rakamlar, zirve yapan sosyal memnuniyetsizlikle yan yana gelince Arap baharı gibi bir halk hareketini doğurmuştur. (The World Bank News, 2015)

Arap Baharının gerçekleşmesinde kilit rol memnuniyetsiz Arap gençliğinde idi. Arap Baharı, ülkelerinin yönetimlerinden memnun olmayan ve gelecekle ilgili umudu bulunmayan gençlerin bir ürünü oldu. Arap gençlerinin protesto hareketleri nitelikli ve apolitik bir hareketti. Protesto hareketlerinde, Arap gençliği tarafından kendi rejimlerine baş kaldırılırken, diğer rejim ve siyasi sistemlere atıfta bulunulmadı; istenilen şey yalnızca eşitlik, özgürlük, refah ve iyi yönetilmektir. (Cavatorta, 2012 : 78-79) Eğitim seviyesi yüksek gençler, düşük eğitim seviyeli gençlere oranla işsizlik ve yoksulluktan daha fazla muzdarip olduğu için, protesto hareketlerinin fikirsel önderleri de eğitilmiş gençlik olmuştur. (Mulderig, 2013: 11-12) Arap gençliğinin yanı sıra, Arap ülkelerinde ortalama yaklaşık %50 oranındaki orta sınıf halk zümresi de giderek kötüleşen siyasi düzen ve ekonomik koşullardan ziyadesiyle rahatsız olmuş ve düzene karşı çıkmıştır.

Arap Baharı sürecinde, halk hareketlerinin kitlesel ve bölgesel boyuta ulaşmasında sosyal medya büyük rol oynamıştır. Bu nedenle, halk hareketlerine “sosyal medya devrimi” gibi nitelendirmelerde de bulunulmuştur. Sosyal ağlar, Arap halklarının birbirleriyle etkileşimini hızlandırmış; ülkeler arasındaki coğrafi ve siyasi sınırları ortadan kaldırmış ve bir Arap ülkesinde cereyan eden halk hareketinin

domino etkisiyle diğler bir ÷lkeye sirayet etmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle, Mısır ve Suriye'deki halk hareketlerinde, sosyal medyanın rolü Libya, Tunus ve diğler Arap ÷lkelerindekine nazaran daha büyük olmuştur. (Yüksel, 2013)

2.1.2.Siyasi Arka Plan

Arap Baharında, halk hareketlerini tetikleyen öncelikli faktör ekonomik konulardır. Ancak, siyasal ve tarihsel faktörler de bir o kadar halk hareketlerinde tetikleyici olmuştur. Mevcut ekonomik olumsuzluklardan nasibini alan halk, tarihi ve siyasal arka plandaki hoşnutsuzluklarından ötürü ÷lkeyi yönetenlere karşı tepkilerini dile getirmek istediklerinde baskı ve cebir ile karşılaşmıştır.

Ekonomik ve politik farklılıklarına rağmen, Ortadoğru ve Kuzey Afrika ÷lkeleri, nüfuslarının büyük oranı genç olması itibariyle birbirine benzemektedir. ÷lkelerin nüfuslarının yaklaşık %30'u, 15 ile 30 yaş arasındadır. İşsizlik oranı genç nüfus için yapısal olarak yüksektir. Bununla birlikte, bu ÷lkelerde, aynı gelişmişlik seviyesindeki ÷lkelere rağmen son otuz yılda, gençlerin eğitim oranı yükselmiştir. Yükselen eğitim oranı, bu ÷lkelerin iç siyasetinde, gençlerin demokrasi beklenti ve arayışlarını da yükseltmiştir ve gençler, ÷lkelerindeki siyasal hareketlerin liderleri haline gelmiştir. (Ansani and Daniele, 2012: 10)

Ortadoğru ve Kuzey Afrika ÷lkelerindeki siyasal yozlaşma da halkın yönetimlere karşı ortak nefretini artırmıştır. Orta sınıf insanlar, kendi yaşam standartlarının düştüğünü; buna rağmen, yönetenlerin ve elit kesimin gelirlerinin arttığını müşahade etmiş ve bu durumun nedeni olarak siyasal yozlaşma ön plana çıkmıştır. Arap ÷lkelerindeki otokratik rejimler, yaygın yozlaşma ve toplumun yönetime yakın zümrelerine ayrıcalık vermek suretiyle sosyal eşitsizliğı yaratma özelliğı ile özdeşleştirilmiştir. Örneğın, kendi ÷lkelerindeki milyonlarca insan yoksulluk sınırı altında yaşarken, İsviçre bankalarında, Mısır lideri Mübarek, Libya lideri Kaddafi ve Tunus lideri Bin Ali'nin yaklaşık 1 milyar değerinde kişisel servetlerinin olduğı tespit edilmiştir. (The Guardian News, 2011) Yolsuzluk ve yozlaşmışlık, halkın yönetenlere olan inancını ortadan kaldırmıştır.

Arap ülkelerinde otokratik rejimlerin varlığı, yaşanan siyasi hareketlerin bir diğer tetikleyici unsuru olmuştur. Otokratik rejimler, ülkelerindeki insanları düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi temel insan hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakmış ve memnuniyetsiz halk, yönetenlere karşı tepki göstermek istediğinde baskı ve cebir ile karşılaşmıştır. Otokratik Arap ülkelerinde, demokrasi de yalnızca şekilden ibaret kalmıştır. Ulusal seçimlerde her türlü usulsüzlük ve şaibeye başvuruyla halihazırda iktidarda olanların seçimlerde, sandıkta yüksek oy oranları kazanmaları sağlanmıştır. Bununla birlikte, halklar, baskıcı rejimler altında insana yaraşır bir yaşam standardından uzak kalmışlardır. Bu nedenle, halk hareketleri esnasında insanlar “ekmek, özgürlük ve insan onuru” sloganı kullanmak suretiyle, baskıcı rejimlere olan nefretlerini ve onurlu bir yaşama hasretlerini toplu olarak ifade etmişlerdir. (Plakoudas, 2017 :4)

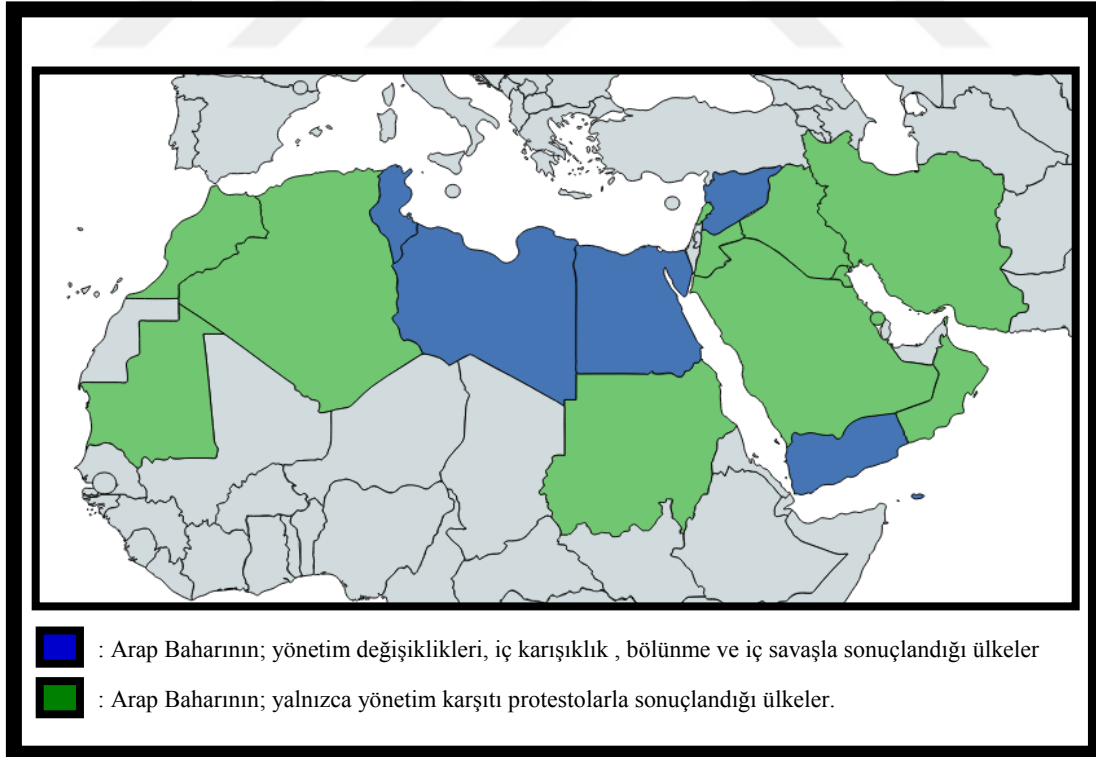
Arap ülkelerinde gerçekleşen halk hareketlerinin seyrini, ülke silahlı kuvvetlerinin tutumu da değiştirmiştir. Ülkelerindeki otokratik rejimlere ve diktatörlere tarihi bir bağlılık içinde bulunan ordular, halk protestoları cereyan ettikten sonra, çoğunlukla orantısız güç kullanarak protestolara son vermeye çalışmıştır. (Ardıç, 2012 : 25-26) Tunus gibi bazı ülkelerde, silahlı kuvvetlerin halk protestolarına karşı tepkileri daha naif olsa da Arap ülkelerindeki halk hareketleri neticesinde ilk birkaç ay içinde silahlı çatışmalar neticesinde ölü sayısı otuz bine ulaşmıştı. (HaberTürk, 2011) Arap Baharında, orduların devrimci hareketlere verdiği tepki, ülkelerin sosyal ve siyasi durumu, orduların kurumsallık seviyesi ve rejimle ilişkisine göre farklılık göstermiştir. Siyasi iktidarın patrimonyal bir yapıya sahip olduğu Arap ülkelerinde genel olarak, ordu da benzer bir durumdadır ve kurumsallıktan uzaktır. Bu ülkelerde, ordular rejimlere bağlılık düşüncesi içerisinde, halk devrimlerine karşı daha aktif ve sert bir tepki içinde bulunmuştur. Bununla birlikte, halk devrimleri neticesinde, bazı ülkelerde siyasi iktidarın devrilişi orduların kitlesel kopuşlarla bölünmesiyle tetiklenmiştir. Bu bağlamda, Arap ülkelerinde halk devrimlerinin gidişatında ve neticesinde, orduların yapısı ve olaylar karşısında tutumu belirleyici olmuştur. (Kurt, 2014 : 21-22)

2.2. Arap Baharı Sürecinde Arap Ülkelerinde Meydana Gelen Gelişmeler

2010 yılı sonundan itibaren, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında meydana gelen siyasi hareketlerin arkasındaki genel nedenler, her ülkenin kendi farklı dinamikleri ile bir araya geldiğinde farklı ülkelerde farklı neticeler meydana getirmiştir. Arap ülkelerinde yaşanan gelişmeler ve sürecin nihai hali, Arap Baharının başarılı ve pozitif bir halk hareketi veya başarısız ve menfi bir siyasi hareket olması yönündeki ikilemi aşmak noktasında fikir kazandırmaktadır.

Arap Baharı sürecinde Tunus, Mısır, Libya, Suriye ve Yemen’de yönetim değişiklikleri, bölünme, iç karışıklık ve iç savaş yaşanmış; Bahreyn’de geniş çaplı yönetim karşıtı protestolar cereyan etmiş, ancak yönetim tarafından bastırılmış ve Ürdün, Suudi Arabistan, Fas, Irak, İran, Kuveyt, Umman, Sudan, Moritanya, Cezayir ve Lübnan’da bölgedeki genel hareketin bir yansıması olarak yönetim karşıtı protestolar cereya etmiş; ancak yönetim değişiklikleri ve iç savaşla sonuçlanmamıştır.

Şekil-1 : Arap Baharının Arap Ülkelerindeki Nihai Sonuçları

2.2.1. Tunus'ta Arap Baharı Süreci ve Sonuçları

Tunus'ta, büyük ölçekli halk hareketlerinden önce, halk işsizlik ve ekonomik problemlerden muzdarip bir haldeydi ve devletin mali ve ekonomi politikaları halk tarafından küçük protestolarla eleştirilmekteydi. Büyük ölçekli halk hareketini tetikleyen olay, Muhammed Buazizi isimli Tunuslu maddi problemleri olan bir gencin, 18 Aralık 2010 tarihinde, pazar yerinde sebze ve meyve arabasına devlet görevlileri tarafından el koyulması neticesinde, başlattığı kişisel protestoda kendini ateşe verip ölmesiydi. (Floris, 2012: 116)

Tunus halkı bu olayın motivasyonu, işsizlik, yoksulluk, kötü yaşam koşulları ve siyasi yozlaşmayı protesto etmek için sokağa dökülmüş ve ülke genelindeki protestolarda, 300'ü aşkın insan hayatını kaybetmiştir. Halk baskısına dayanamayan Tunus lideri Zeynel Abidin Bin Ali, 14 Ocak 2011 tarihinde, ülkeyi terkederek Suudi Arabistan'a sığınmıştır. Ülkenin Başbakanı Muhammed Gannuşi de istifaya zorlanmış ve ülke vekil yöneticiler tarafından yönetilmiştir. 2011 yılı Ekim ayı içerisinde gerçekleştirilen ilk özgür ulusal seçimlerinde, İslami Nahda Partisi, mecliste en çok sandalye kazanarak seçimlerden galip çıkmıştır. (BBC News, 2013)

1956 yılında ülkenin Fransa'dan bağımsızlığını kazanmasından sonra 1987 yılına kadar tek partili otoriter bir sistemi kansız bir darbeye devirerek yönetimi ele geçirmiş olan Bin Ali (Ayhan, 2012:69), devleti yönettiği 24 yıllık süre içerisinde, karşıt görüşlü siyasi partilere de iç siyasette yer vermiş, laik siyasi hareketlerle İslami siyasi hareketler bir arada siyaset yapabilmiş; ancak, İslami siyasi partiler, Bin Ali'nin de etkisiyle ikinci planda kalmıştır. Bin Ali'nin devrilmesiyle, laiklik-İslamcılık tartışması yeniden palazlanmış; İslami Nahda Partisi'nin 2011 yılında %40 oy oranıyla iktidara gelmesiyle (Ulutaş ve Torlak, 2011: 14) Tunus, şeriatçı söylemleri ihtiva eden halk protestolarının ve sol eğilimli siyasi hareketlerin liderlerinin öldürüldüğü bir ülke haline gelmiştir. (Malsin, 2015)

Yasemin Devrimi³ olarak da nitelendirilen Tunus'taki halk hareketleri, ülkede demokrasinin yaygınlaşmasını ve siyasi bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Ancak, bu siyasi dönüşüm çabalarının istikrarı, Selefi protestoları ve solcu siyasi partilerin liderlerinin öldürülmesi ile zaman zaman azalmıştır. Özellikle, ülkenin önde gelen solcu lideri Şükrü Belayid'in 2013 yılı Şubat ayında suikaste kurban gitmesi, ülkenin yeniden yapılanma sürecini ciddi anlamda tehlikeye sokmuştur. (Koçak, 2012: 47-48) Siyasi kutuplaşmanın ülke gündeminden düşmediği dönemde gerçekleşen 2014 ulusal seçimlerinden, %40 oy oranı ile seküler Nida Tunus Partisi galip çıkmış (Arieff and Humud, 2015:5) , daha sonra bu partinin bir milletvekiline de suikaste bulunulmuştur. Suikast, ülkenin toplumsal bazda kutuplaşmasının neden olduğu şiddet ortamının bir yansımasıdır. Son beş yıl içerisinde de ülkede çok farklı devlet adamı ve hükümet görev başına gelmiş; mevcut siyasi istikrarsızlık daha da kritik hale gelmiştir.

Sonuç olarak, Tunus'ta halk hareketlerine sebep olan siyasi ve ekonomik faktörler, devrimden sonra da devam etmiştir. Yüksek işsizlik oranı değişmemiş ve turizm gerilemiş; ülke ekonomisi daha da zayıflamıştır. Her ne kadar Nahda siyasi hareketinin ılımlı duruşundan dolayı, devrim diğer Arap ülkelerine nazaran daha az sancılı geçmiş olsa da devrimden sonraki süreçte gelinen noktada siyasi istikrarsızlık ve politik kutuplaşma derinleşmiştir. (Birdal, 2016)

2.2.2. Mısır'da Arap Baharı Süreci ve Sonuçları

Tunus'ta başlayan halk hareketleri, 2011 yılının başında Mısır'a da sirayet etti. Batı ülkeleri ile iyi ilişkiler içerisinde olan ve ülkeyi otuz yıldan fazla süredir yönetmekte olan Hüsnü Mübarek yönetimine karşı Mısır halkı halihazırda uzun süredir tepkiliydi. Tunus'ta parlayan kıvılcımdan esinlenen ülke halkı ekonomik sorunlar, eşitsizlikler ve siyasi baskılar gibi nedenlerle yönetime karşı isyan etti. (Miş ve Telci, 2013:21)

³ Arap Baharının başlangıcı olan Tunus'taki halk hareketleri, bizzat protestolara katılan halk tarafından "Yasemin Devrimi" olarak adlandırılmıştır. Birçok akademik literatürde de Tunus'taki halk hareketleri bu isimle nitelendirilmiştir. (CNN Türk, 2011)

2011 yılının Ocak ayında ülke genelinde halk protestoları şiddetli bir hale gelmiştir. Özellikle, 25 Ocak tarihinde başlayan protestolar, Kahire şehrinin Tahrir meydanında yoğunlaşmış (Fares, 2017: 18); Mübarek rejimini devirmek isteyen ve “Yeter!” sloganıyla sembolize edilen bir halk hareketi yönetime karşı tepkisini ortaya koymuştur.(Sabra, 2013:82) Yönetim ve ordu içerisinde gruplar da halk protestolarına dahil olunca, Mübarek rejimi çok fazla dayanamamış ve Hüsnü Mübarek 11 Şubat tarihinde istifa etmiştir. (Tandoğan, 2013:76) Ülke yönetimini devralan Askeri Konsey, parlamentoyu feshederek anayasayı askıya almıştır. Bu süreçte, Müslüman Kardeşler başta olmak üzere İslami gruplar siyasi olarak ön plana çıkmıştır.

Devrim sonrası yapılan ulusal seçimlerde, Müslüman Kardeşlerin partisi mecliste sandalye çoğunluğunu sağlamış, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Müslüman Kardeşlerin aday gösterdiği Muhammed Mursi oyların çoğunu alarak ülkenin Cumhurbaşkanı olmuştur. (BBC News, 2012)

Halk hareketleri sonucu Mübarek rejimi devrilmiş ve Mursi yönetimi ele geçirmiş; ancak halkın büyük bölümünün memnuniyetsizliği devam etmiştir. Mursi yönetimi devrildikten sonra halkın desteğini kazanma konusunda başarısız olmuştur. Mursi, silahlı kuvvetleri ve yargıyı pasifize etmeye çalışmış, kendisine olağanüstü yetkiler kazandırmaya çalışmış ve anayasal düzenin yeniden tesisi sürecinde muhalefeti saf dışı bırakma çabası içinde bulunmuştur. (Orhan, 2013: 23-24) Bu süreç, Mısır halkının politik olarak iyice kutuplaşmasına neden olmuş (Kurt, 2016: 38); 3 Temmuz 2013 tarihinde Genelkurmay Başkanı El-Sisi yönetimindeki ordu darbe yaparak Mursi’yi devirmiş ve yönetime el koymuştur. Anayasa yeniden askıya alınmış ve geçici düzen tesis edilmiştir. Halkın bir bölümü darbe karşıtı protestolara başlamış ve silahlı kuvvetler bu protestoları kanlı bir şekilde bastırarak binlerce kişinin ölümüne neden olmuştur. (Telci, 2014: 13-14) Batı dünyası, Müslüman Kardeşlerin yükselişinden ötürü kaygılarından dolayı Mısır’daki darbeye ılımlı yaklaşmış olsa da halk protestolarının askeri yönetimce kanlı şekilde bastırılması uluslararası kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Devrim yanlıları ile devrim

muhafifleri arasında cereyan eden güç çekişmesi, ülkedeki siyasi kutuplaşmanın derinleşmesine neden olmuştur. (Aydın, 2014:105)

Sisi, 2014 yılı Mayıs ayında yapılan seçimler neticesinde, ülkenin Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. (BBC Türkçe, 2014) Sisi yönetimi, Müslüman Kardeşler hareketini (ihvan) terör örgütü olarak nitelendirmiştir.

Gelinen noktada, Mısır halkı, devrim öncesi siyasi ve sosyal olumsuzlukları yaşamaya devam etmekte olup, halk arasındaki siyasi kutuplaşma bir hayli derinleşmiştir. Mısır'da devrim öncesinde beklenti duyulan ideallerin gerçekleşmesi için yeni bir değişim dalgasına daha ihtiyaç vardır.

2.2.3. Libya'da Arap Baharı Süreci ve Sonuçları

1969 yılındaki askeri darbeden sonra önce ülkenin en önemli siyasi figürlerinden biri haline gelen ve daha sonra da ülkenin lideri olan Muammer Kaddafi (Ceviz, 2011:88-89), aşiret yapılarından müteşekkil olan ülkeyi otokratik bir düzenle yönetmişti. Arap Baharının başlangıcından önce de Kaddafi karşıtı yaygın bir muhalefet mevcuttu. Ancak, genel itibarıyla muhalefet ve muhalif protestolar otoriter yönetim tarafından şiddetle bastırılmıştı. (Kekilli, 2014: 8-9)

Tunus'taki halk hareketlerinden esinlenen Libyalıların 17 Şubat 2011 tarihinde organize ettiği protestolar, rejim karşıtı hareketlerin en sonuncusu ve en etkilisiydi. (Kuşoğlu, 2014:107) Kaddafi yanlısı aşiretlere rağmen Kaddafi yönetimini devirmeyi amaçlayan muhalefet, Geçici Ulusal Konseyi kurarak tek bir platformda birleşti. (Yılmaz, 2012:6) Ülkede Kaddafi yanlısı ve karşıtı muhalifler çatışırken, Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısı ve çatışmaların durdurulması kararına rağmen Kaddafi muhaliflere şiddet operasyonuna devam edince, önce Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği koalisyon ülkeleri tarafından, daha sonra da NATO bünyesinde Kaddafi'ye karşı hava ve deniz harekatı icra edildi. (Doğan ve Durgun, 2012:80) Muhafifler, sonunda Kaddafi'nin de hayatını kaybettiği bir çatışma süreci sonucunda Kaddafi'nin elinde bulundurduğu bölgeleri ele geçirerek ülke genelinde hakimiyeti sağladı. (Efegil, 2013:12)

Kaddafi sonrasında Libya’da, devlet kurumları ve yönetim sistemi değiştirilmeye başlanmıştır. Kalıcı hükümetin tesisine yönelik adımlar atılmıştır. Ancak, devrim sonrası dönemde ABD Büyükelçisinin öldürülmesi, Berka bölgesinin özerklik talepleri, Başbakan’ın silahlı milisler tarafından kaçırılması ve Haftar darbe girişimi gibi sansasyonel olaylar, siyasi istikrarsızlığın önüne geçilemediğinin bir göstergesidir. (Kekilli, 2014: 10-16)

Arap Baharının Libya ayağında yaşanan gelişmeler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki halk hareketlerinin arkasında yalnızca Arap halklarının yönetimlere karşı isyanının bulunmadığının bir göstergesidir. Libya’da halk hareketlerinin başlaması ve devam etmesinde uluslararası güçlerin etkisinin olduğu açıktır. Avrupa devletlerinin ve NATO’nun olaylara müdahalesi ve Kaddafi sonrası dönemde ülkenin Batılı büyük şirketler için fırsat ülkesi haline gelmesi bu düşüncüyü desteklemektedir.

2.2.4. Bahreyn’de Arap Baharı Süreci ve Sonuçları

Bahreyn, Körfez ülkeleri içerisinde ekonomik olarak güçsüz bir ülke olsa da diğer körfez ülkeleriyle beraber dünya petrol ve doğalgaz üretiminin büyük bir bölümünün gerçekleştiği ülkedir. Bu bağlamda, Bahreyn, bölge devletlerinden özellikle Suudi Arabistan ve İran için ve dünya devletlerinden Amerika Birleşik Devletleri için özel önem arz etmektedir. ABD’nin deniz kuvvetlerine ait 5’inci Filo Bahreyn’de bulunmakta ve geniş bir sorumluluk sahasında görev yapmaktadır. ABD de Suudi Arabistan da Bahreyn’i, İran’ın etki alanına girmekten sakınmak üzere politika yürütmektedir. (Kulaklı, 2015)

Bahreyn, yakın tarihte, Sünni-Şii çatışmasının cereyan ettiği bir ülke olmuştur. Yönetim tarafından, Şii kesime uygulanan derin ayrımcılık toplumun kutuplaşmasında etkili olmuştur. Toplumdaki sosyal yapı böyle iken işsizlik, ekonomik eşitsizlikler ve siyasi baskı halkı yönetime karşı hareket etmeye sevk etmiştir.

2011 yılında diğer Arap ülkelerinde fitili ateşlenen isyan hareketlerinden, yakın tarihi halk protestolarıyla dolu Bahreyn de nasibini aldı. Çoğunluğunu Şii halkın oluşturduğu muhalif halk, ülkede demokratik ve siyasi reformların gerçekleştirilmesini talep etti. (Kinninmont , 2012:3) Ancak, ABD'nin uzak ve Suudi Arabistan'ın yakın desteği ile Bahreyn yönetimi, protestolara sert tepki göstererek askeri tedbirlerle protestolara son verdi. Bu anlamda, Bahreyn'de Arap Baharı, diğer ülkelere nazaran rejim değişikliği veya majör anlamda değişiklikler yaşanmadan neticelendi. (Sarıkaya, 2017)

2.2.5. Yemen'de Arap Baharı Süreci ve Sonuçları

Yemen, Soğuk Savaş sonrası dönemde, 1990'ların ortalarında, Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesiyle tek bir ülke haline gelmiş, ancak yönetsel sıkıntılardan ötürü ülkede muhalif sesler tekrar yükselmeye başlamıştır. Ancak, kabilelerden müteşekkil geleneksel yerel güçlere ilave olarak ülkenin güneyinde El-Kaide terör örgütü ve kuzey kesimlerde Suudi Arabistan tarafından desteklenen Selefiler ile İran tarafından desteklenen Husiler bölgesel hakimiyetlerini sağladı. Ülkedeki bu fraksiyonlar, birbirleri ile silahlı ve silahsız mücadele içinde bulunmuşlardır. (Gün, 2012: 122-125)

Yemen'de muhalif halkın yönetim karşıtı protestoları, 2000'li yılların başından itibaren kronik hale gelmiştir. 2010 yılının sonlarında, diğer Arap ülkelerinde cereyan eden halk hareketleri, Yemen'deki muhalif hareketi de meşru bir zemine oturtmuştur. Ülke nüfusunun tamamına yakınının silahlı olmasına rağmen; diğer Arap ülkelerine nazaran Yemen'de Arap Baharı süreci kansız geçmiştir. (Kurşun, 2014)

Yemen'deki olaylar neticesinde, Körfez İşbirliği Teşkilatının da arabuluculuğuyla Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'in görevinden el çektilmesi sağlandı. 2012 yılında yapılan seçimlerde, önceki Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mensur el-Hadi Cumhurbaşkanı seçildi. 2012 yılından itibaren, geçici hükümet oluşturuldu ve "Ulusal Diyalog Kongresi" adı altında toplumun farklı kesimlerinin temsilcilerinin de katılımıyla ülkenin yapısal olarak yeniden inşa edilmesi için

çalışmalar yapıldı. BM gözlemcisinin de katılımıyla on ay kadar çalışma icra edilen konferans sonucunda, ülkenin sorunlarının çözülmesi için çözüm önerileri ortaya konulmuş ve özellikle Yemen'in altı bölgesel federal bir yapıya kavuşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır. (Kurt, 2015a: 9-12)

Cumhurbaşkanı Hadi'nin icraatlarından memnun olmayan kesimlerin en köklülerinden biri olan Husi hareketi, 2014 yılının Ağustos ayında ülke genelinde protestolara ve sivil itaatsizliğe başladı. 2015 yılı başında Cumhurbaşkanı ve Başbakanın istifası ile sonuçlanan sivil itaatsizlik hareketi neticesinde, parlamento açık kalmış olsa da; Husiler, Şubat 2015'te gerçekleştirdikleri darbe niteliğindeki bir deklarasyon ile parlamentoyu feshettiklerini ve ülke yönetimini kendileri tarafından kurulan halk konseyinin gerçekleştireceğini ilan ettiler. (Arı, 2015: 6-9) Husi darbesi ve yönetimi, uluslararası kuruluşlar ve bölge devletleri nezdinde tanınmazken, bugün ülkede siyasi karışıklıklar devam etmektedir.

2.3. Arap Baharının Genel Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları

Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 2010 yılının sonundan beri yaşanan ve Arap baharı olarak nitelendirilen süreç, bölgesel anlamda nihayetlenmemesine rağmen, devam ettiği dönem içerisinde bölge ülkeleri ve tüm bölgeyi etkileyen siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmuş ve küresel ölçekte geniş yansımalar yaratmıştır.

Bölge ülkelerinde cereyan eden halk hareketlerinin ne derece bahar olarak adlandırılabilceği tartışmaya açık bir konudur. Zira, 2010 yılı sonunda fitili ateşlenen halk hareketleri, farklı ülkelerde farklı gelişmelere yol açmış ve yan süreçler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, sözgelimi, bir Arap ülkesinde, halk memnun olmadığı yöneticilerin yönetimden el çekmesini sağlamış ve kısa vadede halk hareketi neticeye ulaşmış; ancak uzun vadede yaşanan politik kargaşa ve kutuplaşmalar, uluslararası müdahaleler ve güç mücadeleleri, halk hareketinin amaca hizmet etmesinin önüne geçmiştir.

Bu bağlamda, süreç olarak tamamlanıp tamamlanmadığını dair literatürde tartışmaların baki olduğu Arap Baharının genel anlamda başarılı olup olmadığı argümanından uzak kalarak, bölgedeki halk hareketlerinin kendisini yaratan nedenleri ne derece ortadan kaldırdığı ve hangi beklenen veya beklenmeyen reel neticeleri yarattığı ortaya koyulmalıdır.

Halk hareketlerinin cereyan ettiği Arap ülkelerinde, topluluklar, yoksulluk, rüşvet, yolsuzluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik gibi ekonomik nedenler ile insan hakları, adalet, özgürlük ve insan onuru gibi siyasal ve sosyolojik nedenlerin başlıca nedeni olarak gördükleri ülke yönetimlerinin değişmesini istemişlerdir. Arap halkları, ülke liderleri ve bu liderlere bağlı olarak ülke rejimlerinin değişimiyle kötü hayat şartlarının iyileşeceği yönünde öngöründe bulunmuştur. (Çelik, 2015: 38) Bu bağlamda; Tunus, Libya, Mısır ve Yemen’de ülke liderleri devrilmiş veya görevi bırakmak zorunda kalmış; diğer devletlerin monarşik rejimleri varlığını sürdürebilmiş (Douglas, 2014: 24) ; ancak rejimin değişmediği Arap ülkelerinde en azından ülke liderleri muhalefetin güçlü sesinin farkına varmışlardır. Ancak, bazı ülkelerde rejimin yıkılması ile sonuçlanmasına rağmen, Arap ülkelerinde cereyan eden halk hareketleri neticesinde amaçlanan ekonomik, toplumsal ve politik değişim gerçekleşmemiştir.

Mevcut rejimlerin yıkıldığı Arap ülkelerinde, yeni yöneticilerin belirlenmesi için, on yıllar sonra serbest seçimler yapılmış ve şeklen demokratik bir süreç içerisine girilmiştir. Özellikle, siyasi yasakları kaldırılan parti ve kişilerin politik hayata geri dönmesine müsaade edilen Tunus’ta ve uluslararası kuruluşların da desteği ile demokrasiye tutunmaya çalışan Libya’da ikinci seçimler yapılabilmıştır. Ancak; Mısır ve Yemen’de yapılan genel seçimler neticesinde dinmeyen politik kargaşalar, muhalif kesimlerin darbe ile yönetimi ele geçirmesiyle sonuçlanmış ve demokrasiye gölge düşmüştür. (Çelik, 2015: 41)

Arap Baharı ile birlikte, Arap ülkelerindeki radikal İslami-politik fraksiyonların da siyasi yükselişi gerçekleşmiştir. Özellikle, Müslüman Kardeşler akımı, Mısır, Tunus ve Fas’da, iktidarı kazanma veya ana muhalif politik aktör olma başarısını elde etmişlerdir. Her ne kadar bir dönem sonra başarılarına gölge düşse de

uzun yıllardır baskılandıkları ve kontrol altında bulundurulmaya çalışıldıkları diğer Arap ülkelerinde de sivil toplum ve siyasi girişimler anlamında Müslüman Kardeşlerin yanısıra Selefilik gibi radikal-İslami kesimlerin yükselişi Arap Baharı ile ivmelenmiştir. (Rozsa, 2013: 12)

Arap Baharının gerçekleştiği ülkelerden Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye’de politik kargaşalar ve çatışmalar vukuu bulmuştur. Özellikle Yemen ve Suriye’deki politik kutuplaşmalar iç savaşla neticelenmiştir. Bu anlamda, bu ülkelerdeki politik kargaşa ve çatışmalar, iç güvenlik sorunları doğurmuştur. (Çelik, 2015: 44-45) Arap Baharının çatışmalarla neticelendiği ülkelerdeki güç boşluğundan faydalanan IŞİD ve El-Kaide gibi terör örgütleri ise bölgesel güvenlik sorunları doğurmuştur. (Erboğa, 2016: 8) Gerek terör örgütlerinin bölgedeki faaliyetleri neticesinde gerekse halk hareketlerinin gelişimi esnasında çıkan çatışmalar neticesinde sayısı binlerle ifade edilecek kadar insan hayatını kaybetmiştir. (Sayın, 2016: 67)

Arap Baharı süreci, ekonomik nedenlerden ötürü tetiklenmiş olmasına rağmen, netice olarak genel anlamda bölge için kötü ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Süreç, bölge ülkelerinin ekonomik büyüme hızlarını yavaşlatmıştır. Özellikle, sanayi üretiminde büyük gerileme yaşanmıştır. İç güvenlik sorunları ve politik kargaşalardan ötürü, bölge ülkelerine yabancı sermaye girişi sekteye uğramış, başta petrol olmak üzere ihracat hacmi daralmıştır. Arap Baharı süreci ile birlikte, kamu kesiminin ekonomideki payı artmış, özellikle hükümetlerin kaotik ortamı bastırmak için yaptıkları yüksek kamu harcamaları mali dengeleri altüst etmiş ve ülkelerdeki kamu borçlanması zirve yapmıştır. Kamu harcamaları, yatırım yerine memnuniyetsiz kamu çalışanlarının maaşlarını artırmak suretiyle pansuman tedbir yaratmaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Ülke ihracatlarındaki azalma, dış ticaret dengelerini aleyhte bozmuştur. (Yanar, 2014: 48-49) Dönem dönem ekonomiyi düzeltmek için yapısal düzenlemeler yapılmış olsa da enflasyon ve işsizlik oranları da Arap ülkelerinde genel olarak kötü bir seyirde bulunmuştur. (Khan, 2014: 3-4)

Arap halkları, Arap Baharını tetikleyen kötü sosyo-ekonomik koşulların devam eden süreç neticesinde ortadan kalkmadığını ve devam ettiğini

düşünmektedir. Ekonomik ve politik eşitsizlikler, yolsuzluk, yozlaşma, nepotizm ve insan haklarına saygısızlığın Arap baharı süreci sonrasında devam ettiği, Arap kamuoyunun genel kanısıdır.⁴

Arap kamuoyunun genel kanısı, ekonomik veriler ve politik bulgularla örtüşmektedir. Genel itibariyle, Arap Baharını tetikleyen nedenler süreç sonunda da devam etmiş ve beklenmeden ortaya çıkan alt süreçler neticesinde nispeten daha da kötüleşmiştir. Bu anlamda, Arap Baharı sürecini başarılı olarak nitelendirmek doğru olmaz. Süreç sonrasında da Arap ülkelerinde belirgin bir demokratikleşme sağlanamadığından, süreci, “Bahar” olarak nitelendirmek de doğru olmayacaktır.

⁴ Arap Baharı ile ilgili Arap ülkelerinde yapılan bir kamuoyu araştırması neticesinde, Arap halklarında, Arap Baharı süreci neticesinde, süreci tetikleyen politik ve ekonomik bozuklukların devam ettiği yönünde genel bir kanı olduğu görülmektedir. (Robbins and Jamal, 2015)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Arap Baharının Suriye Ayağı ve İç Savaş

Arap Baharı süreci, Suriye’de, diğer Arap ülkelerinden çok daha farklı ve yıkıcı sonuçlar meydana getirmiştir. 2011 yılı başında, diğer Arap ülkelerindeki halk hareketlerinden esinlenilerek, ülkede Esad rejimine karşı başlayan gösteriler, rejim tarafından sert askeri tedbirlerle bastırılmaya çalışılmış; rejimin, halkın taleplerini karşılayamaması çok kısa bir süre içinde ülkeyi kaos ortamına sürükleyecek dönemi başlatmıştır. Ülke çok kutuplu bir iç savaşa sürüklenmiş, gelinen noktada yarım milyona yakın insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan yerlerinden olmuş veya iltica etmek zorunda kalmış, toplumun hemen hemen tüm kesimleri temel insani ve sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir.

Suriye’de yaşanan iç savaşın, güncel olduğu kadar tarihi motifleri de mevcuttur. Suriye, bağımsızlık ilanından bu yana , diğer Ortadoğu ülkeleri gibi anti-demokratik bir yönetim sistemi ile idare edilmiştir. Ülke, 2000 yılına kadar, Hafız Esad’ın kişiliği ve kendine özgü otokrasisiyle özdeşleşmiş bir anlayışla yönetilmişken, vefatı üzerine, bu tarihten sonra, demokrasinin yalnızca boş şekilsel şartlarını yerine getirmek suretiyle, önceden de tasarlanmış olduğu üzere, ülke yönetimi oğul Beşar Esad’a devredilmiştir. Suriye, dünden bugüne, ülkede demografik olarak azınlık konumunda olan Nusayrilerin, yöneten elit etnik grup olduğu bir “Esad” ülkesi olmuştur. Toplumun büyük bölümünün demokratik olarak temsil edilmediği bu yönetim, tarihsel süreçte dönem dönem halkla çatışma içine girmiştir. 2011 yılında ülkeyi iç savaşa sürükleyen süreci başlatan da Suriye halkında kökleşmiş rejim karşıtı tutum, toplumsal öfke ve nefret duygusudur.

Suriye, ülkeyi yöneten elitlerin, ülke nüfusunun yaklaşık yüzde onuna karşılık gelen Nusayrilere mensup olduğu; yönetilen yüzde doksanlık kesimdeki halkın demokraside ve bürokraside söz sahibi olmadığı bir ülkedir. Tarihte de örnekleri mevcut olduğu üzere, toplumun büyük kesiminin, yönetiminden uzak tutularak , sosyal refaktan mahrum bırakıldığı; ancak, azınlık bir kesimin yönetimi ve refahı elinde bulundurduğu ülkelerde toplumsal barıştan söz edilemeyeceğinden, Suriye’de 2011 yılından sonra cereyan eden iç savaşın, demokrasiden yoksunluk ve toplumsal

adaletsizliğin bir sonucu olduğu açık bir gerçektir. Dışa kapalı devletçi bir ekonomik sistemin hakim olduğu Suriye’de ekonomik refah düzeyinin düşük ve gelir adaletsizliği seviyesinin yüksek oluşu, ülkeyi yönetenlere karşı toplumsal kin ve nefret duygusunu körüklemiş ve iç savaşın başlıca gerekçelerinden biri olmuştur. Esad rejiminin yıllar süren baskıcı politika ve tutumları, adaletsizlikten mustarip halkın, rejime karşı “hak arama” gerekçelerini meşru kılmıştır.

Mevcut tarihi, siyasi ve sosyo-ekonomik arka plan içerisinde, Arap Baharının yayılmacı etkileri fitili ateşleyen çakmak olmuştur. 2011 yılı başında rejime karşı halk hareketleri olarak baş gösteren olaylar, yılın sonu itibariyle bir iç savaşa evrilmiştir. Rejim güçleri, rejime muhalif gruplar ve bağımsız gruplar arasında cereyan eden iç savaş, farklı evrelerden geçmiştir. 2013 yılı sonundan itibaren terör örgütü Daış’ın Suriye topraklarında toprak ve nüfuz kazanımları ile dünya devletlerinin, küresel güvenliğe tehdit olarak gördükleri bu örgüte karşı müteakip yıllardaki mücadelesi, savaş içinde savaş ile sonuçlanarak Suriye iç savaşına ayrı bir boyut kazandırmıştır. 2014 yılı itibariyle, Daış’le mücadele kapsamında Batılı devletler uzaktan savaşa müdahil olurken, 2015 yılı itibariyle Esad rejimine başından beri destek veren Rusya aktif olarak dahil olmuştur. Bölge devletlerinin ve yabancı savaşçıların müdahil oluşu ve rejim muhaliflerinin heterojen yapısı, iç savaşı çok daha kompleks bir yapıya bürümüştür. Muhalifler ve terör örgütleri, 2015 yılı sonlarına kadar artan bir ivme ile toprak ve nüfuz kazanımı elde etmişken; bu dönemden sonra terör örgütlerinin nüfuzu kırılmış ve rejim güçleri birçok bölgede muhaliflere karşı üstünlük sağlamıştır.

Çok kutuplu bir iç savaş olan Suriye iç savaşında, farklı aktörlerin farklı hedef ve politikaları mevcuttur. Genel olarak, muhalefetin homojen bir yapı dahilinde tek bir çatı altında birleşmemesi ve dış güçlerin, savaşın aktörlerini kendi ulusal çıkarları doğrultusunda desteklemesi, iç savaşı yedinci yılına sürüklemiştir. Geline nokta, Suriye iç savaşı, son yüzyılın en büyük insanlık dramı haline gelmiştir. Yarım milyona yakın kayıp ve savaşın yıkıcı etkilerine maruz kalan milyonlar, bu dramın bilançosudur.

Suriye iç savaşının aktörleri ve Suriye üzerinde aktif politika yürüten küresel ve bölgesel güçler, içinde bulunulan çıkmaza bir son vermek üzere bir çok defa uluslararası arenada ve bölgesel inisiyatifler halinde barış girişimlerinde bulunmuştur. Ancak, dış güçlerin çatışan çıkarları, barış görüşmelerinde etkili ve somut bir sonuç elde edilmesinin önüne geçmiştir. Halihazırda, iç savaşa yön veren küresel ve bölgesel güçlerin, uzlaşma niyetinden uzak olması, yakın dönemde kalıcı bir barışın mümkün olmayacağına işaret etmektedir.

Arap Baharının bir ayağı olarak Suriye iç savaşının dinamiklerini doğru bir şekilde idrak edebilmek, yaşanan gelişmeleri yorumlayabilmek, devletlerin savaşa yönelik politikalarını anlayabilmek ve önümüzdeki sürece yönelik çıkarımlarda bulunmak için, iç savaşın tarihsel arka planını, iç savaş sürecinde yaşanan gelişmeleri, savaşın aktörleri ile hedeflerini, savaşın beraberinde getirdiği insanlık dramını ve kalıcı barışı sağlamak üzere gerçekleştirilen girişimleri detaylı bir şekilde analiz etmek gerekir.

3.1. Suriye Siyasi Tarihi

Günümüzdeki Suriye, İsrail, Lübnan, Filistin ve Ürdün devletlerinin topraklarının tamamını içeren Doğu Akdeniz kıyılarındaki bölgenin adlandırıldığı Suriye coğrafyasında 7'nci yüzyıla kadar farklı uygarlık ve devletler hüküm sürmüştür. Bu yüzyıldan itibaren genel olarak, Müslüman devletlerin egemenliği altında bulunan Suriye, 1516 yılından itibaren Osmanlı topraklarına katılmış ve müteakip yüzyıllarda altın çağlarını yaşamıştır.

Feodal bir yapı dahilinde bölgesel bir ticaret merkezi haline gelen Suriye, Osmanlı hakimiyeti altında iken Avrupalı sömürgeci devletlerin yayılma istikametlerinden biri haline gelmiştir. Bölgede yaşayan farklı din, mezhep ve kültür mensubu topluluklar arasında siyasi çekişmelerin yaşandığı bölge, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde İngiliz destekli Arap milliyetçiliğinin merkezi haline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda bölgedeki Araplar, Şerif Hüseyin önderliğinde, İngilizlerle ittifak içerisinde Osmanlı Devletine karşı mücadele vermiş ve Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından Şam'da bir Arap hükümeti kurulmuştur. Birinci Dünya

Savaşı'nın sonlarına doğru İtilaf Devletleri, bölgeyi paylaşma emellerini somutlaştırmış ve 1916 yılında varılan Sykes-Picot Anlaşması ile bölgenin Fransızlara verilmesi öngörülmüş ve 1920 yılındaki San Remo Konferansı sonrasında Suriye, Fransız mandasına bağlanmıştır. (Yazıcı, 2012)

Fransız Manda Yönetimi, Arap milliyetçiliğini zayıflatmak ve etnik-dini farklılıkları teşvik etmek maksadıyla Suriye'nin kuzey bölgesinde Alevi, merkez bölgesinde Sünni, güney bölgesinde Dürzi ve Lübnan bölgesinde Hıristiyan devletin oluşumunu öngörmüştü. Fransızlar tarafından Suriye, coğrafi olarak, bugünkü Lübnan topraklarını kapsayacak şekilde Lübnan bölgesi, Şam ve etrafındaki toprakları da içeren Suriye bölgesi, dağlık Cebel-i Dürzi bölgesi, Akdeniz kıyısındaki toprakları içeren Lazkiye bölgesi ve özel özerk yönetime tabi Hatay bölgesi olmak üzere toplam beş bölgeye bölünerek yönetildi. (Fildiş, 2013:58)

Fransız Manda Yönetiminde, Nusayriiler, bürokrasi ve orduda önemli görevler almak suretiyle önemli bir fraksiyon haline gelmiştir. Bununla birlikte, Nusayriiler de dahil olmak üzere Dürziler ve Bedeviler, baskıcı Fransız yönetimine karşı isyan etmiştir. Bu isyanlar süresince, 1925 yılında Şam ve Halep bölgesi Suriye Devleti olarak; Lübnan bölgesi de ayrı bir devlet olarak ayrılma girişiminde bulunmuştur. Milliyetçi ve ayrılıkçı gruplar, bir çatı altında birleşmiş ve Fransız yönetimi tarafından tanınmak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı arefesinde, Suriye'de kurulan Haşim Attası hükümeti Fransa tarafından tanınmıştır. Güney ve kuzey bölgeleri Suriye Devleti çatısı altında birleşmiş ve Lübnan'da ayrı bir devlet kabul edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa ve Fransız manda yönetimlerinin kontrolünü ele geçiren Nazi Almanya'sına karşı başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlerce icra edilen askeri hareket neticesinde Suriye devletin bağımsızlığı ilan edilmiştir. Yapılan ulusal seçimlerde, Şükrü el-Kuvvetli devlet başkanı seçilmiş ve 1946 yılının ortalarında, Fransa, Suriye'deki askeri varlığını tamamen geri çekmiştir. (Özdağ, 2012 : 19-22)

25 yıllık Fransız mandasının sona ermesi ile birlikte, Suriye'de bir askeri darbeler süreci başladı. 1949 yılında, dış destekli gerçekleşen üç farklı darbe ile yönetim el değiştirdi. Bu darbelerden sonuncusunu gerçekleştiren Albay Edip Çiçekli

yaklaşık dört yıl boyunca yönetimde kaldı ve 1953 yılındaki referandumla Devlet Başkanı seçildi. (İnce, 2017: 269-271)

Bu arada, 1940'lı yıllarda, uzun süre ülke siyasetinde önder konumda olacak ve hatta diğer Arap ülkelerinde de siyasi nüfuz yaratacak olan bir siyasi akım filizlendi. Hıristiyan Ortodoks Mişel Eflak ve Müslüman Sünni Selahaddin Bitar tarafından Arap milliyetçiliğini laik ve sosyalist bir tabana oturtan Baas Partisi kurulmuştur. (Özkoç, 2008: 37-40) Tabanında Hıristiyan, Müslüman, Nusayri ve diğer fraksiyonları da barındıran Baas Partisi, Irak ve Suriye Devletlerinde eş dönemli olarak farklı aktörler tarafından kurularak geliştirilmiştir. Ancak, Suriye'de 1940'lı yılların sonundan itibaren Baas hareketi kilit siyasi aktör olmuştur. Baas Partisi, pan-Arabizm temel felsefesi üzerine kurulmuştur. Bütün Arapların tek bir laik, sosyalist ve milliyetçi çatı altında toplanması hedeflenmişti. (Çağ ve Eker, 2013: 61-62) Baas Partisi, Soğuk Savaş yılları müddetince Sosyalist felsefe nedeniyle bölgede Sovyetler Birliğinin siyasi anlamda yakın konumda olduğu bir hareketti. Bu nedenle, Baas Partisi, varlığını gösterdiği Arap ülkelerinde ABD ve NATO tarafından hedef halinde bulunmuştur. (Çalışkan, 2016)

1954 yılında, Albay Faysal El-Atasi tarafından gerçekleştirilen bir darbe ile Edip Çiçekli yönetimden uzaklaştırılmış ve muhafazakar partilerin koalisyonu ile sivil bir yönetim iktidara gelmiştir. 1955 ve 1957 yılları arasında, muhafazakar partilerin iktidarda olduğu süreçte özellikle Baas Partisi siyasi nüfuzunu artırmış ve daha güçlü bir konuma gelmiştir.

Başta Baas Partisi olmak üzere, ülkedeki pan-Arabist siyasi aktörlerin girişimlerinin neticesinde, 1958 yılının başında Suriye ve Mısır'ın birleşmesiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kuruldu. Ancak, birlik içerisinde Mısır'ın uyguladığı politikalar ve yanlış adımlar neticesinde, Suriye'de birlik karşıtı bir muhalif milliyetçi akım baş gösterdi. 1961 yılının sonlarında, Albay Nahlavi önderliğindeki darbe ile Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılarak bu birliğe son verildi. (Yazıcı, 2012)

1961 yılından 1963 yılına kadar, ayrılıkçı yönetim geleneksel politikalarından uzak bir şekilde ülke yönetimini sürdürdü. 1963 yılındaki darbeyle, Baas Partisi

İktidara geldi. Baas Partisi iktidarda iken birçok başarısız darbe girişimi ile karşı karşıya kaldı. Ancak, 1966 yılında, parti içindeki radikal kanat, geleneksel kanadı tasfiye etmek suretiyle bir girişim gerçekleştirdi ve partinin radikal sosyalist dönüşümü gerçekleştirdi. Neo-Baas hareketi olarak adlandırılan süreç içerisinde, 1970 yılına kadar milliyetçilikten radikal sosyalizme doğru parti içinde dönüşüm yaşandı.

Şubat 1966'da, Salah Cedit ve Hafız Esad'ın liderliğinde, neo-Baasçı subaylar bir darbe gerçekleştirerek yönetimi ele geçirdi. Nusayri subaylar, ordu içinde ve bürokratik kademelerde önemli görevlere yükseldi. Sivil yönetimin başına Sünni bir isim olarak Attasi getirildi. Baas Partisinin kamu hayatı ve sosyal hayat üzerinde etkisi gözardı edilemeyecek duruma geldi.

1967 yılındaki Arap-İsrail Altı Gün Savaşlarının, Arap tarafının yenilgisiyle sonuçlanması, iktidardaki güç dengelerini değiştirdi. Bu bağlamda, Suriye'de radikal sosyalist rejim zayıfladı ve bunun bir yansıması olarak neo-Baasçılardan Salah Cedit ve Attasi itibar kaybederken Hafız Esad, devlet yönetiminde bir adım daha ön plana çıktı. (Özdağ, 2012 : 25-27)

Kasım 1970'te, Hafız Esad, Salah Cedit'e karşı askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Hafız Esad, rejimin sosyalist milliyetçi çizgisini korumak kaydıyla Düzeltme Hareketi adı verilen bir süreçle rejimi restore etti ve muhalefeti kontrol altına almaya çalıştı. Yapılan referandum sonucunda, Hafız Esad, oyların yaklaşık %99'unu alarak ülkenin Nusayri kökenli ilk Devlet Başkanı oldu. Kendi rejiminin meşruiyetini de Mart 1973'te yapılan referandum sonucunda yaklaşık %98 oranıyla kabul edilen anayasaya dayandırdı.

İktidarı ele geçirdiği 1970 yılından itibaren 2000 yılına kadar iktidarda kalan Hafız Esad, ülkeyi kendine özgü bir totalitarizm ile yönetmiş, sosyal farklılıkların rejimin bekasına olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için yönetimini hassas dengeler üzerine oturtmuştur. Parti Başkanlığı, Devlet Başkanlığı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı makamlarını elinde bulunduran Hafız Esad, kendisine sadık elit bir askeri ve siyasi sınıf tarafından desteklenmekteydi. Devlet bürokrasisi ile güvenlik ve istihbarat teşkilatı çok güçlüydü. Toplumun geniş tabakalarına kadar etki gösteren parti politiklarıyla, farklı etnik kimliğe mensup kişiler de parti kadrolarına alınmış ve

halkın tüm kesimlerini kucaklayan söylemlerde bulunulmuştur. Devletin yalnızca Nusayri azınlık tarafından yönetildiği şeklindeki görüntüden uzaklaşmak amacıyla, kabineye, orduya ve partiye Sünnü Müslümanlar da kabul edilmiştir. (Özdağ, 2012 : 31-33)

1980’li yılların başından itibaren, ülkedeki muhalefet daha belirgin hale gelmiştir. 1980 yılında, Hafız Esad, arkaplanda Müslüman Kardeşler örgütünün desteklediği başarısız bir suikast girişimine maruz kalmıştır. Müslüman Kardeşler, Hama kenti merkezli olarak örgütlenmiş ve Esad rejimini istikrarsızlaştırmak için uykuda olan Sünni-Müslüman Nusayri çatışmasını körükleme yoluna gitmiştir. Esad, örgüt ve örgüt üyelerine karşı sert bir tutum içerisine girmiştir. Hapishanelerdeki örgüt bağlantılı Sünni-Müslümanlar, Esad rejimi tarafından öldürülmüştür. Bir sonraki adım olarak, Şubat 1982’de, Esad ordusunun, Hama kentine düzenlediği hareket sonucunda yaklaşık 30 bin insan hayatını kaybetmiş ve yüzbinlerce insan ülke dışına göç etmek zorunda kalmıştır. Hama’daki bu katliam neticesinde, Müslüman Kardeşler, büyük oranla Suriye’deki etkisini kaybetmiştir. (Özdemir, 2016 : 87-88) Katliam sonrasında, Nusayriiler birbirine daha kenetlenmiş ve ülkedeki muhalefet etkili bir şekilde dizginlenmiştir.

1980’li yıllar boyunca, sosyalist çizgisinden ötürü, dış politikada Sovyetler Birliği ile yakın bir çizgide hareket eden Esad rejimi, 1980’li yılların sonundan itibaren SSCB’nin zayıflaması nedeniyle ve küresel ekonomik konjonktürden ötürü daha Batı yanlısı bir dış politika sergilemiş ve özellikle ABD’nin bölgedeki askeri hareketlerine destekleyici bir role bürünmüştür. Bu ekseninde hassas dış ve iç dengeleri gözetererek, Hafız Esad, 2000 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir.

Hafız Esad, 2000 yılındaki ölümünden önce, devlet yönetimi için özel olarak hazırladığı Beşar Esad için yumuşak bir geçiş süreci hazırlamıştır. Beşar Esad, devlet geleneklerine vukufiyet sağlayarak ordu ve bürokrasi içinde önemli görevler aldıktan sonra, 10 Temmuz 2000 tarihinde yapılan referandum neticesinde yaklaşık %97 oy oranıyla Devlet Başkanı olmuştur. (Özdağ, 2012 : 34-35)

Beşar Esad, ülkenin lideri olduktan sonra, demokrasi ve reform konularına vurguda bulunmuştur. Sivil toplum ve aydın kesimin önde gelenleri tarafından, güçlü

reform talebinde bulunulmuştur. Halihazırda, 1990'lı yılların sonundan itibaren ekonomik liberalleşme süreci içinde bulunan Şam yönetimi, Beşer Esad ile birlikte, yönetilen kesimden gelen reform talebine, biraz da uluslararası kamuoyunun etkisiyle kayıtsız kalmamıştır.

“Şam Baharı” olarak adlandırılan süreç içerisinde, Beşer Esad, ekonomik liberalizasyon girişimlerinin ticaret ve dış sermaye girişi konularında daha kapsamlı hale gelmesini sağlamıştır. Bürokratik olarak da devlet yönetiminde reform niteliğinde adımlar atılmıştır. (Yazıcı, 2012) İnternet kullanımı ve basın özgürlüğünün yaygınlaştırılması konusunda da somut adımlar atılmıştır. Cezaevindeki siyasi yasaklı muhalifler, serbest bırakılmış ve muhalif kesime siyasi ve basın özgürlükleri tanınmıştır. (Mercan, 2010: 115)

Beşer Esad için, taviz tavizi doğurmuş ve gerçekleştirilen reformlar, Suriyeli aydın kesim tarafından yetersiz bulunmuştur. Suriyeli sivil toplum ve siyasi aktörler, yeni siyasi partilerin kurulması ve serbest seçimlerin yapılması için talepte bulunmuştur. Bu talepleri, kendi siyasi çıkarları ve rejimin bekası açısından tehlikeli olarak değerlendiren Beşer Esad, Baas partisinin taban hareketini kullanarak muhalefeti sindirme yoluna gitmiştir. Önemli muhalif isimlere siyasi yasaklar getirilerek cezaevine sokulmuştur. Dolayısıyla, Beşer Esad, Devlet Başkanı olduktan sonra başlattığı “Şam Baharı”nı kendi eliyle sonlandırmıştır. Ancak, yapısal reformlar durdurulmamış; yalnızca, reformların rejimin bekasının önüne geçmesini önleyecek tedbirler alınmıştır.

2000'li yılların sonlarına doğru, ABD, küresel güvenlik algılarının revizyonu kapsamında, Suriye'yi haydut devlet olarak nitelendirmiştir.⁵ 2001 yılındaki 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Ortadoğu merkezli tehdit algılarını güçlendirmiş ve Suriye de bu yeni konjonktürden etkilenmiştir. ABD, bu süreç içerisinde, Suriye'yi kimyasal silah üretimi ve Irak Harekatı esnasında Iraklı direnişlere yardım etmekle suçlamıştır.

⁵ 1990'ların sonlarında, Clinton yönetimi, ABD küresel tehdit algılamalarında revizyona giderek, totaliter yönetimlerin iktidarda olduğu ve ABD karşıtı dış politikalar sergileyen Kuzey Kore, Küba, İran, Irak, Libya ve Suriye'yi “haydut devlet” olarak nitelendirmiştir. (Akçay ve Akbal, 2013: 18-19)

İsrail yönetimi, 2003 yılında, ülkelerinde gerçekleşen bir intihar saldırısı için Suriye'yi sorumlu tutmuş ve askeri bir saldırıda bulunmuştur. Aynı yıl içerisinde, ülkedeki Kamışlı köyünde Kürtlerle Araplar arasında çatışma çıkmış ve uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. 2004 yılında, ABD Suriye'ye yönelik kapsamlı bir ambargo başlatmıştır. 2005 yılında, eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin suikastının uluslararası kamuoyu nezdinde sorumlusu Şam yönetimi olarak kabul edilmiştir. Müteakip süreçte, Birleşmiş Milletler çapında yapılan baskı ve girişimler neticesinde, Şam yönetimi, Lübnan'daki askeri varlığını sona erdirmiştir.

Müteakip dönemde, Beşer Esad yönetimi, ABD başta olmak üzere, uluslararası kamuoyundan gelen baskı oranında reformları ilerletme çabası içerisinde bulunmuştur. (Yazıcı, 2012) Bununla birlikte, 2010'lu yıllara yaklaşırken, Beşer Esad, dış politikada, selefi olan babasının geleneklerini sürdürerek pragmatist bir anlayışla, çeşitli ittifaklar kurmuş ve rejiminin bekasını sürdürmeyi amaçlamıştır. ABD ve İsrail'e karşı İran gibi bölgesel bir gücün desteğini almış ve Rusya ve Çin'in yaptırımlarını bertaraf etmeyi başarmıştır. Elindeki ittifak kartlarını çeşitlendiren Beşer Esad, uluslararası baskıların etkisini ancak bu şekilde hafifletmek yoluna gitmiştir. (Salık, 2011 : 30-31)

2011 yılı itibariyle, Tunus'ta kıvılcımı ateşlenen ve Arap coğrafyalarında etkisini gösteren halk hareketleri Suriye'de de cereyan etmiş ve müteakip yıllarda bir iç savaşa dönüşmüştür.

3.2. Suriye'nin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasi Yapısı

2011 yılında Suriye'de alevlenen iç savaş öncesi, ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısını iyi bir şekilde tahlil etmek gerekir. Bağımsızlığından beri, siyasi konjonktüre bağlı olarak ülkenin dinamikleri değişiklik göstermiştir. Bu anlamda, yapılan inceleme 2000 yılından sonraki on yıllık Beşer Esad yönetimi dönemindeki ülkenin sosyo-ekonomik ve politik yapısına yöneliktir.

3.2.1.Toplumsal Yapı

Suriye’de patlak veren ve cereyan etmekte olan iç savaşın dinamiklerini anlamak için ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısını iyi bir şekilde idrak etmek gerekir. İç savaşta geline nokta, ülkenin dinamiklerinin tamamen değişmiş olması ile birlikte, iç savaşa hangi dinamiklerle girildiği ortaya koyulduğu takdirde, savaşın gerekçelerini de anlamamız mümkün olacaktır.

İç savaş öncesi, Suriye’deki toplumsal yapı, heterojen bir yapı göstermekteydi. Parçalı toplumsal yapı, ülkenin coğrafyası ve jeo-politik konumunun bir sonucuydu. Farklı Ortadoğu ülkelerinde barınmayan topluluklar, ülke topraklarında farklı coğrafyaları yurt edinerek özlerindeki dini ve etnik yapıyı korumayı başarmıştır. (Ataman, 2012:10)

Yaklaşık 23 milyonluk Suriye nüfusunun, %77-83’ü Arap, %7-8’i Kürt, %5-6’sı Türk, %2’si Ermeni, %2’si Çerkez ve diğer etnik gruplardır. Halkın yaklaşık %74’ü Sünni-Müslüman, %12’si Müslüman-Nusayri, %3’ü Müslüman-Dürzi ve %10’u Hıristiyan’dır. (Akgün, 2012 :4)

Suriye’nin en kalabalık dini ve toplumsal unsuru Sünni Araplardır. Sünniler, Lazkiye ve Es-Süveyda bölgeleri dışında genel olarak çoğunluk durumundadır. Sünnilerden sonra en kalabalık toplumsal yapı olan Nusayriler, Tartus, Nusayri Dağları ve Lazkiye bölgelerinde yoğunlukta yaşamaktadır. Kürtler, ülkenin kuzeyinde Türkiye sınırına yakın bölgelerde yoğunlukta bulunmakta; ayrıca, ülkenin Şam ve Halep gibi büyük şehirlerinde de kısmen Kürt nüfus bulunmaktadır. Dürzilerin ise yoğun olarak buldukları bölge Es-Süveyde bölgesidir. (Toraman, 2015:27-28)

Suriye’de Sünni Araplar, Baas rejimine kadar ülkenin en önemli politik ve toplumsal unsuruydu. Dini ve kültürel olarak azınlık konumundaki Nusayriler, dağlık kesimlerde hayatını sürdüren köylü ve orta sınıf insanlarken, Baas rejimi ile birlikte, bürokrasinin kilit yerlerinde görev almak suretiyle ülke yönetiminde en çok söz sahibi kesim haline gelmiştir. Dürziler, Baas rejimi ile birlikte rahat bir ortamda sosyo-politik varlıklarını sürdürürken, buldukları bölgede de facto otonom bir yapıda yaşamaya devam etmişlerdir. Hıristiyanlar, büyük şehir merkezlerinde, dini

cemaatler şeklinde örgütlenmiş; felsefi ve ideolojik konularda topluma öncülük etmişlerdir. Kürtler ise, Türkiye ve Irak'taki ayrılıkçı eğilimlerden etkilenecek merkezi yönetimden uzak bir şekilde kültürel varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Sınıfsal olarak Suriye halkı üç kesime mensuptur: Birinci kesim; siyasi, ekonomik ve kültürel olarak güçlü olan ve şehir merkezlerinde yaşayan kesimdir. Kendilerini köylülerden ve bedevilerden üstün gören şehir sakinleri, ülke medeniyetinin öncüleri olduğunu düşünürler. Şehir kesiminde yaşayan halk, sosyo-ekonomik olarak güçlü olduğundan, yönetim tarafından kontrol altında bulundurulması gerekmektedir. Zira, 1960 ve 1970'li yıllarda, Müslüman Kardeşlerin Baas rejimine karşı muhalefet hareketine şehir kesiminden geniş katılım yaşanmıştır. İkinci kesim olan Bedeviler, kendilerini geleneksel Arap değerlerinin savunucusu olarak gören orta sınıf halktır. Diğer toplumsal sınıf ise, kırsal bölgelerde yaşayan köylü kesimdir. Köylüler, özel mülkiyetin olmadığı ve yalnızca toprak ağalarının topraklarında iş gücü olarak çalışıldığı bir sistemde varlık göstermektedir.

Suriye'deki azınlık gruplar, ülke nüfusunun küçük bir oranını teşkil etmelerine rağmen, ülkenin farklı bölgelerinde bir arada yaşadıklarından dolayı çoğunluk durumundadır ve bu durum zaman zaman ayrılıkçı fikirleri tetiklemiştir. Örneğin, el-Süveyde bölgesinde yaşayan nüfusun yaklaşık %88'i, ülke nüfusunun yalnızca %3'ünü teşkil eden Dürzilerdir. Lazkiye ve çevresinde yaşayan nüfusun %62'si, ülke nüfusunun %12'sini teşkil eden Nusayrilerdir. Hama kentinin nüfusunun %80'i, ülke nüfusunun %3'ünü oluşturan İsmaililerdir. Belirli bölgelerde çoğunluk durumunda olan azınlık grupları için ayrılıkçı siyaset yine bir eğilim haline gelmiştir. (Ataman, 2012:10-11)

İç savaş öncesi dönem itibarıyla, Suriye'de nüfus artış oranı %2,2 seviyesindedir. Ülke nüfusunun %52'sini 24 yaşına kadar olan vatandaşlar ve yaklaşık %39'unu 25 ile 54 yaşları arasındaki vatandaşlar oluşturmaktadır; bu anlamda, genç nüfus oranı fazladır. Nüfusun yaklaşık %60'ı kentlerde yaşamaktadır. (Bağlama, 2016c)

3.2.2.Ekonomik Yapı

Hafız Esad, yönetimi oğlu Beşer Esad'a devretmeden önce, ülkenin ekonomik sistemini, sosyalist sistemden yavaş yavaş küresel kapitalist sistemle entegreli açık bir sistem haline getirmiş; yönetimi devralan Beşer Esad, bu yönde hareket ederek, ülke ekonomisini dışa kapalı devletçi bir yapıdan, liberal ve dışa açık bir ekonomiye dönüştürmek için yapısal reformlara imza atmıştır.

Ekonomik alanda reformlar, küresel ekonomi ile entegrasyonu hedefleyen ve liberal politikaların benimsenmesi ile mümkün olmuştur. Bu süreçte uygulanan dış ticaret politikaları kapsamında, Şam yönetimi, Dünya Ticaret Örgütüne üyelik başvurusu ile serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği anlaşmaları için girişimde bulunmuştur. Ancak, ülkedeki kamu sektörü ve özel sektörün rekabet gücü düşük olduğundan, dış pazarlara açılma sürecinde, dış ticaret açığında artış görülmüş ve bu durum, kısa dönemde ülkeye ilave maliyet yüklemiştir.

Ülke ekonomisinde, devletin ekonomideki payının azaltılması ve sivil teşebbüsün teşviki ile ilgili mali politikalar da güdülmüştür. Birçok alanda, özel sektör, devletten daha büyük pay sahibi konuma gelmiştir. Gerçekleştirilen bu yapısal reformlar, ülke ekonomisi açısından kısmen olumlu neticeler yaratmış olsa da yeterli olmamıştır.

İç savaştan hemen önceki verilere göre, ülke ekonomisinde tarımın ağırlığı yaklaşık %17, sanayinin ağırlığı yaklaşık %27 ve hizmetler sektörünün ağırlığı yaklaşık olarak %56'dır. İş gücünün büyük bir bölümü, tarım ve sanayiden ziyade, hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir. Hizmet sektöründe yer alan iş gücü de büyük oranda kamu tarafından istihdam edilmekte ve bu durum kamu harcamalarının yüksek olmasına neden olmaktadır.

İç savaş öncesi gerçekleştirilen yapısal iktisadi reformlara rağmen, ülkenin dışa kapalı ve devletçi ekonomik yapısı tam olarak terk edilememiş, ülke vatandaşlarının refah düzeyinin düşüklüğü ve gelir dağılımındaki adaletsizlikle ilgili ciddi anlamda çözüm üretilenmemiştir. Halkın büyük bölümü yoksulluk sınırı altında yaşamak zorunda kalmış, refah düzeyi yerinde saymış, hükümet tarafından kamu kesiminde istihdam edilen çalışanların ücretlerinin yükseltilmesi için ücret artışları

yapılmış, bu durum da kamu harcama dengesinin bozulmasına yol açarak ekonominin gidişatını iyice kötüleştirmiştir. (Şöhret, 2016a : 98-102)

3.2.3.Siyasi Yapı ve Baas Hareketi

Suriye’de yaklaşık yarım yüzyıldır hüküm süren Esad rejimi, iktidarın babadan oğula geçerken meşruiyet zeminine dayandırıldığı, Başkanlık Monarşisi olarak adlandırılan bir sistemdir. Suriye, otoriter sistemle, ulusal güvenlik devleti modelinde örgütlenmiş ve kendine özgü dinamikleri olan bir devlettir. Devletin bu yönetim yapısı, Hafız Esad tarafından teşkil edilirken, ülkenin Fransız manda yönetimi dinamikleri, bağımsızlık dönemi dinamikleri ve Soğuk Savaş konjonktürü etkili olmuştur. Hafız Esad’ın otoriter bir sistem kurmasında etkili olan müesseseler güçlü istihbarat, ordu ve Baas partisidir.

Baas hareketi, günümüzdeki Suriye Devleti’nin tarihi ile birebir örtüşen bir harekettir. Suriye’de Baas hareketi, oluşumunu tamamladıktan sonra, bir devlet partisi haline gelmiş ve güçlü parti lideri sayesinde, devlet yönetimi ile kamu kesiminin her alanına hükmeder hale gelmiştir. Baas hareketi, tepeden aşağı bir anlayışla, toplumu modernize ederek, eski feodal yapısından kurtarmayı hedeflemiştir. Baas partisi, kuruluşundan sonra sosyalizm, özgürlük ve Arap birliği tezlerini savundu. Bu anlamda, Baasçılar, siyasi anlamda, Suriyeli veya Müslüman kimliğinden ziyade Arap kimliğini ön planda tutmuştur. Sosyo-ekonomik anlamda da refah ve iktidarın, zengin ve asil sınıftan devlet yapısına aktarılmasını ve bu refahın eşit olarak toplumun her kesimine dağıtılması suretiyle toplumsal adalet ve huzurun sağlanması hedeflemiştir. Parti programlarında, özellikle, toplumsal yapının mağdur kesimler lehine yeniden düzenlenmesi ve alt tabaka sınıfın, toprak reformu ile müreffehleştirilmesi planlanmıştır.

Toplumsal eşitlik ve sekülerizm ekseninde hareket eden Baas Partisine, daha çok azınlıklar kendilerini yakın hissetmiştir. Daha önce çoğunluk Sünnilerin başını çektiği Arap milliyetçiliğini, Baas Partisi Batı tarzında yeniden tanımlayarak azınlıklara hitap etmeyi başarmıştır. İslam ikinci plana itilmiş, Arap kimliği ön plana

çıkarılmış ve İslamın farklı fraksiyonları ve garyri-Müslümlerin de Arap kimliği altında birleşmesi öngörülmüştür.

Baas, en başta sınıfsal çıkarları katı bir şekilde savunan sosyalist ideolojik bir hareketken, daha sonra gerçekleştirilen reformlarla rejimin bekasına odaklanmış bir siyasi konsept olmuştur. Bu bağlamda, devletin bütün kademeleri Baasçılarla donatılmış ve Baasçılar, Esad rejimini ayakta tutacak sadakatle devleti yönetmişlerdir. Hafız Esad da toplumun her kesiminden insanları, parti çatısı altında birleştirmiş ve ülkeyi Baas ülkesi haline getirmiştir. Böylece; silahlı kuvvetler, medya, akademi dünyası, iş dünyası ve sendikalar denetim altına alınarak rejim dostu haline getirilmiştir. (Ataman, 2012: 13-15)

Hafız Esad, Soğuk Savaşın en kritik dönemlerinde, 1970 yılında ülke yönetimini ele geçirmiştir. Yönetimi devraldıktan sonra iktidarını sağlamlaştırmak için bir dizi adım atmış ve bu anlamda pragmatik politikalar izlemiştir. Yönetimi bizzat kendi eline alarak, seleflerinin aksine arkasını Sünnilere dayandırma yoluna gitmemiş; Sünni muhalefete karşı tedbir almış ve askeri güç olarak Nusayri kesime güvenmiştir. Devletin tüzel kişiliği ile bekasını, kendi bekasıyla özdeşleştirmiştir. Devletin kurumlarını büyütmüş ve geliştirmiş ancak, kendisine sadık olmayan kimseye devlet kurumlarında görev vermemiştir. Bu anlamda, ordu, parti ve hükümette, yalnızca kendi güvendiği isimlere yer vermiştir. İstihbarattan önemli kurumlara kadar kilit kadrolarda, Hafız Esad kendi kabilesinden ve Nusayri kökenli kişileri görevlendirmiştir. Dış politikada, diğer Arap ülkeleriyle dayanışma içinde bulunmaya özen göstermiş, içeride de bayındırlık ve kalkınma anlamında hatırı sayılır adımlar atmıştır. (Şöhret, 2016b, 2016 : 55-56)

Hafız Esad tarafından inşa edilen otoriter yapıda, Devlet Başkanlığı makamının yanısıra bir parlamento mevcuttur. Parlametoda birden çok parti vardır ve dönemselsel olarak parlamento seçimleri gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu durum, ülkede gerçek anlamda demokratik çoğulcu bir yönetim yapısının olduğuna işaret etmez. Hafız Esad, devlete, çoğulcu ve demokratik görüntüyü kazandırmak için halk meclisleri ve anayasa ilan etmiş; yönetimi devlet başkanlığı referandumu ile alarak süreci meşrulaştırmıştır.

Esad rejiminde parlamento, uygulamada hiçbir yasama yetkisine sahip olmayan bir erkdir. Halk meclisi olarak adlandırılan parlamentonun dört yılda bir yapılan seçimleri tamamen şekilsel demokratik görüntü kazandırmaya yöneliktir. Muhalefet partileri, yine Baas partisi tarafından baskılanan ve denetim altında bulunan Ulusal İlerici Cephe başlığı altında birleşmiş olup, muhalefet partilerine mecliste çok az sandalye ayrılmıştır. Baas Partisi tarafından yaratılan ve mecliste yer verilen suni muhalefet, uluslararası kamuoyuna ülkede demokrasinin varlığı yönünde görüntü kazandırmaktan öte geçememiştir.

Suriye devletinin, 1973 yılında kabul edilen anayasası, tüm Arapların tek bir ulus olduğuna ve Suriye halkının bu birliğin bir parçası olduğuna işaret etmiştir. Sosyalist bir cumhuriyet olarak anayasada tanımlanan devlette egemenlik şekilsel olarak halkta; reel olarak ise Baas Partisi ve Esad rejimindedir. Bu anlamda, Suriye anayasası, Esad'a sınırsız yetkiler tanımıştır. Öncesinde Hafız Esad ve şimdi Beşer Esad, aynı zamanda, devlet başkanı, Baas parti genel başkanı, silahlı kuvvetler başkomutanı ve Ulusal İlerici Cephe lideridir. Esad, başbakan dahil önemli bürokratları atama, genel af ilanı, seferberlik ve savaş ilanı, parlamentoyu fesh etme, hükümeti düşürme ve anayasayı değiştirme yetkilerine sahiptir.

Devlet başkanının yasama üzerinde olduğu kadar yargı üzerinde de etkisi vardır. Anayasa mahkemesi üyelerinin tayini, önemli yargı görevlilerinin atanması, üst düzey bürokratların yargılanması devlet başkanının tasarrufundadır. Dolayısıyla, yargı tamamen devlet başkanına bağlıdır. Özet olarak, Suriye'de güçler ayrılığı değil, güçler birliği mevcuttur. Devlet Başkanı, yasama, yürütme ve yargı üzerinde kesim hüküm sahibidir. (Şöhret, 2016b, 2016 : 66-69)

Beşer Esad, Hafız Esad'dan yönetimi devraldıktan sonra, Suriye'yi Batılı bir devlet haline getirmek amacıyla, ülke yönetimini “Şam Baharı” adı verilen bir reform süreci ile revize etti. Bu anlamda, muhalefetin siyasi özgürlükler ve basın özgürlükleri artırıldı. Birçok sosyal projeye imza atıldı ve kişisel hak ve hürriyetler artırıldı. Ülkede internet kullanım yaygınlaştırıldı. Ancak, Beşer Esad, tanıdığı hakların kendi rejimine tehdit hale geldiğini müşahade ettikten sonra siyasal olarak

yönetim prensiplerini babası Hafız Esad'ın zamanındaki otoriter prensiplere dayandırmıştır. (Sarı, 2015 :7-9)

Genel olarak, 2011 yılında başlayan iç savaştan önce, Suriye, ekonomik anlamda işsizlik oranının yüksek olduğu, halkın refah düzeyinin düşük olduğu; toplumsal anlamda çok farklı dini ve etnik fraksiyonların bir arada yaşadığı ve azınlıkların ülke coğrafyasının belirli bölgelerinde çoğunluk halde bulunarak ayrılıkçı eğilimler içine girdiği ve siyasal anlamda çoğunluğun azınlık Nusayriler tarafından ve Baas rejimi altında otoriter bir şekilde, demokrasiden uzak, kişisel hak ve hürriyetlerin kısıtlanarak yönetildiği bir ülke görünümü vermiştir.

3.3. Suriye'ye İç Savaşı Getiren Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Zemin

Suriye, önceden olduğu gibi, 2010 yılının sonunda da etnik ve dini bakımdan heterojen bir yapıda idi. Rejimin iç dinamikleri ve toplumsal tabanı ülkeyi bölge ülkelerinden farklı kılan bir özellikteydi. Ülkeyi yöneten Nusayri azınlık, Sünniler de başta olmak üzere diğer etnik ve dini gruplarla toplumsal tabanda ittifak içindeydi. Beşer Esad bile Sünni Arap kökenden gelen Esmâ Esed ile evli idi. Toplumun belirli kesimleri, rejim karşıtı olmamaları için rejime dahil edilmiş ve bu maksat doğrultusunda ekonomi bir araç olarak kullanılmıştır. Rejimi güçlü tutmak için özellikle kırsal kesim kalkındırılmıştır. Tarım, eğitim ve sağlık konularında reformlarla kırsal kesim güçlendirilmiştir.

Kırsal kesimden başlayarak elde edilen kalkınma ivmesi, 1970'li yılların ortalarından itibaren plansız sanayileşme, kamu sektörünün hantallığı, yüksek askeri harcamalar, yolsuzluk ve yozlaşma gibi nedenlerden dolayı düşüşe geçmiştir. Sosyalist ekonomik sistem içerisinde, liberalleşmeye de imkan verilmiştir. Özellikle, Beşer Esad döneminde uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları nedeniyle, gelir dağılımı eşitliği gibi hassas dengeler gözardı edilmiş ve bu durum özellikle orta ve alt sınıfı rahatsız etmiştir. Toplumsal sınıflar arasında refah düzeyi farkı uçurum haline gelmiştir.

Beşer Esad döneminde gerçekleştirilmek istenen reform süreci, üretime odaklı sanayi sektörü üzerinde değil; daha çok, ticaret, turizm ve bankacılık gibi hizmet sektörleri üzerinde gerçekleşmiştir. Reform süreci ile birlikte, şehirli bir kapitalist sınıf türemiş; Hafız Esad döneminde kırsal kesime yönelik gerçekleştirilen kalkınma, Beşer Esad dönemindeki reform süreci ile tersine dönmüş, kırsal kesim fakirleşmiş ve göçe zorlanmıştır. Örneğin, ülkenin tahıl ambarı olarak bilinen Cezire adlı bölgeden yaklaşık 1,5 milyon insan, 2007 yılından sonra büyük kentlere göç etmiştir. Zorunlu göç nedeniyle ve savaş sonrası Iraklı mültecilerin Suriye kentlerine akını neticesinde, gecekondulaşma oranı tavan yapmış ve vatandaşların en temel haklarından biri olan barınma hakkı bir kriz haline dönüşmüştür.

Yanlış ekonomi politikaları nedeniyle, halkın satın alma gücü %24 oranında gerileme göstermiştir. Genç nüfus işsizlikle kavrulmuşken, yolsuzluklar ekonomiyi daha da çıkmaza sürüklemiştir. 2010 yılının sonlarına doğru, işsizlik ve yoksullukla kavrulan, refah düzeyi düşük halk uhdesinde yönetime karşı kitlesel pasif tepkiler barındırmaktaydı. (Y.Şen, 2013: 61-62)

Siyasal olarak, Esad rejimi kamunun tüm kesimlerine hüküm süren otoriter bir rejimdi. Rejimin, kendini sağlamlaştırmak için toplumu sert ve baskıcı enstrümanlarla yonttuğu için otoriter, azınlıklar dahil halkın tüm kesimlerine içinde yer verildiği için popülist karakteri ön plana çıkmaktadır.

Suriye rejimi, değişen küresel ve bölgesel koşullara ayak uydurmaktan ziyade statükocu hareket ederek yalnızca rejimin bekasını sağlayıcı tedbirler almakla yetinmiştir. Siyasi anlamda, rejimin bekası ve istikrarı her zaman önde gelmiştir. Rejim statükocu hareket ederken, Suriye toplumu değişen küresel ve bölgesel konjonktüre bağlı olarak gelişmiş ve birtakım haklı talepler içine girmiştir. Durağan kalan siyasi sistem ile gelişen toplum arasındaki fark açılarak uçurum haline gelmiş; bu uçurum, rejim tarafından sert ve otoriter tedbirlerle toplumun taleplerinin bastırılması şeklinde kapatılmaya çalışılmıştır. Özellikle, muhalif kesimlerin otoriter tedbirlerle bastırılması başarılı olmuş, aynı zamanda Arap milliyetçiliği kullanılarak halkın hoşnutsuzluğunun popülist yaklaşımlarla kırılması yoluna gidilmiştir. (Süer, 2012: 4-6)

3.4. Arap Baharının Suriye Ayağı ve İç Savaşın Gelişimi

2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde etkisini hissettiren Arap Baharı, nihai olarak Suriye'de de 2011 yılı Şubat ayı itibariyle vücut buldu. Suriye yönetimi, Arap ülkelerinde cereyan eden olayları yakından takip etmekte ve tedbirini almaktayken, Suriye'de olayların fitilinin ateşlenmesi ve gelişimi diğer ülkelerden farklı bir seyir izledi.

3.4.1. İç Savaşa Giden Yol ve 2011 Yılı Gelişmeleri

2011 yılı başında, diğer Arap ülkelerinde cereyan eden halk hareketleri, Suriyelilere de ilham kaynağı olmuş ve ülkede rejim karşıtı yerel halk protestoları gerçekleşmiştir. Rejime karşı ülke genelinde büyük ve etkili protesto başlatmak amacıyla, muhalifler tarafından, sosyal medya üzerinden 5 Şubat 2011 tarihinde, "Öfke Günü" adında bir organizasyon gerçekleştirilmiş; ancak, sosyal medya üzerinden yapılan bu ayaklanma çağrısı istenilen sonuçla neticelenmemiş ve girişimler yetersiz kalmıştır. Bu durum, Suriye muhaliflerinin halk hareketi için organize olmak konusunda yetersizliğini de gözler önüne sermiştir. (Abdülhamid, 2011)

Mısır'da Hüsnü Mübarek yönetiminin devrilmesi, halihazırda Esad rejiminin baskıcı yönetiminden bunalmış olan Suriye halkı arasında da geniş yankı uyandırdı. Arap Baharının kendi ülkelerine de sıçramasına tedbiren Esad rejiminin teyakkuz durumunda bulunduğu bir ortamda, gerçekleşen bir olay Suriye'de halk hareketlerinin ve devamındaki iç savaşın tetikleyicisi oldu. Suriye'nin Dera kentinde oturan ve mesleği doktor olan iki kadın, telefonda görüşme yaparken, Mısır'da Mübarek rejiminin devrilmesi ile ilgili memnuniyetlerini belirterek, aynısının kendi ülkelerinde de gerçekleşmesi temennilerini birbirlerine iletmiştir. Bu telefon görüşmesi, rejimin istihbarat birimlerinin takibine takılmış ve iki kadın göz altına alınmıştır. Gözaltına alınan kadınlar, işkence ve aşağılık durumlara maruz bırakıldıktan sonra serbest bırakılmıştır.

Kadınların yakını ve olayla bağı olan gençler, Dera kentinin sokaklarına rejim karşıtı sloganlar yazmıştır. Yaşları 18'den küçük olan gençler, rejim tarafından tutuklanmış, ailelerinin bütün girişimlerine rağmen serbest bırakılmamış ve gençlerin ailelerine aşağılayıcı muamelede bulunulmuştur. Bunun üzerine bölge halkı tepki olarak sokaklara dökülmüş ve sloganlar eşliğinde tutuklanan çocukların serbest bırakılmasını talep etmiştir. Protestoların üçüncü gününde halkın üzerine ateş açılması ve sivil halkın ölmesi, protestoların Tartus ve Lazkiye gibi şehirlere de sıçramasına neden olmuştur. Mart ayının sonlarına doğru, protestolar ülke geneline yayılmış ve halk hareketi haline gelmiştir. (Şimşek , 2017)

Arap Baharı Suriye'ye ulaştığında, Esad rejimi protestoları çok fazla ciddiye almamış ve protestocuları, emperyalist güçler tarafından desteklenen kuklalar olarak ilan etmiştir. Ancak, olaylar ciddi bir boyuta ulaşip ülke geneline yayıldıktan sonra, huzursuz halkın öfkesini dindirmek için reform vaatlerinde bulundu. Reform vaatleri kapsamında, askerlik süresini 21 aydan 18 aya indiren yasa çıkarılmıştır. Halkın talebi üzerine, olayları sert bir şekilde bastırmaya çalışan Dera kenti valisi görevden alınmıştır. Ülke genelinde kısmi af ilan edilmiş ve yönetim kadrolarında değişiklik yapılması için girişimde bulunulmuştur. Ayrıca, yaklaşık 50 yıldır yürürlükte olan olağanüstü hal uygulaması kaldırılmış ve anayasada köklü reformlar yapılacağına işaretleri verilmiştir. Rejim tarafından, yolsuzlukla mücadele konusunda etkili tedbirler alınması, siyasi parti kanunlarının değiştirilmesi ve tutuklamalar ile hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasına yönelik düzeltici tedbirlerin alınacağına yönelik sözler verilmiştir. Olayları yatıştırmak için yaklaşık 250 tutuklu serbest bırakılmış ve Suriyeli Kürtlere vatandaşlık verilmesi için yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Esad tarafından gerçekleştirilen bu reform çabaları, muhalif kesimler tarafından yeterli bulunmamış ve olaylar yatışmamıştır. Esad rejimi, bunun üzerine, protestoculara karşı tutumunu sertleştirmiş, gerçekleştirilen gösterilerde halka karşı şiddet uygulanmış ve ölü sayısı gün geçtikçe artmıştır. Nisan ayından itibaren, Suriye ordusu, zırhlı araç ve ağır silahlarla, gösterilerin yoğunlaştığı kentlerde müdahalelerde bulunmuş, orantısız güç uygulanmış, keyfi tutuklamalar yoluna gidilmiş ve uluslararası kamuoyunun tepkisini çekecek insalık ayıplarına imza

atmıştır. Esad'ın gösterilere sert tepkisi ve askeri güç kullanımı, uluslararası kamuoyunda pek de olumlu karşılanmamış ve tepkiler yağmıştır. İnsanlar gösterilerde hayatını kaybederken, milyonlarca insan da patlak veren şiddet hareketlerinden zarar görmemek için ülkeden kaçarak kurtulmanın yollarını aramıştır. (Polat, 2016a : 142) Ülke genelinde şiddetlenen gösteriler ve rejimin sert tepkisi, olayları gerginlik durumundan bir iç savaş durumuna taşımıştır.

Türkiye, Suriye'de olayların başladığı andan itibaren Esad rejimine reform yapması için çağrılarda bulundu ve rejimin protestoculara karşı orantısız güç kullanımını kınadı. Temmuz ayından itibaren, Türkiye, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Şam yönetimi ile temasa geçti. Ağustos ayında, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Esad yönetimi ile uzun soluklu görüşmeler gerçekleştirmiş; ancak görüşmeler olumlu bir sonuç vermeyince, Türkiye, uzun süredir iyi ilişkilerini muhafaza etmeye özen gösterdiği Şam yönetimi ile diplomatik bağlarını koparmıştır. (Şimşek, 2017)

Amerika Birleşik Devletleri de Suriye'de yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiş ve Esad yönetimine reform yapması ve muhaliflerle siyasi diyaloglar başlatılmasını tavsiye etmiştir. Washington yönetimi, Suriye'de yaşanan krizi BM gündemine getirmiş ve diğer yandan krizin çözülmesine yönelik pasif bir yaklaşım içerisinde bulunarak bölge ülkelerinin inisiyatiflerine öncelik vermiştir. (B.Çalışkan, 2016 : 5)

Türkiye, Temmuz ayından itibaren Suriyeli muhaliflere demokratik haklarının pratiği için ev sahipliği yapmıştır. Muhalifler tarafından, İstanbul'da, Ulusal Kurtuluş Konferansı düzenlenmiş ve bütün muhalif kesimlere Esad rejimine karşı birlik olmak için çağrı yapılmıştır. Esad rejiminin devrilmesi durumunda, geçiş hükümetinin kurulması amacıyla konsey kurulması kararı alınmıştır. Süreç devam ederken, Esad rejimi katliamlara devam etmiş, muhalif kesimlerin sivil direnişi de herhangi bir netice vermemiştir.

Temmuz ayının sonunda, Suriye ordusu, Hama kendine ağır silahlarla saldırı başlatmıştır. Yaklaşık bir aydır kuşatma altında olan Hama kentindeki gösterileri sonlandırmak için Esad, orduya şehre girme emri vermiştir. Gerçekleştirilen

operasyon bir katliama dönüşmüş ve en az 50 kişi hayatını kaybetmiş, birçok insan da yaralanmıştır. Hama operasyonundan sonra, Arap ülkeleri de ilk defa Esad rejimini kınamıştır. Ağustos ayı içerisinde Suriye ordusu, Lazkiye, Deir el Zor ve Humus kentlerine de operasyon başlatmıştır. Bu süreçte, batılı ülkeler de Esad rejimine çekilme çağrılarında bulunmuştur.

Esad, Ağustos ayı içerisinde, gerilimi yatıştırmak maksadıyla, askeri operasyonların sona erdiğini ve müteakip Şubat ayında çok partili özgür seçimlerin yapılacağını kamuoyuna açıklamıştır. Ayrıca, yönetime Batılı güçler tarafından değil, Suriye halkı tarafından getirildiğini söyleyerek, Batılıların yönetimi bırakma çağrılarına sırt çevirmiş ve Suriye'ye yapılacak askeri bir müdahalenin kötü neticelerle sonuçlanacağını dillendirmiştir.

Eylül ayı itibariyle, Esad rejimine ülke dışından baskılar daha da belirgin hale gelmiştir. ABD'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Suriye'deki kriz gündeme gelmiş, Esad rejimine karşı yaptırımlar gerçekleştirilmesine yönelik karar teklifinde bulunulmuş; ancak, Rusya ve Çin'in vetolarıyla yaptırım kararına varılamamıştır. Bununla birlikte, Avrupa Birliği ülkeleri, Suriye'ye karşı ekonomik yaptırımlar konusunda adım atmış, Esad rejimi ile bağlantılı kişi ve kuruluşlara seyahat ve mali yasaklar getirmiştir.

Batı dünyası tarafından yaptırımlarla karşılaşan Esad, Rusya, Çin ve İran'ın desteğini iyi kullanarak hareket etmiştir. Her ne kadar müteakip süreçte seçimlerin yapılacağını açıklamış olsa da yönetimi güçlendirici hal tarzları izlemiştir. Rejimin bekasını sağlamak maksadıyla, 2011 yılı sonlarına doğru kırsal kesimler dahil olmak üzere operasyonları sıklaştırmış ve buna bağlı olarak da gösteriler ve muhalif hareketlerde azalma kaydedilmiştir. Gösteriler durma noktasına gelse de sivil muhalefet, siyasi olarak örgütlenmiş bir şekilde Esad rejimine karşı mücadelesine devam etmiştir. Bununla birlikte, Suriye genelinde birçok silahlı örgüt oluşmuştur. Radikal gruplar ve silahlı grupların da krize dahil olması ve muhalefetin tek bir çatı altında örgütlenememesi krizi daha da derinleştirmiştir. (Polat, 2016a : 143-144)

3.4.2. 2012 ve 2013 Yılı Gelişmeleri

2012 yılı başı itibariyle, radikal unsurlar ve terör örgütleri ile bunların tüm dünya genelindeki destekçilerinin çekim merkezi haline geldi. El-Kaide bağlantılı ilan edilen Nusra cephesine çok sayıda küçük örgüt ve insan dahil oldu. Bununla birlikte, Suriye genelinde bombalama ve intihar saldırıları da dahil olmak üzere asimetrik savaş daha da sancılı bir hal aldı.

3 Şubat günü Kandil gecesinde, Suriye ordusu, Humus şehrine ağır silahlarla saldırdı ve 200'den fazla insan hayatını kaybetti. Olay uluslararası kamuoyunda büyük yankı uyandırdı ve tüm dünya Esad rejimini kınadı. BM Güvenlik Konseyinde, Beşer Esad'ın görevden çekilerek yetkilerini yardımcısına devretmesine yönelik çağrı kararı için oylama yapıldı; ancak, Rusya ve Çin'in vetoları nedeniyle karar alınamadı. (Şimşek, 2017)

2012 yılı başından itibaren İngiltere ve ABD, Şam'daki büyükelçiliklerini söndürdü ve Türkiye, büyükelçilik faaliyetlerini sınırlandırdı. Ankara'nın girişimleri ile oluşturulan Suriye'nin Dostları Grubu, toplantılar yaparak krize barışçıl bir çözüm konusunda uluslararası kamuoyunun desteğini alma yoluna gitti. Şubat ayı içerisinde, BM tarafından, eski Genel Sekreter Kofi Annan, Suriye Özel Temsilcisi seçildi. Annan, Mart ayında Beşer Esad ile bir araya geldi ve kendisine altı maddelik bir plan sundu ve Şam yönetimi tarafından plan kabul edildi. (Milliyet, 2013) Altı maddelik plan, (1) Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanması amacıyla siyasi süreç için özel temsilci aracılığıyla BM ile koordineli çalışmanın taahhütü, (2) muhalefet ve rejimin karşılıklı olarak saldırılara son vermesi ve ateşkesin sağlanması ile ilgili girişimler, (3) insani yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için günde iki saatlik ateşkesin sağlanması, (4) keyfi gözaltı ve tutuklamalara son verilmesi, (5) uluslararası ve ulusal basının ülke içinde serbest dolaşımının sağlanması ve (6) barışçıl gösteri ve protesto haklarına saygı duyulması hususlarını ihtiva etmekteydi. (Habertürk, 2012)

BM tarafından öne sürülen plan, Şam yönetimi tarafından kabul edilmiş olsa da ateşkesi getirme konusunda yetersiz kaldı. Rejim yanlısı veya karşıtı milislerin

gerçekleştirdiği şiddet olayları neticesinde onlarca insan hayatını kaybetti. Nitekim, BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan görevi bıraktı.

Suriyeli muhalifler arasında en örgütlü hareket eden unsur Kürtler oldu. Özellikle, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) girişimleriyle, Kürt muhalefet ulusal konsey kurarak tek çatı altında birleşme yoluna gitti. Rejim, Kuzey bölgelerinden çekildikçe, Kürt muhalifler kuzeydeki yerleşim yerlerinde kontrolü eline geçirdi.

Türkiye, mülteci geçişleri dışında Suriye ile olan kara sınır kapılarını kapattı ve hava sahasını Suriye uçaklarına karşı bloke etti. Türkiye'nin talebi üzerine, NATO, Suriye sınırı üzerine patriot hava savunma sistemi yerleştirme taahhütünde bulundu. 2012 yılındaki bir diğer önemli gelişme de Golan tepelerindeki silahsızlandırılmış bölgeye Esad rejiminin girmesi gerekçesiyle, İsrail'in Suriye güçleri ile askeri angajmana girmesiydi.

Yıl sonu itibariyle, yarım milyonu aşan Suriyeli yerlerinden edilmiş oldu ve Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısı yaklaşık 200 bin oldu. (Milliyet, 2013)

2013 yılı başı itibariyle, rejim güçleri askeri operasyonlarını devam ettirirken, Nusra cephesi ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) terör örgütü güç kazanmaya başladı. ABD, Suriyeli muhaliflere ihtiyaç ve askeri eğitim yardımı yapmayı taahhüt ederken, İran ve Rusya da rejim yanlısı tutumlarını daha da belirginleştirdi.

Irak'ta kurulan İŞİD/Daeş terör örgütü, Suriye topraklarındaki güç boşluğundan hareketle 2013 yılı ortalarından itibaren nüfuz bölgeleri oluşturmuştur. Örgüt, her ikisi de El-Kaide kökenli olmasına rağmen Nusra cephesinden ayrı politika izledi. (Şimşek, 2017)

Mart ayı itibariyle muhaliflerin ele geçirmesiyle Rakka, rejim kontrolünden çıkan ilk büyük şehir oldu. Muhaliflerin diğer bölgelerdeki kazanımları neticesinde de Esad rejimi, ülkenin kırsal kuzeydoğu kesimini muhaliflere bıraktı. Bu süreçte, Esad rejimi, İran ve Lübnan Hizbullahından askeri ve istihbarat desteği; Rusya'dan da siyasi destek aldı. Buna karşın, ABD, Türkiye, Avrupa ülkeleri ve Körfez Arap

ülkeleri, kendi siyasi önceliklerinin ön planda tutmak suretiyle muhaliflere destek verdi.

Nisan ayında İngiltere ve Fransa, Suriye rejiminin 2012 yılı sonundan itibaren birçok defa kimyasal silah kullandığını belgeleyen bir raporu Birleşmiş Milletlere gönderdi. Benzer şekilde, Washington yönetimi de Ağustos ayında Esad rejiminin Şam'a yakın bir bölgede kimyasal silah kullanmış olduğunu belgeledi. Obama yönetimi, askeri müdahale seçeneğini masaya koyduğu bir ortamda, Rusya ve ABD, Suriye'yi kimyasal silahlardan arındırma konusunda anlaşdı. Moskova yönetimi, Esad rejimine kimyasal silah envanterini ortadan kaldırmaya yönelik planı tavsiye ve dikte etti. (Humud, et. al. , 2017 : 7)

2013 yılı sonlarına doğru, ülke genelinde asimetrik savaş tüm boyutuyla devam ederken özellikle IŞİD ve diğer muhalif gruplar güç kazandı ve insan kayıpları ile mülteci sayısında büyük artış kaydedildi.

3.4.3. 2014 ve 2015 Yılı Gelişmeleri

2014 yılı başında, terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan PYD, hakimiyet sağlamış olduğu Afrin, Haseke ve Kobani bölgelerinden müteşekkil üç kantonlu özerk yönetimini ilan etti. Özerklik ilanından sonra, PYD güçleri, etnik ve dini kimliğine bakmaksızın, kendisine muhalif olan herkesi bölgeden zorla uzaklaştırarak bölgenin demografik yapısını değiştirme yoluna gitti.

Halihazırda Irak'ta kendisine geniş bir hakimiyet alanı sağlamış olan IŞİD, Haziran ayında Irak'ın Musul şehrini ele geçirdi ve halifeliği ilan etti. Halifeliğin ilanıyla, Irak ve Suriye topraklarına, yabancı savaşçı akını başladı. Terör örgütü IŞİD, özellikle Suriye'de kendisine büyük nüfuz alanı oluşturdu. Irak'taki Sincar bölgesi başta olmak üzere Irak ve Suriye topraklarında örgüt katliamlara imza attı. (Şimşek, 2017)

Ağustos ayından itibaren ABD, Irak ve Suriye’de IŞİD terör örgütüne karşı askeri müdahaleye başladı. IŞİD’e karşı ABD öncülüğünde kurulan koalisyon⁶ güçlerinin yürüttüğü Operation Inherent Resolve (OIR) kapsamında hava hareketleri gerçekleştirildi ve örgüte darbe vuruldu. (Humud, et. al., 2017 : 7)

Eylül ayında, IŞİD güçleri Kürtlerin bulunduğu Ayn El-Arab (Kobani) bölgesine saldırdığında, ABD hava kuvvetleri PYD’ye yardım etti ve bölgedeki IŞİD kuşatması kırıldı. Bu noktadan itibaren, Washington yönetimi, Türkiye’nin terör örgütü olarak ilan ettiği PYD ile IŞİD’e karşı askeri işbirliği içine girdi. (Şimşek, 2017)

2014 yılı içerisinde, muhalifler kendi aralarında çatışmayı sürdürmüşler, bu anlamda kendilerine sunulan dış desteği kaybetmişler ve IŞİD’den büyük darbe yemişlerdir. Rejim güçleri, başkent ve civarını büyük oranda güvenlik altına almıştır. Humus ve Hama şehirlerinin kırsal bölgeleri ile Lazkiye yolu büyük oranda muhaliflerden arındırılmıştır. IŞİD terör örgütü ise doğudaki ve kuzeydeki bölgelerin büyük bir bölümünü ele geçirmiştir. Örgüt, muhaliflerin bulunduğu bölgeleri nüfuzu altına aldıktan sonra PYD ve rejim kontrolündeki bölgelere yönelmiştir. Bu anlamda, IŞİD, Kobani ve Haseke bölgelerinde PYD’nin askeri kolu olan YPG ile angajman içine girmiştir. Özellikle, ülkenin kuzey ve doğu bölgelerinde YPG, IŞİD ve rejim güçleri dışında önemli bir muharip unsur varlığı kalmamıştır. Bununla birlikte, Esad güçleri Şam ve Halep civarındaki sivil bölgelerde varil bombalarıyla yaptıkları saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Bu saldırılarda ağır sivil kayıplar yaşanmış ve bir çok insan Türkiye’ye iltica etmek zorunda kalmıştır.

IŞİD güçleri, Eylül ve Ekim aylarında Kobani bölgesindeki kırsal kesimleri ve ardından şehir merkezindeki hakim noktaları kontrol altına almıştır. Koalisyon

⁶ ABD Başkanı Obama, 10 Eylül 2014 tarihinde, IŞİD’in gücünü kırmak ve yok etmek maksadıyla küresel bir koalisyonun kurulduğunu açıklamış ve yaklaşık 60 ülke bu koalisyona katılmıştır. Ülkeler, askeri hareket ve eğitimleri desteklemek, örgüte yabancı militan akışını önlemek, örgütün finans bağlantılarını koparmak, insani yardımla ilgili icraatta bulunmak ve örgütün propagandalarını kırmak suretiyle gerçek yüzünü dünyaya göstermek için taahhütte bulunmuştur. Türkiye’nin de içinde bulunduğu NATO ülkeleri, Avrupa ülkeleri, Ortadoğu ve Arap ülkeleri, ABD liderliğinde ulusal çıkarları ve kapasiteleri ölçüsünde koalisyona askeri ve sivil katkılarda bulunmuştur. Koalisyon, Operation Inherent Resolve adındaki birleşik ve müşterek hareketini 8 Ağustos 2014 tarihinde başlatmıştır. (McInnis, 2016)

kuvvetlerinin hava saldırıları neticesinde IŞİD yüzlerce militanını kaybetmiştir. Bununla birlikte, Türkiye, Iraklı peşmergelerin Türk toprakları üzerinden Kobani'ye geçiş yapmasına müsaade etmiş ve peşmerge ile ÖSO'nun mücadeleleri neticesinde IŞİD bölgedeki mevzilerinin çoğunu kaybetmiştir. 2014 yılı boyunca, İranlı milisler ve Lübnan Hizbullahının Suriye topraklarındaki etkinliği de artmıştır.

2015 yılı başı itibariyle IŞİD hava bombardımanları ile eski gücünü yitirmiş, dağınık muhalefet pek çok bölgede işbirliği içine girerek rejim güçlerinin ilerleyişini durdurmuştur. Muhalifler, Halep kuşatmasını kırmış, İdlib şehir merkezi ve etrafındaki kırsal bölgeler hakimiyeti ele geçirmiştir. (Polat, 2016a : 145-148) Şubat ayında ise Türkiye, Suriye topraklarındaki Süleyman Şah türbesini taşımıştır.⁷ Bununla birlikte, Washington ve Ankara'nın girişimleriyle Suriye Eğitim-Donat Projesi⁸ başlatılmıştır. Washington yönetimi, Esad sonrası dönemle ilgili tenakuzda bulunduğu ve BM Güvenlik Konseyinde Rusya vetoları nedeniyle, kısmen Esad'la yola devam etme politikasına kaymıştır. Ayrıca, muhaliflere destek konusunda da Washington yönetimi, verilen silahların İsrail'e karşı kullanılma ve terör örgütlerinin eline geçme ihtimali yüzünden temkinli davranmaya başlamıştır.

Rusya, Suriye yönetiminin talebi üzerine terörle mücadele maksadıyla Eylül ayı sonunda hava operasyonlarıyla savaşa müdahil olmuş ve savaşın dengesini rejimin lehine değiştirmiştir. Yalnız, Rusya IŞİD'e karşı mücadele eden muhalif kesimlere de hava saldırısında bulunarak asıl maksadının terörle mücadele olmadığını uluslararası kamuoyunun gözleri önüne sermiştir. Ancak, Rusya PYD'ye açık bir şekilde yardım etmiştir. Yıl sonuna doğru özellikle PYD'ye mühimmat ve lojistik yardımda bulunulmuştur. Türkiye sınırına yakın bölgedeki Azez-Cerablus

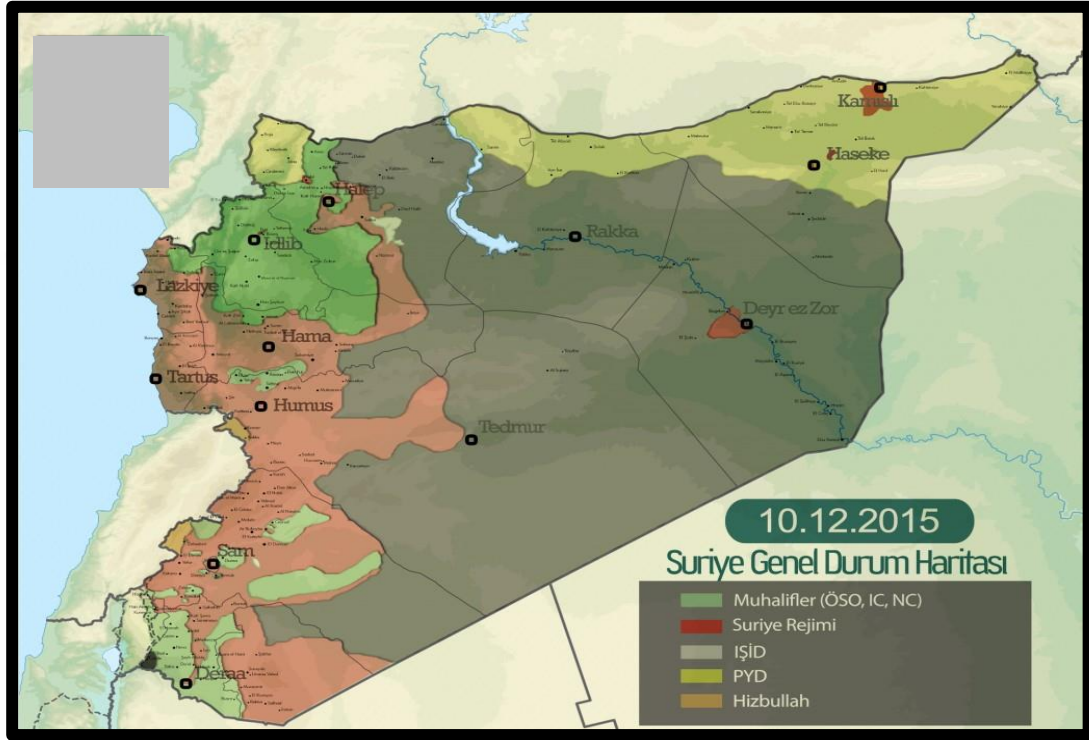
⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri gerçekleştirdiği bir operasyonla, Suriye'nin Karakozak bölgesinde yer alan Süleyman Şah Türbesi'ni daha güvenli bir bölgeye taşıyarak, Saygı Karakolunda görev yapan askerleri ülkeye getirdi. 21 Şubat gecesi gerçekleştirilen operasyon 9 saat sürdü ve bölgedeki unsurlarla çatışmaya girilmeden başarı ile sonuçlandı. Operasyon, bölgede yoğunlaşan çatışmaların türbeye sıçramaması ve türbeye zarar gelmemesi, bu suretle de Türkiye'nin bölgedeki çatışmalara dahil olmaması maksadıyla gerçekleştirildi. Türkiye'ye getirilen türbe, kısa süre sonra Suriye tarafında sınıra 250 metre mesafede Eşme bölgesine inşa edildi. (Kurt, 2015b : 1)

⁸ ABD ve Türkiye'nin vardığı mutabakatla gerçekleştirilen proje kapsamında, Suriye'den iltica eden insanlardan müteşekkil güçlerin askeri eğitime tabi tutulması ve donatılarak IŞİD ve diğer terör örgütlerine karşı savaşmak üzere Suriye'ye gönderilmesi planlanmıştır. Yaklaşık 3 yıl sürmesi öngörülen ve ABD tarafından finanse edilmesi planlanan program kapsamında, askeri güçler Türkiye'de eğitilecekti. (Aljazeera, 2015)

hattında PYD güçlerinin ilerlemesi sırasında, Rus hava kuvvetleri destekte bulunmuştur. (Polat, 2016a : 148-151)

2015 yılı sonlarına doğru, çatışmalar ve güç mücadeleleri neticesinde, Suriye'deki hakimiyet bölgeleri Harita-1'deki hale gelmişti:

Harita-1 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2015)

(Suriye Gündemi, 2015)

3.4.4. 2016 ve 2017 Yılı Gelişmeleri

2016 yılı başında, ABD yönetimi, şiddetin azaltılmasına yönelik Rusya ile diplomatik koordinasyon girişimlerinde bulundu. İki ülke, Suriye'de rejim yanlısı ve karşıtı gruplar arasında ateşkesin sağlanması için iki defa diplomatik görüşme gerçekleştirdi; ancak görüşmeler neticesinde somut bir sonuç elde edilemedi. Bununla birlikte, ABD önderliğindeki koalisyon güçleri, Suriye'de önemli noktaları IŞİD'in elinden almayı başardı. (Humud, et. al. , 2017 : 8)

2016 yılının ortalarına doğru, sınır hattındaki IŞİD tehdidi ve terör örgütü PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde tampon bölge oluşturma çabalarından rahatsız olan

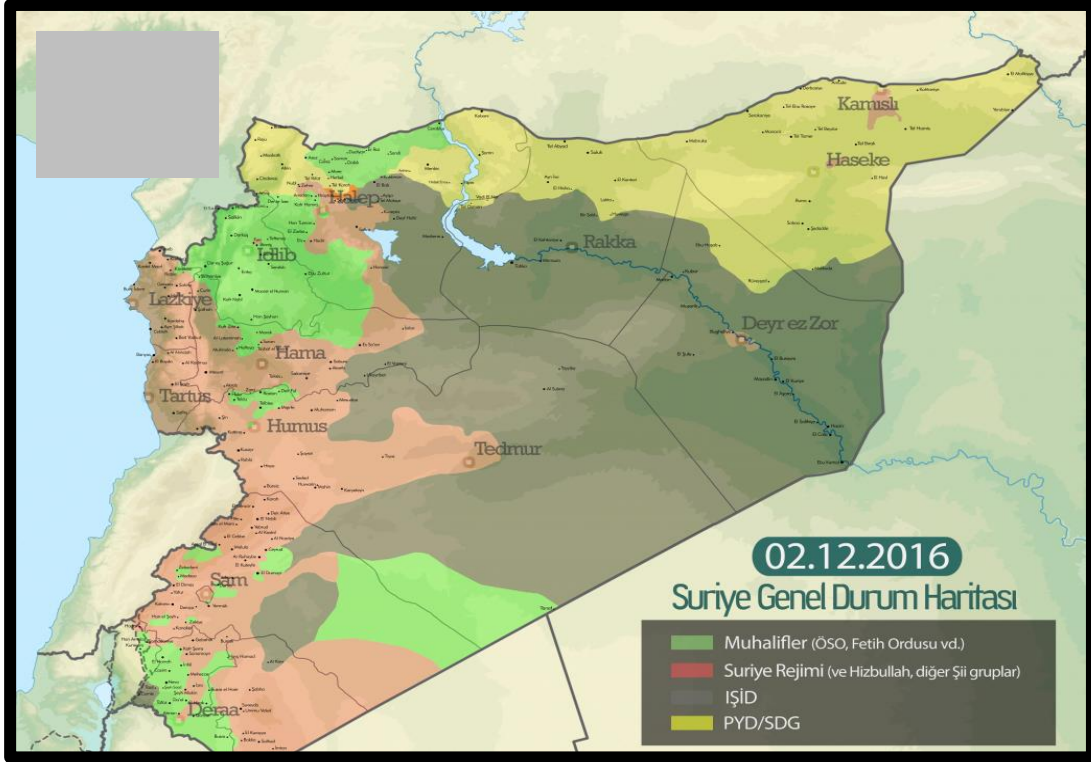
Türkiye, askeri hareket seçeneğini masaya yatırdı. Olası bir askeri hareketin nihai neticesi güvenli bir bölge oluşturmak olacaktı. Güvenli bölge oluşturma ve askeri hareketin maksadı, YPG'nin Suriye kuzeyinde kontrol ettiği bölgeleri birleştirerek fiili özerkliği sağlamasını engellemek, sınır hattında IŞİD/Daeş tehdidini bertaraf etmek, Türkiye istikametli mülteci akınını Suriye sınırları içinde güvenli bir bölgede toplamak ve Türkiye'deki mültecilerin Suriye'ye dönüşlerini hızlandırmak ile Suriye için uluslararası siyasi çözüm arayışlarında Türkiye'nin masadaki kozunu artırmaktı. Bu hedefler kapsamında, Türk Silahlı Kuvvetleri, 24 Ağustos 2016 tarihinde, Fırat Kalkanı Harekatını başlattı. Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile birlikte hareket eden Türk ordusu, Cerablus'u Daeş'ten temizleyerek kontrolü ele geçirdi. Batıda Al-Rai (Çobanbey) ve doğuda Cerablus üzerinden ilerleyen muhalifler, sınır hattını Daeş tehdidinden temizledi. Ekim ayı itibariyle Dabık, Daeş'ten temizlendi ve Azez-Cerablus hattında yaklaşık 30 km derinlikte güvenli bir bölge oluşturuldu. (Orhan, 2016 : 12-13) Aralık ayı başı itibariyle, Halep'in El-Bab ilçesine TSK ve ÖSO harekate başladı. (Milliyet, 2017a)

Suriye ve Rus kuvvetleri, Hizbullah, Şii Milisler ve İran güçlerinden de destek alarak, muhaliflerin elinde bulundurduğu Halep'e hareket düzenledi. Binden fazla insanın hayatını kaybettiği hareket neticesinde, rejim güçleri, doğu bölgeleri başta olmak üzere Halep'te kontrolü ele geçirdi. (Humud, et.al. , 2017 : 9) 13 Aralık'ta, Türkiye ve Rusya'nın girişimleriyle, Halep'te sivillerin tahliyesi için muhalifler ile rejim güçleri arasında ateşkes anlaşması sağlansa da 14 Aralık tarihinde tarafların karşılıklı suçlamaları doğrultusunda ateşkes bozuldu. (BBC Türkçe, 2016) 2016 yılı sonu itibariyle, Suriye'de hakimiyet bölgelerinin dağılımı Harita-2'deki şekildeydi.

2017 yılı başında, Türkiye'nin önceki yıl Ağustos ayında başlatmış olduğu Fırat Kalkanı harekatı devam etti. Mart ayının sonu itibariyle tamamlanan ve toplamda 216 gün devam etmiş olan hareket neticesinde, Cerablus, Çobanbey ve El-Bab bölgeleri IŞİD'den temizlendi ve PYD'nin Afrin ve Kobani kantonlarını birleştirmesi engellendi.

Harekatta, yaklaşık 350'si PYD/PKK'lı ve 2.700'ü IŞİD'li olmak üzere üç bini aşkın terörist etkisiz hale getirilirken, TSK 67 şehit ve ÖSO da yaklaşık 600 şehit verdi. (Milliyet, 2017c)

Harita-2 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2016)

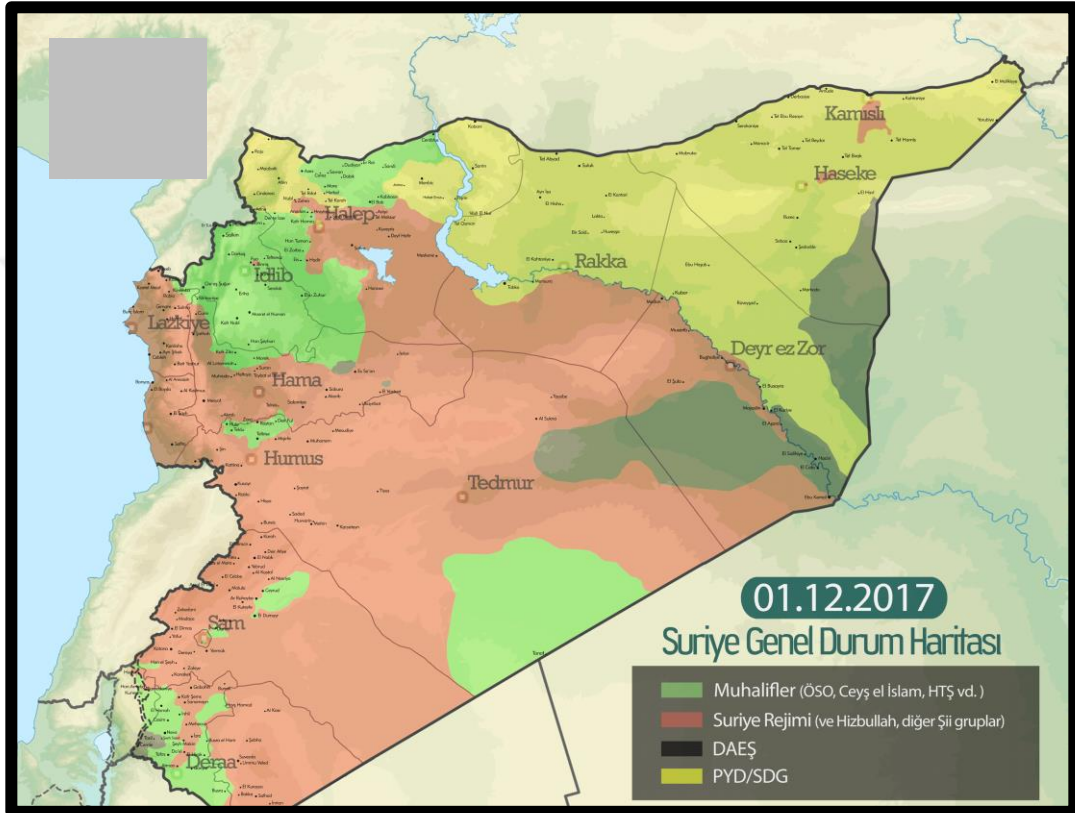
(Suriye Gündemi, 2016)

4 Nisan tarihinde, Suriye savaş uçakları, muhaliflerin bulunduğu İdlib bölgesinde kimyasal silah kullandı ve 100'e yakın insan hayatını kaybetti. Bunun üzerine, ABD Deniz Kuvvetleri, kimyasal saldırı yapan savaş uçaklarının kalktığı tespit edilen Humus'taki Al Shayrat hava üssüne 59 adet Tomahawk füzesi attı. Yapılan füze saldırısında, 20 kadar Suriye savaş uçağı, yakıt ve mühimmat tesisleri ile hava savunma sistemleri imha edildi. Mayıs ve Haziran aylarında ise ABD kuvvetleri, sahadaki müttefiklerine tehdit oluşturan rejim ve yanlısı güçlere karşı savunmaya yönelik operasyonlar icra etti. Kasım 2016'dan beri Suriye Demokratik Güçleri (SDF), IŞİD'in başkent ilan ettiği Rakka'yı kuşatma altına almıştı. Haziran 2017'de, ABD önderliğinde SDF güçleri tarafından Rakka'nın IŞİD'den temizlenmesi için harekat başlatıldı. (Humud, et. al., 2017 : 9) Ekim ayı sonuna

doğru, SDF güçleri, Rakka'yı IŞİD'den temizledi ve kontrolü sağladı. (Dehghan, 2017)

2017 yılı sonu itibariyle, Suriye'de hakimiyet bölgelerinin dağılımı Harita-3'teki şekildeydi:

Harita-3 : Suriye'deki hakimiyet bölgeleri (Aralık-2017)

(Suriye Gündemi, 2017)

3.5. İç Savaşın Tarafları, Amaçları ve Hedefleri

Suriye iç savaşında yüzlerce silahlı grup aktif olarak savaşa dahil olmuştur. Bu silahlı grupların büyük çoğunluğu yerel düzeyde faaliyet göstermekte; kendi gündem ve cari amaçları doğrultusunda hareket etmektedir. İç savaştaki atmosfer değişken olduğundan, süreç içerisinde bu silahlı gruplar, aralarında farklı farklı işbirliği ve ittifaklar kurmuşlar veya birbirleriyle savaşmışlardır.

Silahlı grupların tamamına yakını rejim karşıtı iken rejim yanlısı olarak faaliyet gösteren milisler de mevcuttur. Esad rejimi savaşın bir tarafı iken muhalif

siyasi ve silahlı gruplar da savaşın diğer taraflarıdır. Bütün siyasi ve silahlı gruplar, belirli çıkar ve amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermektedir; ancak, kısa süreler içinde değişen konjonktür nedeniyle nihai amaçlar saklı kalmak kaydıyla çıkarlar değişiklik göstermektedir.

Türkiye ve İran başta olmak üzere bölge devletleri ile ABD ve Rusya başta olmak üzere dünya devletleri, siyasi amaçları doğrultusunda savaşa taraf durumda olmakla birlikte, savaşa askeri olarak direkt müdahale etmekten ziyade savaşan silahlı grupları desteklemek suretiyle bir vekalet savaşı yürütmektedir. Bu devletler tarafından desteklenmeleri, silahlı grupların çıkar ve amaç analizini zorlaştırmakla birlikte, savaşın baş aktör konumundaki silahlı tarafları ile nihai amaçları, rejim karşıtlığı veya yanlılığı argümanından hareketle ortaya koyulacaktır.

3.5.1. Esad Rejimi ve Rejim Yanlısı Güçler

Suriye’de Esad rejimi, iç savaşın iki büyük tarafından biridir. Rejim, 2011 yılında ayaklanmaların başlamasından sonra ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Rejim, yalnızca kendi gücüne dayanarak beka mücadelesi vermemekte; aynı zamanda sayıları değişen milis güçlerce takviye edilmekte veya politik olarak kendisine yakın olan ülkeler tarafından desteklenmektedir.

3.5.1.1. Rejim Silahlı Kuvvetleri

İç savaşın başlangıcından önce, Suriye hükümeti, Ortadoğu’daki güçlü silahlı kuvvetlerden birine sahipti. Yaklaşık 70 bini hava kuvvetlerine ve 220 bini kara kuvvetlerine mensup olmak üzere toplam 300 bin kişilik bir muvazzaf silahlı kuvvetler ile yaklaşık 350 bin kişilik yedek yükümlüler hükümetin emrindeydi. Genel anlamda da hükümetin, seferberlik durumunda yaklaşık 1.7 milyon insanı silah altına alma kapasitesinin olduğu değerlendirilmekteydi. Suriye kara kuvvetlerinin, binlerce tank ve 4 binden fazla zırhlı personel taşıyıcıya, hava kuvvetlerinin ise 300’den fazla savaş uçağı ile 150’den fazla helikoptere sahip olduğu bilinmekteydi.

Ayaklanmaların başlangıcından sonra rejim karşıtı büyük muhalif gruplar silahlı kuvvetlerden kopmuş olsa da rejime bağlı güçlerin muhalif güçlere karşı sayısal üstünlüğü devam etmekte olup, rejim güçleri stratejik önemi haiz yer ve askeri üsleri elinde bulundurmaktadır.

Suriye rejimi, silahlı güçlerin muhalif gruplara karşı kullanımı konusunda temkinli hareket etmektedir. Daha fazla kopuşun önüne geçmek maksadıyla, Esad rejimi, eldeki silahlı kuvvetlerin yalnızca üçte birini iç savaşta kullanmaktadır. Bunlar, belirli bölgelerde ayaklanmaların bastırılmasında etkin rol oynayan 4'üncü Zırhlı Tümen ile Nusayri askerlerden oluşan ve Esad'a yakın Nusayri subaylar tarafından komuta edilen Cumhuriyet Muhafızları ve Özel Kuvvetler Alayıdır. Sünni askerlerden oluşan ve Sünni subaylar tarafından komuta edilen birlikler, kendi garnizon ve kışlalarında tutulmaktadır ve üstelik, Sünni subayların hapishanelerde kontrol altında bulundurulduklarına dair bilgiler mevcuttur.

Rejime bağlı güçler zırhlı araçlar, topçu silahları, füzeler ve hava araçlarını ellerinde bulundururken, Sünni askerlerden müteşekkil birlikler büyük oranda ağır silahlarla donatılmamış piyade birlikleridir. Hükümet güçleri, ayaklanmaların bastırılması ve iç savaşta muhaliflere üstünlük sağlamak maksadıyla ağır silahlara ihtiyaç duymaktadır ve bu silahların lojistik gerekliliklerinden ötürü Rusya'ya muhtaçtır.

Özel birlikler haricinde, Suriye kara kuvvetlerinin büyük bir kısmı, profesyonel olmayan askerlerden müteşekkildir. Bu askerler, otuz ay boyunca askerlik hizmetini yerine getirmekle mükelleftir. Ayaklanmaların başlangıcında askere alınan gençler, olağanüstü halden ötürü terhis edilmemiştir. Yeni asker kaynağı da kısıtlı olduğundan ordunun moral gücü önemli ölçüde olumsuz etkilenmiştir.

İnsan gücündeki kısıtlılıklardan ötürü rejim, ayaklanmalar başladıktan sonra, stratejik noktalarda sıklet merkezi teşkil etmiş ve gücünü buralara yoğunlaştırmış; dolayısıyla, ülkenin büyük bir kesiminin muhaliflerin eline geçmesine engel olamamıştır. Muhaliflerin eline geçen bölgelerin kurtarılması konusunda, rejim takviye konusunda yerel milis güçler ile yabancı savaşçılara kucak açmıştır. Milis

güçler, savaşta baskın bir yer işgal etmektedir. Rejim güçleri, angajman kurallarına bağlı kalmak zorunda iken milis güçler angajman kuralları dışında hareket etmekte ve mezhepsel düzlemde muhalifleri cezalandırmaktadır. Milisler, muhalifleri buldukları bölgelerden uzaklaştırabilmekte ve rejime üstünlük kazandırmaktadır; ancak, bu milislerin müteakip süreçte kontrolden çıkarak suç örgütleri haline gelmeleri de ihtimal dahilindedir. (Jenkins, 2014: 5-6)

3.5.1.2. Rejime Bağlı Milis Güçler

Rejim tarafından kontrol edilen iki silahlı milis güç bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Şebbiha güçleridir. Şebbiha, Arapçada hayalet ve hortlak anlamına gelmekle birlikte, daha çok “çok suç işleyen” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime ile hukuksuz işler yapan ancak devlet içindeki güçlü bağları nedeniyle yaptıkları için hesap vermeyen kişiler ifade edilmektedir. Şebbiha⁹, Suriye’de ayaklanmaların başlamasıyla birlikte, muhalifleri şiddetle bastırmaya çalışan paramiliter grup olarak ön plana çıkmıştır. Sayıları yaklaşık 10 bin kadar olan bu milisler, Beşer Esad’ın akrabaları tarafından komuta edilmektedir. Bu milis gücünün üyeleri zaman zaman azıllı mahkumlar arasından seçilmekte olup, üye profili genellikle kaslı vücut sahibi fakat düşük zeka seviyeli insanlardır. Ayaklanmalar esnasında muhalefetin bastırılması maksadıyla ordu ve güvenlik güçleri ile aynı saflarda yer almakla birlikte, muhalif insanların evlerini basıp feci şekilde canlarını alan grup, ülkedeki birçok gayri-meşru faaliyetin de failidir. (Ulutaş ve Bölme, 2012 : 45-46)

İkinci milis örgüt Halk Ordusu veya Ulusal Savunma Güçleri (Jaysh al-Sha’bi)’dir. Baas Partisince, 1970’li yıllarda, Müslüman Kardeşler örgütünün ayaklanmaları sırasında rejim başlısı yerleşim yerlerini korumak üzere kurulmuş örgütün devamıdır. Bu örgüt, 2011 yılında ayaklanmaların başlamasıyla, Alevi, Hıristiyan ve Dürzi yerleşim yerlerini korumak için muhaliflere karşı savaşmıştır. Yaklaşık 100 bin militanı olduğu değerlendirilen örgütün elemanları, İranlı Devrim

⁹ Şebbihalar, ayaklanmalar esnasında, kendilerine özgü yöntemlerle toplu katliamlar gerçekleştirmek suretiyle muhalefete göz dağı vermiştir. Hükümet ise el altından bu örgüte işlettiği suçlardan dolayı sorumluluk kabul etmemekte ve uluslararası kamuoyunu yanıltma çabası içinde bulunmaktadır. Örgüt, BM tarafından utanç listesine dahil edilmiştir. (Sabah, 2012)

Muhafızları ve Hizbullah tarafından yetiştirilmekte ve eğitilmektedir. (Holliday, 2013 : 16-18)

Yerel milisler, Esad rejimi için kitle imha silahları ile aynı işleve sahiptir. Milislerin yegane işlevi, muhaliflere yardım eden halkı dehşete düşürmek ve etkisiz hale getirmektir. Hava kuvvetleri ve zırhlı birlikler tarafından desteklenmek suretiyle, yerel milisler, muhalifleri baskın etkisiyle etkisiz hale getirmekte ve hatta toplu katliamlar gerçekleştirmektedir. Özellikle Sünnilere karşı verdikleri mücadelelerle, milis güçleri, rejime bağlılıklarını ispat etmektedirler. Esad rejiminin yegane koruyucusu olan milislerin bekası da rejimin ayakta kalmasına bağlı olduğundan, milisler, verdikleri mücadeleden vazgeçmeyeceklerdir ki bu da krize politik bir çözüm bulma ihtimalini düşürmektedir. Aynı şekilde, krize yabancı askeri müdahalenin başarı potansiyeli de düşüktür. Zira, rejimin düzenli askeri güçleri etkisiz hale getirilse bile yerel milisler tarafından güçlü ve etkili bir direnişle karşılaşılacaktır. (Jenkins, 2014: 7)

3.5.1.3. Rejimi Destekleyen Dış Güçler

Esad rejiminin tek destekçileri, rejim bağılısı yerel milisler değildir. İki devletin iç savaşta rejimi desteklediği bilinmektedir. İran, iç savaşın başlangıcından itibaren, özellikle kritik dönemlerde, Esad rejimine finansal ve askeri destek sağlamıştır. Bu kapsamda, binlerce devrim muhafızı çatışmalarda rejim güçlerinin yanında yer almıştır. Rusya Federasyonu da benzer şekilde Esad rejimine finansal ve askeri destek sağlamıştır. 2015 yılı sonu itibariyle yaklaşık 4 bin personel ve gelişmiş silah Moskova yönetimi tarafından Suriye’de konuşlandırılmıştır. Rusya da İran da kendi politik çıkarları doğrultusunda Esad rejimini desteklemekte, rejimin elinden çıkan toprakların yeniden kazanılmasını ve müstakbel barış arayış çabalarına Esad’ın da dahil edilmesini amaçlamaktadırlar. (Gill, 2016 : 356)

İran için Esad rejimin düşmesi, büyük bir siyasi darbe anlamına gelecektir. Tahran yönetimi, bölgedeki önemli bir müttefikini kaybedecek ve meydana gelebilecek iç çalkantılar İran rejiminin bekasını da etkileyebilecektir. Bu nedenlerden ötürü, Esad rejiminin bekası İran için çok önemlidir. Rusya’nın Esad’ı

destekleme gerekçeleri daha farklıdır. Rus silahlarını silahlı kuvvetler envanterinde bulunduran ve Rusya'nın tek sıcak deniz üssünü topraklarında bulunduran Esad rejimi, Moskova yönetiminin Ortadoğu'daki tek büyük müttefikidir. Bununla birlikte, Hıristiyan azınlıklara yakınlık ve Müslüman aşırıçılara karşıtlık da Rusya'nın Esad rejimini destekleme argümanlarından biridir. Rusya, BM Güvenlik Konseyinin toplu katliamlar ve kitle imha silahlarının kullanımına karşın Esad rejimine yaptırım uygulama kararlarını veto etmek suretiyle Esad'a yardım etmenin yanısıra, büyük askeri destekte bulunmaktadır.

3.5.1.4. Rejimi Destekleyen Dış Kaynaklı Milis Güçler

Hizbullah örgütü de İran'ın girişimleriyle Esad rejiminin yanında iç savaşa katılmıştır. Örgütün, Suriye'deki eleman sayısı yaklaşık 10 bindir. Örgüt elemanları Lübnan iç savaşı ve İsrail ile yaşanan iki savaştan ötürü büyük savaş tecrübesine sahip ve eğitilmiştir. Özellikle, Lübnan sınırına yakın bölgelerin muhaliflerin elinden alınması konusunda örgüt kilit rol oynamıştır. Ayrıca, İran, Şii gönüllüleri, Esad rejimi bağlısı birlikler içinde görev yapma konusunda organize etmektedir. (Jenkins, 2014: 7-8)

Hizbullah örgütünün yanısıra, İran tarafından desteklenen Ceyş-uş Şa'bi, Asaib Ehli'l Hak, Liva Ebu'l-Fadl Abbas (LEFA), Ketâibü Seyyid eş-Şüheda (KŞŞ), Liva el-Zülfikar, Liva Ammar İbn Yasir, Bedir Tugayları ve Kuvvet Şehid Muhammed Bakır es-Sadr isimli nüfusları binlerle ifade edilen Şii kökenli milisler, İran'ın politik çıkarları doğrultusunda ve Esad rejiminin yanında olarak, iç savaşta rol oynamış ve Suriye'de belirli bölgelerde nüfuz alanı oluşturmuştur. (Ulutaş, vd., 2015 : 38-40)

Sonuç olarak, iç savaşta, Suriye Silahlı Kuvvetleri, Şebbiha ve Ulusal Savunma Güçleri milisleri, Hizbullah örgütü, Şii kökenli milisler, İran Devrim Muhafızları ve Rus askeri birlikleri, Esad rejiminin bekasını sürdürmek ve muhaliflerin elindeki bölgelerin rejim lehine kazanılması saikiyle savaşa aynı safta taraf olmuştur.

3.5.2. Rejime Muhalif Güçler

Suriye’de ayaklanmaların başlaması ve bir iç savaşa evrilmesiyle birlikte, Esad rejimine muhalif olan halk kesimleri ve bu kesimlerin önderleri, farklı siyasi veya paramiliter oluşumlar içine girmişlerdir. Bu oluşumlar, iç savaş süreci içerisinde farklı ittifak çatıları altında birleşmiş veya isim değiştirmiştir. Rejime muhalif oluşumların ortak noktası ve gayesi Esad rejimine son verilmesi veya müstakbel barış sürecinde Esad’ın yer almaması iken, iç savaş sürecinde ortaya çıkan radikal İslami örgütler ve Kürt siyasi oluşumlar, bir taraftan rejime muhalifken, diğer taraftan farklı siyasi emeller içerisinde ülkedeki diğer oluşumlarla mücadele etmiştir.

3.5.2.1. Suriye Ulusal Konseyi (SUK)

Suriye’de, Esad rejimine muhalif unsurların oluşturduğu en etkili örgüt Suriye Ulusal Konseyidir. Suriye Ulusal Konseyi (SUK), ülke dışındaki muhalif görüşlü Suriyeliler tarafından, 2011 yılı Ağustos ayında İstanbul’da başlayan görüşmeler neticesinde resmi olarak 02 Ekim 2011 tarihinde kurulmuştur. Burhan Galyun isimli ve gurbetteki Suriyeli bir akademisyen, bu örgütün başkanı olarak seçilmiştir. Suriye Ulusal Konseyi, kendisini Suriye halkının resmi siyasi temsilcisi olarak tanıtmış ve İstanbul’da gerçekleşen Suriye’nin Dostları Toplantısında¹⁰ örgüt, Suriye halkının temsilcisi olarak resmen tanınmıştır.

Esad rejimine karşı olan muhalifleri birleştirmek ve onlara yardım etmek, Suriye Ulusal Konseyi oluşumunun amacıdır. Örgüt, içinde Esad’ın bulunduğu hiçbir siyasi çözümü kabul etmemekte, Esad’ın yönetimi devretmesini istemekte ve yönetim devrinden sonra yaşanacak ara dönem için görüşmeler gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, çoğulcu, sivil ve demokratik bir idarenin

¹⁰ Suriye’nin Dostları, Birleşmiş Milletler tarafından Rusya ve Çin’in vetolarıyla Suriye krizine bir çözüm bulunamaması nedeniyle, alternatif çözüm arayışları kapsamında, yeni bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Bu sürecin başlatılmasının amacı, Suriyeli muhalefetin güçlendirilmesi, tek çatı altında birleştirilmesi ve meşru bir zeminde hareket etmesidir. Bu süreç içinde, 2012 yılında Tunus, İstanbul, Paris ve Marakeş’te dört büyük toplantı icra edilmiş ve birçok ülkeden temsilci bu toplantılara katılım sağlamıştır. Misilleme olarak, Esad yönetimi bu toplantılara temsilci gönderen ülkeleri Suriye’nin düşmanları olarak nitelendirmiştir. İcra edilen toplantılarda, Suriye’de serbest seçimlerin önemine, ülkede yaşanan insanlık dramlarına ve Esad rejiminin mezalimine dikkat çekilmiştir. Suriye’nin Dostları oluşumu, farklı gündemlerle ileri yıllarda da toplanmıştır. (Kemal İnat (ed.), 2012: 227-228)

hakim olduğu ve hukukun üstünlüğü'nün ana felsefesi olan bir devlet inşa etme hedefi ortaya koyulmuştur. Birçok ülke tarafından tanınan Suriye Ulusal Konseyi, en çok yardım alan muhalif oluşumdur.

Farklı muhalif siyasi gruplar, Suriye Ulusal Konseyi'nin içinde yer almaktadır. Bu grupların başlıcaları, 2005 yılında kurulan Şam Deklerasyonu Grubu ve Müslüman Kardeşler örgütünün Suriye koludur. (Uzun, 2016 : 10) Kürtler ve Süryanilerin de Suriye Ulusal Konseyi içerisinde temsil edildiği; ancak Hristiyan, Dürzi, Türkmen ve Şiiilerin yeteri kadar temsil edilmediği bilinmektedir. (Slim, 2011)

Yeni muhalif oluşumların vücut bulması ve oluşum içindeki çekişmelerden ötürü, Suriye Ulusal Konseyi, iç savaşın ileri safhalarında, muhalefetin lideri olarak görülmemeye başlanmıştır. (Uzun, 2016:10)

Suriye Ulusal Konseyinden en büyük ayrılık, bu oluşum içindekilerden, Müslüman Kardeşlerin oluşum içinde etkin bir hale gelmesinden rahatsız olan kesimin ayrılarak Suriye Vatanseverler Grubunu kurması ile yaşanmıştır. (Toraman, 2015 : 72)

3.5.2.2. Ulusal Koordinasyon Komitesi (UKK)

Esad rejimine karşı olan Suriyeli siyasi ve akademisyenler tarafından 30 Haziran 2011 tarihinde kurulan Ulusal Koordinasyon Komitesi, Suriye'de kurulmuştur ve merkezi Şam'dadır. Genel sekreteri Hasan Abdulazim isimli bir siyasi olan Ulusal Koordinasyon Komitesi, on üç sol eğilimli siyasi parti, üç Kürt siyasi partisi ve diğer bazı genç siyasi girişimcilerin temsil edildiği siyasi bir yapı olmuştur.

Ulusal Koordinasyon Komitesi, öncelikle, Esad rejiminin şiddetten vazgeçmesini, ordunun sokaklardan çekilmesini ve maksatsız olarak tutuklu bulundurulmuş siyasilerin tamamının serbest bırakılmasını ve sonra da iktidar ile muhalefet arasında siyasi görüşmelerin başlamasını istemiştir. Mezhepsel ve etnik çatışmalara, silahlanmaya ve rejimin baskıcı yönetimine karşı çıkmıştır.

Suriye Ulusal Konseyi ile farklı görüşleri savunan Ulusal Koordinasyon Komitesi, Esad rejimini tanımayıp değişmesini savunan SUK'a nazaran rejimi tanımakta ve rejim de UKK'yi tanımaktadır. Esad rejiminin düşmesi için dış müdahale dahil her türlü seçeneği kabul eden SUK'a karşın; UKK, dış müdahaleye karşı çıkararak Esad rejiminin kalabileceğini değerlendirerek gerekli reformların yapılmasını istemektedir. Bu itibarla, Ulusal Koordinasyon Komitesi, Suriye Ulusal Konseyi tarafından rejim kuklası olarak eleştirilmektedir. (Toraman, 2015 : 70-71)

3.5.2.3. Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonu

Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonu, 2012 yılının Kasım ayında kurulmuş ve birçok grup ve ülke tarafından tanınmıştır. Koalisyonun amacı, Esad rejimine son vermek ve devrim sürecini başarıyla nihayetlendirmektir. Esad rejimini tamamen tanımayan koalisyon, Esad rejimine son verildikten sonra Suriye'de demokratik bir yönetim oluşturulmasını savunmaktadır.

Zamanla, koalisyon içerisinde birlik duygusu ortadan kalkmıştır. Özellikle Birleşik Arap Emirlikler ve Suudi Arabistan, koalisyon içerisinde etkili bir şekilde söz sahibi olmuştur. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak, koalisyondan ayrılıklar ve katılımlar gerçekleşmiş; ancak, koalisyon üyeleri hiçbir zaman birlik olarak hareket edememiştir. (Uzun, 2016 : 14)

Suriye Muhalefeti ve Devrimci Güçler Koalisyonuna, Suriye Ulusal Konseyi (SUK) yanısıra, çeşitli sivil toplum örgütleri, aşiretler, halk temsilcilikleri, etnik unsurların temsilcileri ve Kürt siyasi oluşumlarından bazıları dahil olmuş ve koalisyonun yüzden fazla üyesi olmuştur. (Kuş, 2014 : 13)

3.5.2.4. Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)

Özgür Suriye Ordusu, Suriye'de ayaklanmalar ve dolayısıyla iç savaşın başladığı dönemde, Suriye Silahlı Kuvvetlerinde üst düzey bir görevli iken istifa eden Riyad el-Esed liderliğinde kurulmuştur. Özgür Suriye Ordusunun büyük bir kesimini Suriye Silahlı Kuvvetlerinden ayrılan askerler oluşturmaktadır ve bu askeri

oluşum, Türkiye dahil olmak üzere birçok ülke tarafından meşru olarak kabul edilip desteklenmektedir. Grubun siyasi kanadı Suriye Ulusal Konseyi(SUK)'dir. Grubun bünyesinde yaklaşık 40 bin savaşçı bulunduğu değerlendirilmektedir. Amacını, Suriye halkına zulmeden Esad rejimini yıkarak Suriye halkını korumak olarak resmi bir şekilde ilan eden Özgür Suriye Ordusu'nun yönetim kademesi dönem dönem değişiklik göstermiştir. (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015 : 24)

Grubun unsurları, en başta rejim tarafından farklı bölgelerde kuşatılmış olmaları ve etkili bir şekilde organize olamamış olmaları nedeniyle, bağımsız hareket etmişler; ancak, zamanla daha etkin bir şekilde organize olmuşlardır. Bağımsız olarak farklı bölgelerde faaliyet gösteren unsurlar, beş komutan tarafından komuta edilen Devrim Askeri Konseyi Ortak Komutanlığı adı altında, faaliyet gösterdikleri bölge isimleriyle adlandırılan toplam 14 adet Askeri Konsey Komutanlığı şeklinde organize olmuştur. (A.Şen, 2015 : 9-10)

Özgür Suriye Ordusu, istihbarat ve lojistik desteği Suriye Ulusal Konseyi vasıtasıyla Türkiye de dahil olmak üzere yabancı ülkelere elde etmektedir. Grubun finansal kaynağı yabancı devletlerin yardımları ile yurtdışı ve içindeki Suriyelilerin bağışlarıdır. Ordudan ayrılan ve gruba katılan savaşçılar, hafif silahları da beraberlerinde getirmişlerse de zamanla rejimden ele geçirilen ve yabancı ülkelere yardım olarak elde edilen ağır silahlarla grubun ateş gücü yükselmiştir. Örgüt, medyayı etkili bir propaganda aracı olarak kullanarak büyük moral destek elde etmiştir.

Özgür Suriye Ordusu, bünyesinde tek bir ideoloji barındıran homojen yapıda bir örgüt değildir. Farklı ideolojileri barındıran örgütün alt fraksiyonlarının ortak hedefi Esad rejiminin yıkılmasıdır. Bu anlamda, alt fraksiyonlar birçok konuda ittifak içinde olsa bile zaman zaman iç çatışmalar yaşanmıştır.

Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), bir çekirdek örgütü ifade etmekten ziyade daha çok bir çatı isim niteliğindedir. İç savaşın başında, bu isim, Esad rejimine karşı savaşan tüm muhalif unsurlar için kullanılmaktaydı. Ancak, zamanla, farklı ittifakların meydana gelmesi, bazı fraksiyonların müstakil hareket etmesi ve Suriye Ulusal Konseyini (SUK) tanımaması gibi nedenlerden dolayı ÖSO zamanla gücünü

kaybetti. ÖSO'ya bağlı birçok grup ya dağıldı ya da başka bir örgütle birleşti. ÖSO, özellikle son zamanlarda rejimin yanısıra IŞİD'e karşı da mücadele içine girmesi, bünyesindeki radikal İslamcı fraksiyonları kaybettirdi. ABD başta olmak üzere birçok ülke, ÖSO içindeki İslami cihatçı grupların gücünü kırmak ve güç dengesini ılımlı muhaliflerin lehine değiştirmek üzere, ÖSO'nun yalnızca ılımlı grupları lojistik olarak desteklenmiştir.

ÖSO, ülkenin birçok bölgesinde rejime karşı mücadele vermiş, zaman zaman bazı bölgelerin kontrolünü ele geçirmiş ve zaman zaman bazı bölgeleri kaybetmiştir. Bununla birlikte, ÖSO, bazı bölgelerde IŞİD'le de mücadele etmiş; ancak, bu mücadeleler esnasında ÖSO'nun radikal İslamcı fraksiyonları saf değiştirmiştir. Ayrıca, kuzeydeki bölgelerde Kürt YPG güçleri ile de çatışmalar gerçekleşmiş; birçok bölgede IŞİD-YPG-ÖSO üçlü mücadelesi cereyan etmiştir. (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015 : 24-25) Son olarak, 2016 yılı Ağustos ayı itibari ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin başlattığı Fırat Kalkanı hareketinde da Özgür Suriye Ordusu unsurları, TSK unsurları ile yan yana IŞİD'e karşı mücadele vermiştir. (Orhan, 2016 : 12-13)

Suriye Devrimcileri Cephesi (Cephetü's-Süvvâr Suriye), Hazm Hareketi, Ceyşü'l-Mücahidîn ve 5'inci Kolordu, ÖSO'ya bağlı gruplar olarak; Hayat Dürû'el Savra, Feylak eş-Şam, Asala ve el Tanmiya ve Alviya el Furkan örgütleri ÖSO'ya yakın; ancak bağımsız hareket eden oluşumlar olarak Suriye iç savaşında varlık sürdürmüşlerdir. (Ulutaş, Kanat ve Acun, 2015 : 25-28)

3.5.2.5. İslam Cephesi ve Şam Cephesi

2013 yılının sonunda kurulan İslam Cephesi örgütünün, savaşçı sayısının 40 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir. Örgüt, belirli bölgelerde rejime, IŞİD'e ve YPG'ye karşı mücadele etmiştir. Örgüt, daha çok kuzeybatı bölgelerinde hakimiyet sağlamıştır. Örgüt, mücadelesi esnasında zaman zaman El-Nusra ile yakın hareket etmek durumunda kalmıştır. Ahrâru'ş-Şam, Sukuru'ş-Şam, Livaü't-Tevhîd, Ceyşü'l-İslam, Liva-ul Hak, Ensar-uş Şam ve Kürt İslam Cephesi, bu örgütü oluşturan alt fraksiyonlardır. (Ulutaş, Kanat, Acun, 2015 : 28-30)

Şam Cephesi örgütü ise, 2014 yılı sonu itibariyle Halep merkezli olarak kurulmuştur. Bünyesinde çok farklı fraksiyonları barındıran bu örgüt, büyük bir koalisyonudur. Rejime karşı askeri operasyonlar düzenleyen örgüt, Afrin bölgesinde de YPG ile işbirliği içindedir. (Ulutaş, Kanat, Acun, 2015 : 30-31)

3.5.2.6. El-Nusra Cephesi

Örgüt, Ebu Muhammed el-Ceylani liderliğinde 2012 yılı başında kurulmuştur. Örgüt, kurulduğu andan itibaren Suriye’de bir çok etkili operasyona imza atmıştır. Büyük oranda Suriye asıllı savaşçılardan müteşekkil örgüt, Esad rejiminin önemli askeri hedeflerine saldırılar düzenlemiştir. Örgüt, Suriye rejiminin katlettiği Suriye halkını korumayı hedef olarak seçmiştir ve bu hedefe uygun olarak Cebhetu’l-Nusra li ehli’ş-Şam min Mucahidi’ş-Şam fi Saha’til-Cihad (Şam Halkını Korumak İçin Yardım Cephesi) ismini kabul etmiştir.

Irak İslam Devleti¹¹ (İİD) gibi Nusra örgütü de en başta El-Kaide bağlantılı bir örgüttü ve İİD ile Nusra arasında dayanışma ve çekişme bir arada idi. Nusra, İİD’den çok yardım almasına rağmen, temel ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklardan ötürü ve Suriye’deki büyük kazanımları İİD ile paylaşmama beklentisinden dolayı daha bağımsız hareket etme yoluna gitmiştir. Bunun neticesinde, İİD lideri Ebubekir Bagdadi, örgütün yeni ismini Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak ilan ederken örgütün Nusra ile bağlarını koparmış ve hemen sonrasında Nusra’nın silah depoları ve maddi kaynakları ele geçirilmiştir. 2014 yılı başına kadar Nusra, birçok cepheye rejime karşı silahlı mücadele verirken İŞİD ile aralarında da küçük silahlı gerginlikler de yaşanmıştır. (Acun, vd. 2017 : 23-26)

Selefi-Cihatçılık¹², El-Kaide bağlantılı örgütlerin tamamında olduğu gibi Nusra Cephesinin de doktrinidir. Bu bağlamda, Ortadoğudaki politik düzeni terör

¹¹ Irak İslam Devleti (İİD), İŞİD terör örgütünün Suriye’de faaliyet göstermeye başlamadan önceki adıydı.

¹² Selefilik, İslam’ın Hz.Muhammed ve ilk müslümanlar dönemindeki en saf haline dönüşü hedefleyen ve İslamın ilk müslümanlar döneminden sonraki tüm yorumlarını ve ortaya çıkan mezhepleri, tekfir olarak kabul eden ve din dışı olarak gören bir anlayıştır. Selefiler, kendileri gibi olmayan Müslümanları ve gayri-Müslümleri ayırt etmeden kafir olarak görmekte ve tek cezalarının

eylemleriyle değiştirmek ve dış gúçlerin bölgedeki politik, ideolojik ve ekonomik vesayetini etkisiz hale getirmek, Suriye’de dine dayalı bir İslam devleti kurmak ve büyük Suriye hilafetini kurmak, örgütün nihai hedefidir. (Terkan, vd. , 2015 : 47)

Nusra Cephesi, iyi örgütlenmiş bir cihat organizasyonudur. Örgütün başında Muhammed Ceylani bulunurken, eski el-Kaide üyelerinden müteşekkil 12 üyeli Şura Meclisi örgütün ikinci kademe yönetim organıdır. Bu yönetim organizasyonu altında, örgüt, yedi eyalet dahilinde organize olmuştur. Güney Suriye, Şam, Humus, Idlib, Halep, Hama ve Lazkiye eyaletlerinin her biri ayrı emir ve yardımcıları tarafından askeri ve idari yönden yönetilmektedir.

Nusra, diğer El-Kaide bağlantılı örgütler gibi, örgütsel devamlılık için dış finansal kaynaklara güvenmektedir. Özellikle, 2013 yılından sonra finansal ihtiyacının yaklaşık yarısını Irak’tan elde etmiştir. Benzer şekilde, doğu ve kuzeydoğu Suriye’de kontrol ettiği petrol kaynaklarından önemli gelir elde etmiştir. 2014 yılı itibariyle, Suriye’nin doğusundaki bölgelerin IŞİD tarafından ele geçirilmesiyle örgüt büyük bir finansal kriz içine girmiştir. Müteakip süreçte, örgüt, Ortadoğu ve özellikle Körfez ülkelerinden gelen illegal finansal kaynaklara başvurmuştur. Nusra’nın gelirinin büyük bölümünün de aldığı rehinlere karşı fidye paralarından elde ettiği bilinmektedir. (Lister, 2016 :29-32)

Nusra Cephesinin taktik, teknik ve prosedürleri, tecrübeli bir terör örgütünün sahip olduğu cinstendir. Örgütün askeri liderleri, Suriye’de gerçekleşen askeri operasyonların en etkililerini planlayarak icra etmektedir. Gerçekleştirilen operasyonlarda keşif ihtiyacı, yine örgütün kendi istihbarat birimlerince giderilmektedir. Örgüt, büyük operatif hedeflerin gerçekleştirilmesi için küçük ve elastik askeri birlikler tarafından taktik operasyonlar düzenlemektedir. Düzenlenen operasyonların büyük bir bölümü, rejime karşı olduğundan, bazı bölgelerde örgüt, diğer rejim muhalifi örgütlerin unsurları ile birleşik operasyon icra etmekte ve hatta bu unsurları komuta etmektedir. Örgütün askeri operasyonlar planlayarak icra eden kanadının yanısıra, bir de silah ve mühimmat geliştiren, el yapımı patlayıcı

ölüm olduğunu düşünmektedir. Selefî görüşü benimseyen cihatçı örgütlerin doktrini Selefî-Cihatçılıktır. (Friedland, 2015 : 13)

tasarlayan mühendislik birimi vardır. Klasik operasyonlarla elde edilmesi güç askeri hedefler, intihar saldırıları ile etkisiz hale getirilmektedir.

Örgütün askeri kadroları, eski El-Kaide militanları tarafından doldurulmuştur. Bunun yanısıra, çoğu Ortadoğu ülkelerinden olmak üzere birçok yabancı savaşçı da örgüt saflarına katılmıştır. Nusra'nın askeri birlikleri, küçük özel birlikler şeklinde organize olmuştur. Örgüte katılan savaşçılar, askeri kamplarda, ideolojik, dini ve askeri eğitime tabi tutulmakta ve müteakiben örgüt saflarında savaşmaktadır. (Cafarella, 2014 :23-26) Örgütün askeri ve yönetim kadrolarında bulunan toplam insan gücünün 6 binden fazla olduğu, en az beş bin iyi eğitilmiş savaşçısının olduğu ve binlerce de sempatanının bulunduğu bilinmektedir. (Sabah, 2016)

Nusra Cephesi, IŞİD'e karşı büyük mağlubiyetlerden sonra İdlib bölgesine sıkışmış ve Halep'in rejim güçlerinin eline geçmesi neticesinde iyice zor duruma düşmüştür. Devam eden siyasi süreçte de Nusra örgütü, IŞİD ile aynı kefiye koyularak hedef gösterilmiştir. Nusra yöneticileri, içlerinde buldukları zor durumdan kurtulmak için bazı muhalif unsurlarla ittifak içine girme arayışında olmuştur. Bununla birlikte, muhalif unsurlar, Nusra cephesinin yanında yer alarak dış güçlerin hedefi olmaktan ve örgütün nüfuzu altında yok olmaktan sakınmışlardır. Ancak, kısa bir süre sonra, Suriye halkı protestolarla muhalefetin rejime karşı birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Tam bu noktada da Nusra cephesi, muhalif unsurların birleşme konusundaki en büyük çekincesini ortadan kaldırmak için El-Kaide ile bağlantısını kopardığını ilan etmiştir. Bu kapsamda, 2017 yılı başında, Nusra Cephesi, Liva-ul Hak ve Nurettin Zengi Hareketinden müteşekkil olan Şam'ın Fethi Cephesi (ŞFC) ile birleşerek Heyet-i Tahriru'ş-Şam (HTŞ) koalisyonunu kurmuştur. Bu koalisyonun kurucu lideri Ebu Cabir ve askeri lideri Ebu Muhammed Ceylani olmuştur. Bu süreçte, Aslana görüşmeleri esnasında, politik çekişmelerden ötürü önce ŞFC tarafından ve birleşme sonrasında HTŞ tarafından ÖSO'ya bağlı unsurlara saldırılarda bulunulmuş, bu unsurlar da Ahraru'ş-Şam (AŞ) koalisyonuna bağlanmıştır. Bu noktadan itibaren, Heyet-i Tahriru'ş-Şam ile Ahraru'ş-Şam arasında politik bir çekişme cereyan etmiş, her iki koalisyon karşılıklı propagandalar ile karşı tarafın nüfuzunu zayıflatmaya çalışmıştır. 2017 yılı Temmuz ayında ise Heyet-i

Tahriru'ş-Şam, Ahraru'ş-Şam'a karşı bir askeri operasyon icra ederek, stratejik bölgeler ile önemli sayıda silah ve mühimmat ele geçirmiştir. Bu saldırı neticesinde, Heyet-i Tahriru'ş-Şam'dan kopuşlar meydana gelmiştir ve devam etmektedir. Nusra Cephesi, muhalefet arasında gittikçe yalnız kalma yolunda ilerlemektedir. (Acun, vd. , 2017 : 28-33)

3.5.3. Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) / Daeş

Suriye iç savaşında faaliyet gösteren Irak Şam İslam Devleti'nin doğuşu ve yükselişi, İkinci Körfez Harekatı neticesinde Sünni çoğunluklu Saddam rejiminin devrilmesinden sonra meydana gelen istikrarsızlık ortamında gerçekleşmiştir.

IŞİD, ilk olarak Afgan cihatçı ve Usame Bin Ladin'in yakın destekçisi Ebu Musab Zerkavi tarafından Cemaat el-Tevhid vel-Cihad isimli örgüt olarak kurulmuştur. (Kılıç, 2014 : 22) Irak Harekatı esnasında, örgüt, Irak'taki Şii kesime karşı güç mücadelesi vermiş; ABD liderliğindeki koalisyon güçlerine karşı terör saldırıları düzenlemiştir. 2004 yılında, Irak El-Kaidesi ismini alarak, El-Kaide örgütüne bağlanmıştır. 2006 yılına kadar, örgüt, Irak topraklarındaki küçük İslami cihat örgütlerini de bünyesine katarak güçlenmiştir. (Blanchard and Humud, 2017 : 18)

2006 yılında örgütün lideri Zerkavi, 2006 yılında ABD tarafından düzenlenen bir hava saldırısında hayatını kaybetmiş, sırasıyla örgütün başına geçen Ebu-Eyyüb El-Masri ve Ebu-Ömer El-Bağdadi de 2010 yılında Irak'ta hayatını kaybetmiştir. 2006 yılında Irak İslam Devleti adını alan örgüt, 2010 yılına kadar dönem dönem güçlenmiş ve zayıflamıştır. (Friedland, 2015 : 8-10) 2010 yılında, Ebu Bekir El-Bağdadi örgütün lideri olmuştur. Bağdadi, örgüt için büyük miktarda destek sağlamayı müteakip, 2013 yılından sonra, Arap Baharı ile birlikte iç savaş yaşanan ve istikrarsızlıklar ülkesi haline gelen Suriye'de örgütü etkin hale getirmiştir. 2013 yılında örgütün ismi, şimdiki ismi olan Irak Şam İslam Devleti¹³ (IŞİD) olarak

¹³ Irak Şam İslam Devleti, örgütün kendi koyduğu isimdir. Örgüt için, Arapça ismi “ad-Dawlah al-Islamiyah fil-‘Iraq wa ash-Sham” ın kısaltması olan Daeş/Daiş ismi de kullanılmaktadır. Irak Şam İslam Devleti tabiri kullanılırken, örgüt, bir devlet olarak nitelendiriliyor olduğundan, özellikle Fransa

değiştirilmiştir. (Erdoğan, Deligöz, 2015 : 6) Ancak, Suriye’de örgüt, yöntem ve ideoloji farklılıklarından ötürü, El-Kaide’nin bir kolu olan El-Nusra ile de çatışma içine girmiştir. (Smith, Page, 2015 : 8)

2013 yılından 2014 yılına kadar örgüt, Suriye’de bir güç merkezi oluşturmuş, özellikle Rakka ve civarı bölgelerde hakimiyeti ele geçirmiş, bulunduğu bölgelerde böl-yönet politikasıyla aşiretleri bünyesine katmıştır. Suriye’deki ilerlemelerle eş zamanlı olarak, örgüt, Irak’ta da önemli toprak kazanımlarında bulunmuş ve 2014 yılı Haziran ayında, uluslararası kamuoyunu dehşete düşürecek hızda Irak’ın ikinci büyük şehri Musul’u ele geçirmiştir. (Friedland, 2015 : 11) Bu gelişmeden hemen sonra, örgüt halifeliği getirmiş ve kurucusu Bağdadi’yi de halife olarak ilan etmiştir. (Blanchard, Humud, 2017 : 18-19)

Bu gelişmelerden sonra, Washington, IŞİD’e karşı aktif önlem alma seçeneğini masaya yatırmış ve özellikle Irak’taki elit askeri gücünü artırmıştır. Ağustos ayında, örgüt, Irak’ın kuzeyinde Yezidilerin yaşadığı Sincar bölgesini ele geçirmiş, yaklaşık 30 bin Yezidiye mezalim uygulamış ve yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. IŞİD, Irak ve Suriye bölgesinde ele geçirdiği rehinelere zalimce ölüm cezasına çarptırmış ve infaz görüntülerini sosyal medya üzerinden dünyaya yayarak propaganda yapmıştır. 2014 yılının sonlarına doğru, örgüt, terör olaylarını artırmış; buna karşılık ABD, düzenlediği hava hareketleriyle örgüte büyük darbeler indirmiştir.

2015 yılı içerisinde, örgüt dünya çapında geniş yankı uyandıran terör saldırılarına devam etmiş; bu saldırılarda onlarca insan hayatını kaybetmiştir. 2015 yılı başı itibariyle, Irak ve Suriye’nin kuzey bölgelerinde, örgüt Kürt peşmerge ve milis güçleri ile mücadele içine girmiştir. (CNN, 2017) 2015 yılı itibariyle, ABD’nin başını çektiği bir siyasi hareketle, IŞİD’e karşı nihai sayıları 60’ı aşan bir koalisyon kurulmuş ve koalisyonu oluşturan ülkelerin belirli oranlarda katkıda buldukları güçle örgüte karşı başarılı hava hareketleri icra edilmiştir. (McInnis, 2016 : 1)

liderliğinde Batı dünyası tarafından Irak Şam İslam Devleti (The Islamic State of Iraq and the Levant / The Islamic State) tabiri ve IŞİD (ISIL, IS) kısaltmasının kullanılmaması için farkındalık yaratılmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius tarafından, 2014 yılı Eylül ayında, uluslararası kamuoyuna yapılan çağrı neticesinde, örgüt daha çok Daeş (Daesh) ismi ile anılmıştır. (Milliyet, 2015)

2016 yılında, örgüt, dünya çapında, onlarca kişinin hayatını kaybettiği terör saldırıları icra etmiştir. Koalisyon güçlerinin hava saldırıları devam etmiş ve bazı bölgelerde örgüte darbe indirilmiştir. Irak güçleri tarafından, IŞİD'in elinde olan büyük Felluce kenti ele geçirilmiş ve Musul'un ele geçirilmesi için askeri hareket başlatılmıştır. Örgüt, elinde bulundurduğu bölgelerin önemli bir kısmını kaybetmiştir.

2017 yılında da örgüt Irak ve Suriye coğrafyası başta olmak üzere yüzlerce insanın hayatını kaybettiği terör saldırılarına imza atmıştır. Ancak, bu yıl içerisinde, örgüt, önceki yıllarda hakimiyet kurmuş olduğu bölgelerin büyük kısmını kaybetmiştir. Yılın ortalarında örgüt, Irak'ın Musul şehrinden çıkarılmış ve Suriye'de Rakka bölgesi, ABD tarafından desteklenen muhaliflerce büyük oranda örgütten arındırılmıştır. Yıl sonuna doğru, Irak yönetimince, ülke topraklarının neredeyse tamamının IŞİD'den temizlendiği ilan edilmiştir. (CNN, 2017)

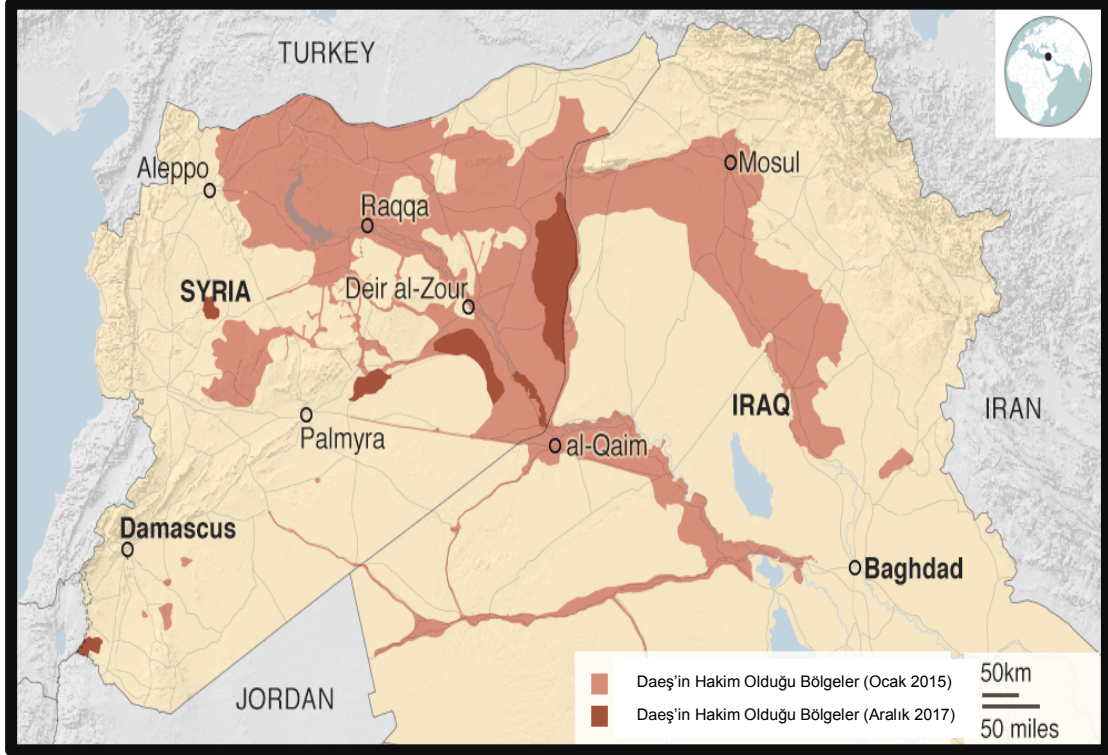
Örgüt, 2015 yılının ortalarından itibaren 2017 yılı sonlarına doğru, önceki dönemde elinde bulundurduğu bölgeleri terk etmek zorunda kalmıştır. Örgüt, 2017 yılı sonu itibariyle stratejik önemi haiz bölgeleri kaybetmiş ve ağırlıklı olarak Suriye'nin doğu bölgeleri olmak üzere belirli noktalarda sıkışmıştır. (Bknz. : Harita-4)

Örgüt, güçlü olduğu dönemde; lider, lidere biat eden kişi ve gruplar ile 80'e kadar ülkeden gelen yabancı savaşçılar olmak üzere üç zümreli bir teşkilat yapısına sahipti. Örgütün yönetim yapısı, stratejik seviye, eyaletler ve şehirler olmak üzere yukarıdan aşağı doğru kademeli idi ve her kademedeki Şeri Konsey, Danışma Konseyi, Askeri Konsey ve Güvenlik Konseyi birimleri bulunmaktaydı. (Erdoğan ve Deligöz, 2015 : 10-11) Örgüt kendisini devlet olarak nitelendirip Cezayir, Nijerya, Libya, Mısır, Suudi Arabistan, Yemen, Afganistan, Pakistan, Irak ve Suriye'yi bu devletin eyaletleri olarak ilan etmişti. (Cordesman, 2015 :7)

Örgüt, güçlü olduğu dönem olan 2014-2015 yıllarında, dünyanın en iyi finanse olan terör örgütü idi. Örgüt, gelirlerini petrol satışları, kaçakçılık, fidye ve bağışlardan elde etmekteydi. (Erdoğan ve Deligöz, 2015 : 17) 2015 yılı tahminlerine

göre, günlük 40-50 bin varil petrol üreten örgüt, bu faaliyetten aylık yaklaşık 40 milyon dolar kazanmakta idi. (Crane, 2015 : 3-4)

Harita-4 : IŞİD'in toprak kayıpları (2015-2017)

(BBC News, 2017)

Güçlü olduğu dönemde, örgütün binlerce militanı varken, yaklaşık bin kişilik bir yönetim kadrosu bulunmaktaydı. 70'den fazla ülkeden 20 binden fazla yabancı savaşçı örgüt saflarına katıldı ve farklı bölgelerde savaştı. (Cordesman, 2015 : 74) Sayıları bilinmemekle birlikte, örgüt, diğer terör örgütlerinden farklı olarak tank, zırhlı araç, hava savunma silahları, çeşitli füze ve roketleri de bünyesinde bulundurmıştır. (CTID, 2014 : 20) Sosyal medyayı yandaş toplamak için etkin olarak kullanan örgütün, yüksek propaganda gücü de örgüte yabancı savaşçı katılımına katkıda bulunmuştur.

Temelleri, 2'nci Körfez Harekatı sonrasında Irak'ta atılan, 2010'ların sonlarından itibaren Irak topraklarında güçlenen, 2013 yılından sonra, Suriye'deki iç savaştan faydalanarak Suriye topraklarında da nüfuz bölgeleri tesis eden, 2014 yılında halifelik ilan ederek dünyaya meydan okuyan ve dünyanın farklı

coğrafyalarında kanlı terör eylemleri düzenleyerek yüzlerce insanın hayatına mal olan terör örgütü IŞİD, 2014 yılı sonrasında ABD liderliğinde kurulan uluslararası koalisyonun etkin mücadelesi ve örgüte karşı mücadele veren paramiliter unsurların silahlı mücadelesi neticesinde, 2017 yılı sonu itibariyle Irak topraklarında tamamen ve Suriye topraklarında da büyük ölçüde toprak ve nüfuz kaybetmiş; örgütün finans ve insan kaynakları tükenme noktasına gelmiştir.

IŞİD terör örgütü, Suriye iç savaşına farklı bir pencere açmış olan bir fenomendir. Örgüt, Suriye'deki iç savaşın bir tarafı olmakla birlikte, tüm dünya devletlerine meydan okuyarak dünyanın farklı coğrafyalarında terör eylemleri düzenlemiştir. 2014 yılı itibariyle dünya gündeminin üst sıralarına yükselen örgüt, uluslararası kamuoyunun şimşeklerini üstüne çekmiş; büyük devletler nezdinde örgüte karşı etkin bir mücadele başlamış ve neticesinde de örgüte büyük darbeler vurularak gücü kırılmıştır.

IŞİD terör örgütünü özel ve önemli kılan olgu ise, örgütün varlığı ve faaliyetlerinin, politik çıkarları için Suriye'deki iç savaşa müdahil olmak isteyen devletlerin olası müdahalelerini meşru bir zemine oturtmak için öne sürdükleri bir argüman olmasıdır. ABD ve Rusya başta olmak üzere güçlü dünya devletleri ile Türkiye ve İran gibi bölge devletlerinin Suriye savaşı ile angajmanı, diğer politik kaygıların yanı sıra IŞİD terör örgütüne karşı mücadele saikiyle gerçekleşmiştir. Sözgelimi, Türkiye sınır güvenliğini sağlamak amacıyla, İran ve Suriye Esad rejiminin bekasını sağlamak amacıyla, ABD küresel güvenlik amacıyla örgütle mücadele içine girmiş ancak savaşın gidişatı içerisinde farklı politikalar güdülmüştür.

3.5.4. Suriye Kürtleri ve PYD

Suriye, yakın tarihte, ülkedeki en büyük nüfuslu azınlık konumundaki Kürtleri, kendi topraklarında da Kürt ayrılıkçı hareketlerden muzdarip Türkiye'ye karşı hasmane politikaları doğrultusunda kullanmış, 1990'ların sonlarında PKK terör örgütüne açık destek vermiş, Türkiye'nin baskıları neticesinde geri adım atmış

(Benek, 2016 :184-185) ve bu süreç içerisinde de kendi topraklarındaki Kürtleri siyasi kontrol altında bulundurmuştur.

Suriye Kürtleri, PKK'nın da el altından desteği ile, 2003 yılında Demokratik Birlik Partisini (Partiya Yekîtiya Demokrat – PYD) kurmuştur. Ancak, PYD'nin faaliyetleri rejim tarafından hoş karşılanmamış ve parti uzun bir süre siyasi baskıya maruz kalarak 2010'lu yılların sonlarına kadar iç siyasette pek de etkin olmayan bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

2011 yılı itibariyle, Suriye'de başlayan rejim karşıtı ayaklanmalar, ilk etapta, Kürt gruplar tarafından da destek görmüştür. Siyasal İslamcı Kürtler ile Kürt Gelecek Hareketi ayaklanmalara destek vermişken, rejimin gizli operasyonları neticesinde bu muhalifler zemin kaybetmiş; ancak, rejimle iyi ilişkiler içinde bulunan PYD ön plana çıkarak zamanla örgüt ile rejim arasında fiili bir ittifak sağlanmıştır. Kamışlı merkezli PYD, Haseke, Ayn-el Arap ve Afrin bölgelerinde 2011 yılı boyunca örgütlenmiştir. Aynı yıl, rejimin verdiği destekle PKK terör örgütünün Suriye'deki militanları, PYD adı altında faaliyet göstermeye başlamıştır. PYD'nin silah ve militan sayısı hızla arttı ve örgüt, bulunduğu bölgelerde idari yapılar teşkil etmeye başlamıştır. Esad rejimi, daha önce tutuklayıp serbest bıraktığı ve sınır dışı ettiği PYD lideri Salih Müslim'i Suriye'ye davet etmiş, tutuklu PYD'lileri serbest bırakmış ve örgütün Suriye'deki faaliyetleri serbest bırakmıştır.

Suriye'nin kuzeyindeki Kürt unsurlar rejim muhalifi olarak faaliyet gösterirken; PYD, Esad rejimi lehine faaliyet göstermiş ve rejimin paramiliter grupları ile hareket etmiştir. Esad rejimi güçleri, Kürtlerin buldukları bölgelerden çekilerek kontrolü PYD'nin askeri kanadı olan YPG'ye bırakmıştır. 2012 yılı Temmuz ayı itibariyle Ayn-el Arap bölgesinin kontrolü YPG'nin kontrolüne geçmiştir. PYD'ye muhalif olan Kürt gruplar, Kürt Ulusal Konseyi'ni (KUK) kurarak hem PYD'ye hem de rejime karşı mücadele vermişler; ancak, zamanla PYD tarafından etkisiz hale getirilmiştir. PYD, Irak merkezli Kürt siyasi oluşumları ile tam manasıyla bir ittifak içine girememiştir. Bulduğu bölgelerde kendilerinden olmayan sivil halka uyguladıkları mezalim de uluslararası kamuoyu tarafından büyük tepki çekmiştir. (Acun ve Öner , 2014 : 2-7)

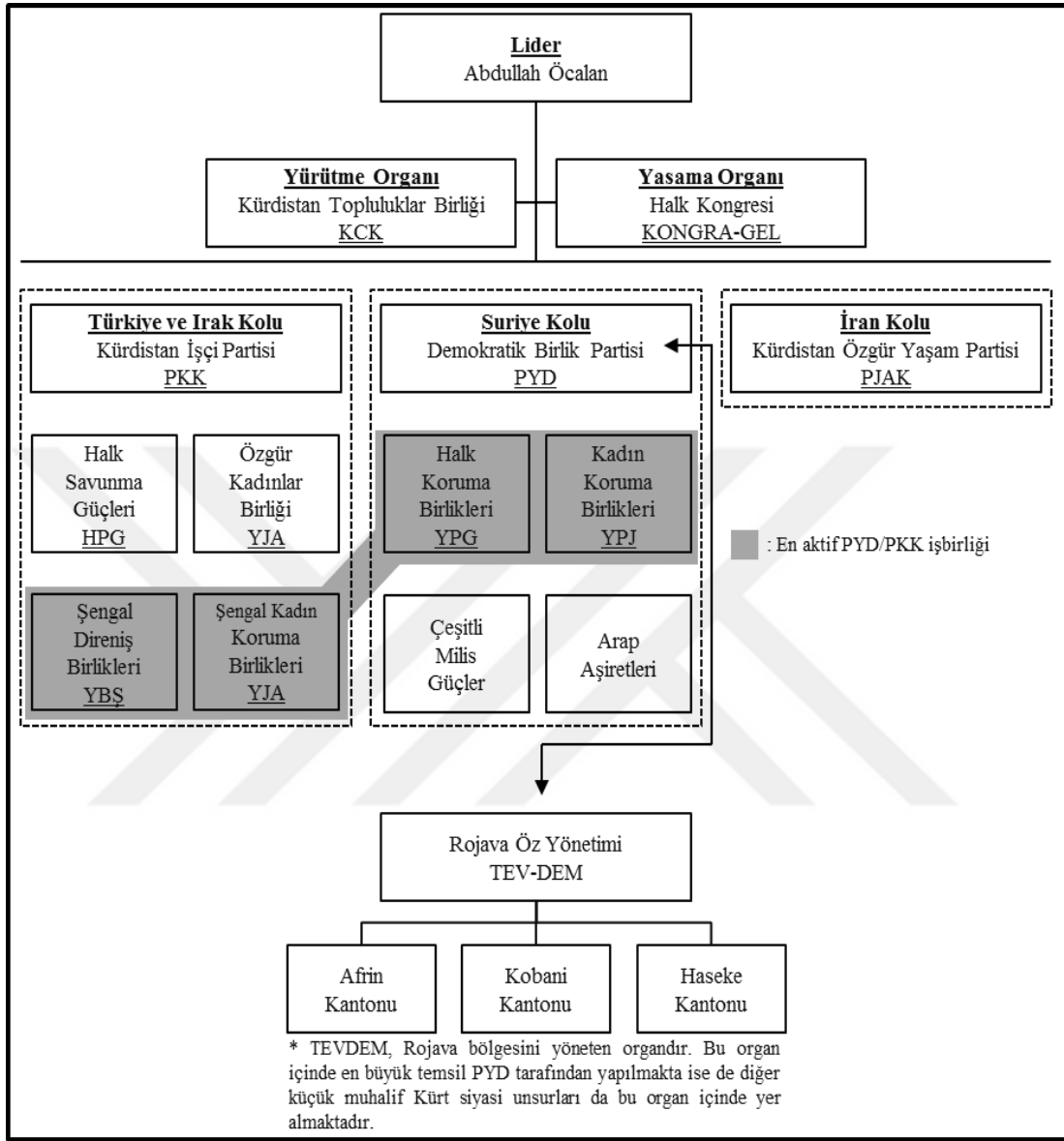
İlerleyen dönemde Haseke ve Afrin bölgelerinde de kontrolünü güçlendiren PYD, IŞİD'in Ayn-el Arap (Kobani) kuşatması esnasında ABD'den hava desteği almış ve bu destek baki kalmıştır. Örgüt, ABD'nin desteği ile Tel Abyad bölgesini de ele geçirmiş, burada yaşayan Arap ve Türkmenleri zorunlu tehcire tabi tutarak bölgenin demografik yapısını değiştirmiş ve Ayn-el Arap ile Haseke bölgelerini bir hat halinde birleştirmiştir. Örgütün yeni hedefi bu hattı, Afrin bölgesi ile birleştirmek suretiyle Suriye'nin kuzeyinde bir Kürt koridoru oluşturmaktır. (Acun, 2015 : 4-8) PYD, 2015 yılında Rusya'nın Suriye'deki iç savaşa müdahil olmasından sonra, Moskova yönetiminin de kısmen desteğini almıştır. (Erem, 2017)

Merkezi Kamışlı'da olan ve eşbaşkanlığını Salih Müslim ile Asya Abdullah'ın yaptığı PYD, kendi adlandırdıkları Ayn-el Arap, Haseke ve Afrin kantonlarını içeren Rojava bölgesinde etkili bir şekilde örgütlenmiştir. Tüm Kürtlerin lideri olduğunu düşündükleri Abdullah Öcalan'a biat eden PYD, parti tüzüğünde Kongra-Gel'i yüksek yasama organı olarak nitelendirmiştir ve PKK'nın da bağlı olduğu yürütme organı KCK bünyesinde hareket etmektedir. Tüm bunlar, PYD'nin PKK ile olan işbirliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

PYD, bir hiyerarşik sıra dahilinde, Kongre, Konferans, Başkanlık, Meclis ve Yürütme Komitesi olmak üzere merkezi teşkilat yapısına ve sırasıyla İl İdaresi, Bölge İdaresi ve Mahalli İdarelerden müteşekkil taşra teşkilat yapısına sahiptir.

Rojava şeklinde adlandırılan bölge Demokratik Toplum Hareketi (TEV-DEM) adlı bir organ tarafından yönetilmektedir. PYD eşbaşkanı Salih Müslim, TEV-DEM'in koordinatörüdür; ancak, organ içerisinde diğer küçük muhalif Kürt siyasi partileri de yer almaktadır. Bölge, 6 Ocak 2014 tarihinde farklı partilerin katılımıyla kabul edilen ve anayasa niteliği taşıyan "toplumsal sözleşme" ile yönetilmektedir. Yönetim içerisindeki muhalif Kürtler, Suriye Kürdistan Demokratik Partisi (PDK-S) çatısı altında birleşmiş olup, Kuzey Irak merkezli Kürt Ulusal Konseyi (KUK) ile de işbirliği içindedir. (Acun ve Keskin, 2016 :12-17)

Şekil-2 : PYD'nin Bağlantıları ve Yapısı

(Acun ve Keskin, 2016 :13)

PYD'nin askeri kolu olan YPG/YPJ'nin 25-40 bin arasında militanı olduğu (Acun, Keskin, 2016 : 20) ve özellikle ABD tarafından örgüte toplamda yaklaşık 2 milyar dolarlık silah ve araç yardımı yapıldığı değerlendirilmektedir. (Habertürk, 2017)

PYD'nin Suriye iç savaşında nihai hedefi Afrin kantonunu Kobani ve Haseke kantonları ile birleştirmek, ülkenin kuzeyinde özerklik ilan etmek ve Akdenize

ulaşmaktır. PKK ile de yakın işbirliği içinde olduğu açık olan PYD'nin varlığı ve Suriye'deki faaliyetleri, Türkiye için bir ulusal güvenlik meselesidir ve Türkiye, terör örgütü PYD'nin politikalarına karşı çıkmaktadır.

Suriye Demokratik Güçleri (SDG)¹⁴ içinde yer alan PYD terör örgütü, Irak kuzeyinden başlamak üzere, Suriye kuzeyinde bir Kürt koridoru oluşturarak bölge enerji kaynaklarını Akdeniz üzerinden dünyaya açmak isteyen Washington tarafından açıkça desteklenmekte ve bu hedefe güdülendirilmektedir. Örgüte verilen desteğin IŞİD'le mücadeleye yönelik olduğunu savunan ABD, el altından bu nihai hedefin gerçekleşmesi için örgütü vekil olarak kullanmaktadır. (Vatan, 2017a)

3.6. İç Savaşın Beraberinde Getirdiği İnsanlık Dramı

2011 yılında başlayan ve tüm ülke sathına yayılan Suriye iç savaşı, beraberinde büyük bir insanlık krizi getirmiştir. Savaş yaşanan diğer bölgelerden farklı olarak, Suriye iç savaşında uluslararası hukukun bağlayıcılığının söz konusu olmadığı paramiliter grupların ve terör örgütlerinin varlığı insanlık krizini daha da derinleştirmiştir.

Suriye'deki insanlık krizi, işlenen savaş suçları ve Suriye halkının yerlerinden olarak insana yarasız bir hayattan mahrum kalmalarından müteşekkildir. 2017 yılı itibarıyla, iç savaş öncesi yaklaşık 22 milyon nüfusu olan Suriye'de yaklaşık 400 bin insan hayatını kaybetmiş ve 1,5 milyon insan yaralanmıştır. (Maylam, 2017: 4) Suriye'de 13 milyon insan ihtiyaç sahibi hale gelmiştir. Yaklaşık 6 milyon insan ülke içinde yer değiştirmek ve yaklaşık 5 milyon insan ülke dışına iltica etmek zorunda kalmıştır. Mültecilerin yaklaşık 3 milyonu Türkiye'ye, 1 milyonu Lübnan'a, 650 bini Ürdün'e, 230 bini Irak'a ve 120 bini Mısır'a iltica etmiştir. Ülke içinde kalan nüfustan yaklaşık 3.5 milyonu, erişime kapalı ve askeri kuşatma altındaki bölgelerde

¹⁴ Suriye Demokratik Güçleri (Syrian Democratic Forces), ABD tarafından 2015 yılı sonunda oluşturduğu ve Rakka'yı IŞİD'ten temizleyen paramiliter grupların koalisyonudur. Büyük çoğunluğunu PYD'ye bağlı YPG ve YPJ güçlerinin oluşturduğu koalisyonda, El Sanalidid, Süryani Askeri Konseyi, Ceyş-ü Suvar, Kataib Şems-el Şamal, El-Akrad Cephesi, Liva Cünd-el Haramayn, Liva el-Selacike, Afrad Devrim Taburu, Fırat Şehitleri Taburu, Özgür Zabitan Birliği ve Liva el-Tahrir isimli paramiliter gruplar bulunmuştur. ABD, YPG'ye yaptığı askeri yardımı, Suriye Demokratik Güçlerine destek adı altında yapmaktadır. (Casagrande, 2016)

mahrumiyet içinde yaşamaktadır. Erişime kapalı bölgelerde çatışmalar diğer bölgelere nazaran daha yoğun bir şekilde cereyan etmekte ve tecavüz, zorunlu tehcir, çocukların silahlandırılması, katliam ve sivillerin hedef alınması gibi olaylar sık yaşanmaktadır. (European Commission, 2017 : 1-2)

Çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar, iç savaştan en fazla etkilenen kesimler olmuştur. 2.3 milyondan fazla Suriyeli mülteci durumundadır. 6 milyon çocuk temel insani ihtiyaçlardan mahrum durumdadır ve 1.7 milyondan fazla çocuk da okula devam edememektedir. İç savaştaki birçok bombalamada, çocuklar da hayatını yitirmiştir. Üstelik, çocukların büyük bir bölümü, paramiliter gruplarca savaşçı olarak yetiştirilerek, ateşe sürülmekte; diğer bir bölümü ise ailelerine temel insani ihtiyaçları götürmek maksadıyla iş gücüne dahil olmaktadır.

Kadınlar ile genç kız ve erkekler, iç savaşta birçok defa şiddete, tacize ve tecavüze uğramıştır. Özellikle, rejim tarafından kontrol edilen bölgelerde ve IŞİD'in hakim olduğu bölgelerde tecavüz olayları sık yaşanmıştır. IŞİD militanları, kadın pazarlığını bir finans kaynağı olarak kullanmıştır. İç savaş müddetince kız çocuklarının erken yaşta evlilikleri dört kat artmış ve özellikle mülteci Suriyeli kızların yaklaşık dörtte biri 15-17 yaşları arasında evlenme eğilimi göstermiştir.

İç savaş, Suriyelilerin temel sağlık ihtiyaçlarını da karşılayamamasına neden olmuştur. Süreç içerisinde, sağlık kuruluşlarının yarısından fazlası tam olarak kapanmıştır veya eksik kapasitede faaliyet göstermektedir. Savaş müddetince sağlık kuruluşlarına 400'den fazla saldırıda bulunulmuş ve bu saldırılarda bine yakın sağlık personeli görev başında hayatını kaybetmiştir. Sağlık kuruluşları ve sağlık personelindeki eksiklikler, yaralı, kronik rahatsızlıklı, hamile ve engelli insanların yeterli hizmet alamamasına yol açmakta; önleyici sağlık hizmetleri yerine getirilememekte ve bulaşıcı hastalıklar toplum içinde yayılmaktadır.

İç savaş, Suriye ekonomisini ve halkı refah seviyesini de alt üst etmiştir. Suriyelilerin %70'i aşırı yoksul durumdadır ve günlük olarak kişi başı \$2 gelire hayatlarını idame ettirmek zorundadır. Yaklaşık 7 milyon insan, temel besin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Temiz su kaynakları azaldığından, insanlar kısıtlı

gelirlerinin bir bölümünü su almak için kullanmaktadır. Tarım üretimi, iç savaştan öncesine nazaran büyük ölçüde gerilemiştir.

İç savaş, Suriye’de insanlığın kültürel mirasına da büyük ölçüde zarar vermiştir. Rejim güçleri, IŞİD ve diğer paramiliter gruplar arasında geçen mücadeleler neticesinde hiçbir geçerli gerekçe olmaksızın birçok tarihi yer, antik kent ve tarihi miras yok edilmiş veya zarar görmüştür. (Maylam, 2017 : 4-5)

Suriye gençliği, sosyal anlamda iç savaştan en çok etkilenen kesim olmuştur. İç savaştan önce çocuklar arasında okuma oranı %90 civarında iken; yaklaşık 3 milyon çocuk okulu terketmiştir. Okul çağındaki çocukların yaklaşık yarısı kadarı düzenli olarak okula gitmekten mahrum kalmıştır. Bakımsızlık ve eğitimsizlikten ötürü, Suriye’de kayıp bir nesil ortaya çıkmıştır. (Wang, 2017 : 7)

Ülkedeki ihtiyaç sahibi insanların sayısının önümüzdeki süreçte çok da azalmayacağı ve temel insani ihtiyaçlara erişim noktasında masum sivillerin büyük oranda zorluk çekmeye devam edeceği öngörülmektedir. (UNOCHA, 2017 : 7-8) Suriye’deki iç savaşın insani boyutları böyle iken, iç savaşın başlangıcından beri sayısız insan hakları ihlali ile ağır savaş suçları işlenmiştir.

2011 yılı içinde, ayaklanmaların yurt geneline yayıldığı dönemde , rejim güçleri, ülke genelinde muhalif hareketlere katılan sivilleri çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Sivil muhalifler, keskin nişancılar tarafından öldürülmüş, muhalif köy ve kasabalara zırhlı araçlarla taarruz edilerek büyük bir tahribata yol açılmıştır. Rejim tarafından, muhalif yaralı vatandaşların hastanelerde tedavi görmeleri engellenmiş, muhalifleri tedavi etmeye çalışan sağlık çalışanları da muhalif vatandaşlar gibi rejim görevlileri tarafından katledilmiştir. (Amnesty International, 2012 : 324-328)

2012 yılı içerisinde, ülkedeki ayaklanmalar yeni yeni iç savaşa evrilmeye başlamışken, rejim güçlerinin, muhaliflerin bulunduğu sivil bölgelere, hedef gözetmeksizin yaptığı saldırılarda birçok masum sivil hayatını kaybetmiştir. Sivil kayıplar, muhalif güçlerin rejim güçlerine karşı yaptığı saldırılar esnasında da tali zayıat olarak ortaya çıkmıştır. Rejim güçleri, muhalif güçlere mensup kişileri ele geçirdiklerinde hayatları pahasına işkenceye maruz bırakmıştır. Birçok insan tutuklu

iken şüpheli ölümlerle ortadan kaybolmuştur. Özellikle de basın mensuplarına karşı kötü muamele ve şiddet de artmıştır. (Amnesty International, 2013 : 258-262)

2013 ve 2014 yıllarında, Suriye'deki iç savaşa IŞİD terör örgütü de müdahil olmuş, savaşın tarafı olan paramiliter grupların sayısı artmıştır. Bu da işlenen savaş suçlarının miktarını artırmıştır. Rejim güçleri, muhalif bölgelerde hedef gözetmeksizin yaptığı hava saldırıları ile topçu taarruzlarını artırmış, özellikle varil bombalarıyla birçok sivil hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte, rejim güçleri tarafından gerçekleştirilen saldırılarda, uluslararası hukuk tarafından yasaklanan kimyasal içerikli mühimmat da sistematik bir şekilde kullanılmış ve bu suretle de çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. Rejim yanlısı veya muhalif paramiliter gruplar tarafından kuşatma altında bulundurulmuş bölgelere haftalar ve aylarca insani yardım götürülemediği ve masum siviller zarar görmeye devam etmiştir. Sağlık kuruluş ve çalışanlarına da savaş suçu sayılacak nitelikte çok sayıda saldırı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, başta IŞİD olmak üzere, örgüt ve paramiliter gruplar, çok sayıda adam kaçırmaya eylemi gerçekleştirmiş, kaçırılan insanlar fidye karşılığı serbest bırakılmış veya öldürülmüştür. 2013 ve 2014 yılları, çok sayıda adil olmayan yargılama, gözaltında şüpheli ölümler ve baskı ve cebirle zorunlu tehcir olaylarının da yaşandığı bir dönem olmuştur. (Amnesty International, 2015 : 353-357)

2015 yılında da iç savaşın başından beri işlenen savaş suçları artarak devam etmiştir. Özellikle, IŞİD tarafından on binlerce kişinin yaşadığı bölgeler kuşatma altında bulunduğu için, bu bölgelere insani yardım ulaşamamış ve siviller temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamamıştır. 2015 yılı itibarıyla, Rusya Esad rejiminin yanında savaşa dahil olmuş ve Rus hava kuvvetlerinin yaptığı bombardımanlar, sivil ölümlerin sayısını artırmıştır. Benzer şekilde IŞİD'e karşı kurulan uluslararası koalisyonun de IŞİD hedeflerine karşı yaptığı hava saldırılarında tali sivil zayıat meydana gelmiştir. (Amnesty International, 2016 : 350-353)

2016 ve 2017 yıllarında da savaş suçları ve insanlık suçları aynı ivmede devam etmiştir. Ülkenin kuzeyinde PYD terör örgütü tarafından kendilerine karşı mücadele içinde olan paramiliter gruplara hedef gözetmeksizin yapılan saldırılarda masum siviller hayatını kaybetmiştir. Birçok bölgede devam eden kuşatmalar,

masum sivillere insani yardımın ulaştırılması konusunda engel teşkil etmiştir. Özellikle, Halep bölgesindeki kuşatma ve hava saldırılarının durdurulması ve bölgeye insani yardımın ulaştırılması maksadıyla, tam anlamıyla başarılı olmamış olsa bile ateşkes girişimleri kaydedilmiştir. 2017 yılına gelindiğinde, iç savaşın başlangıcından beri Suriye rejimi tarafından gözaltına alınmış 18 binden fazla insanın işkence ve kötü muameleden dolayı hayatını kaybettiği tespit edilmiştir. (Amnesty International, 2017 : 349-353)

Yedinci yılına giren iç savaşta, kalıcı bir barış için siyasi çözüm bulunamadıkça, savaş suçları ve insanlık suçları devam edecektir. Devam eden iç savaşın en büyük mağduru, temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamayan masum siviller olacaktır. Birleşmiş Milletler dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve büyük devletler, birlikte hareket edememekte ve Suriye’de yaşanan bu insanlık krizi ve dramı durdurulamamaktadır. İç savaşın getirdiği insanlık dramının akıbeti, kalıcı siyasi çözüme bağlıdır; ki büyük devletler, farklı politikaları nedeniyle kalıcı siyasi çözüm üzerinde anlaşamadıklarından ve müteakip dönemde de anlaşmaları uzak bir ihtimal olduğundan, Suriye’de bu insanlık dramının uzun bir süre daha devam edeceği değerlendirilmektedir.

3.7. İç Savaş Sürecinde Barış Arayışları

Suriye’deki iç savaşı neticelendirmek ve kalıcı barışı tesis etmek maksadıyla, uluslararası platformda, Birleşmiş Milletler veya bölge devletlerinin liderlik ettiği bir dizi barış görüşmeleri gerçekleşmiştir. İcra edilen görüşmelerde, Birleşmiş Milletler nezdinde uluslararası toplum, Suriye’ye yönelik farklı politikaları nedeniyle ortak bir tutum içine girememiş; bu da barışa yönelik siyasi çabaların bölgesel inisiyatifler üzerinden yürütülmesine neden olmuştur. 2017 yılı sonuna kadar, BM Suriye Özel Temsilciliği tarafından bir barış planı girişimi, Cenevre Görüşmeleri adı altında sekiz, Astana Görüşmeleri adı altında sekiz ve Soçi görüşmesi adı altında bir kez uluslararası siyasi inisiyatif gerçekleşmiştir.

BM Barış Planı, Birleşmiş Milletler tarafından Suriye Özel Temsilcisi olarak görevlendirilen Kofi Annan’ın, ülkede cereyan eden iç savaştaki gerginliği

hafifletmek üzere 2012 yılı Mart ayında hazırlayarak Rusya ve Çin'in de desteğini aldıktan ve Esad rejimi ile görüştüğten sonra, Esad rejiminin de ilk etapta kabul ettiği altı maddelik bir uzlaşma planıydı. Plana göre; (1) ülkede Suriyeliler tarafından bir geçiş hükümeti kurulacak ve bu hükümet BM ile karşılıklı koordinasyon içinde faaliyet yürütecek, (2) rejim ve muhalifler şiddete son verecek ve rejim tarafından ağır silahlar şehir merkezlerinden geri çekilecek, (3) yaşanan olaylar neticesinde veya siyasi sebeplerle tutuklanan ve gözaltına alınanlar serbest bırakılacak, (4) iç ve dış basının önündeki engeller kaldırılacak ve basın özgürlüğü tam anlamıyla sağlanacak, (5) savaştan zarar gören sivil halka insani destek götürülecek ve (6) barışçıl gösteri ve protestolara rejim tarafından müsaade edilecekti. (BBC Türkçe, 2012)

Ortaya koyulan plan, farklı politikalar güden bölge ve dünya devletlerinin samimiyetle çatışmayı sonlandırmak istememesi ve çatışmayı sürdürmeyi yeğlemesi; rejimin özgürlüklerle ilgili taahhütünü yerine getirmeyip çatışmaları sürdürmesi nedeniyle başarısız oldu ve Kofi Annan, BM Suriye Özel Temsilciliği inisiyatifinden istifa etti. (Doyle, 2012)

1'inci Cenevre Görüşmeleri, Suriye'deki iç savaşın barışla sonlandırılmasına yönelik gerçekleştirilen ilk uluslararası zirve idi. Görevden istifasından önce BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan koordinatörlüğünde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi temsilcisi Rusya, ABD, İngiltere, Fransa ve Çin ile birlikte Katar, Irak, Kuveyt ve Türkiye'den resmi temsilciler katılmış; Esad rejimi ve muhalif gruplardan katılım olmamıştır. Eylem Grubunu oluşturan temsilciler tarafından; Suriye rejimi ve muhalifleri kapsayan bir geçiş hükümeti kurulması, bu hükümette tüm gruplara ve özellikle kadınlara temsil hakkı verilmesi, anayasa ve hukuk sisteminin revize edilmesi ve kısa zamanda çok partili özgür seçimlerin yapılması kararları alındı.

Görüşmelere, Esad rejiminin en büyük destekçisi İran ile rejim ve muhalif grupların temsilcilerinin davet edilmemesi, alınan kararların müteakip dönemde hayata geçmesinin önüne geçmiş ve görüşmeler başarısız olmuştur. (Aljazeera Türk, 2014)

2'nci Cenevre Görüşmeleri, 2014 yılı Ocak-Şubat döneminde, Suriyeli Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu (SMDK) ve Esad rejiminden temsilcilerle birlikte Türkiye dahil kırk ülkeden temsilcinin katılımıyla gerçekleştirildi. Muhaliflerin itirazları üzerine İran, görüşmelere davet edilmemiştir.

ABD liderliğinde Batılı devletler, Suriye'de kalıcı çözüm için Esad'ın yönetimden el çekmesi gerektiğini savunurken, Rusya liderliğindeki Doğulu devletler de Suriye'de Esad'ın da yer aldığı bir siyasi çözümü öne sürmüştür. Bu konudaki görüş farklılıkları ve İran'ın görüşmelere davet edilmemesi, görüşmeleri sonuçsuz bırakmış ve ateşkes ile geçiş hükümeti hedefleri askıya alınmıştır.

3'üncü Cenevre Görüşmeleri, 2016 yılı Ocak-Şubat döneminde, birçok kesinti ve uzlaşısızlığa rağmen devam etti. Önceki ülkelere ilave olarak, İran, ilk defa sürece dahil edilmiş ve toplantıya çağırılmıştır.

Taraflar arasındaki anlaşmazlıklar, bu görüşmelerden sonuç çıkmamasına yol açmıştır. Rejim temsilcisi, ülkedeki muhalif hareketi terör olarak nitelendirmiş ve büyük tartışmalar yaşanmıştır. Görüşmeler, rejim güçlerinin Halep'i kuşatma altına aldığı ve insani yardım yollarını kestiği bir döneme denk gelmiş ve rejimin bu hareketi, barış görüşmelerini işlevsizleştirmiştir. (BBC News, 2016)

Rejim ile muhalifler arasındaki ateşkes, 20 Aralık 2016 tarihinde, Türkiye ve Rusya'nın öncülüğü ve İran'ın desteğiyle, varılan mutabakatla sağlandı ve müteakiben Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı ile de desteklendi.¹⁵ 31 Aralık 2016 tarihinden itibaren uygulanacak ateşkes, rejim ordusunu ve toplam sayıları 60-70 bini bulan muhalif grupları kapsarken; YPG, IŞİD ve Fetih el Şam/El Nusra terör örgütleri ateşkese dahil edilmedi. Sağlanan ateşkes; Türkiye, İran ve Rusya garantörlüğünde devam ettirilecek olan barış görüşmelerine zemin hazırlayacaktı. (Hacıoğlu, 2016) Ateşkesin müteakip dönemde, belirli bölgelerde çatışmaları hafiflettiği ve insan kayıplarının sayısını azalttığı söylenebilir; ancak bazı

¹⁵ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 2336 sayılı kararı ile Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye'de ateşkese yönelik ortak çabalarının uluslararası hukuki temellerine oturtulmasını sağlamıştır. (United Nations Security Council, 2016)

bölgelerde rejim güçleri de muhalifler de ateşkese sadık kalmayarak silahlı saldırılara devam etmiştir.

1'inci Astana Görüşmeleri, Türkiye, İran ve Rusya garantörlüğünde 30 Aralık 2016 tarihinde sağlanan ateşkes ortamında, Kazakistan'ın başkenti Astana'da 23 Ocak 2017 tarihinde gerçekleşti. Görüşmelerde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararı¹⁶ başvuru kaynağı olarak ele alındı ve Görüşmeler sonrasında yayımlanan bildiri; (1) Suriye'nin etnik ve dini farklılıklara dayalı toplumsal yapısına nazaran toprak bütünlüğü ve devlet egemenliğinin muhafaza edilmesi gerektiği, (2) Suriye'deki iç savaşa askeri bir çözümün mümkün olmadığı ve ancak siyasi bir çözümün tesis edilebileceği, (3) ateşkesin devam etmesi ve ateşkese bozabilecek provokasyonların önüne geçilmesi gerektiği, (4) rejim temsilcileri ile birlikte silahlı muhalif unsurların temsilcilerine, müteakip barış görüşmelerinde yer verilmesi gerektiği ve (5) IŞİD ile Nusra cephesi örgütlerine karşı ortak mücadelenin kararlılıkla devamı konularına vurgu yapıldı.

Görüşmelere, yapılan davetlere rağmen ABD aktif bir temsilci göndermezken; yalnızca ABD'nin Kazakistan büyükelçisi, gözlemci sıfatıyla görüşmelerde bulundu. Görüşmelere, rejim ile muhalif gruplar arasında, rejim güçlerinin Suriye'nin en büyük su kaynaklarından biri olan Barada vadisinde yaptığı operasyonlar konusundaki tartışmalar damga vurdu.

2'nci Astana Görüşmeleri, Türkiye, İran ve Rusya koordinatörlüğünde, 16 Şubat 2017 tarihinde gerçekleşti. Görüşmelere, Suriye rejimi ve muhaliflerden de katılım oldu. Rejim ve muhalefetin direkt olarak görüşmeler gerçekleştirmediği toplantıya, Ürdün de garantör ülke olarak temsilci gönderdi. (Stratejik Ortak, 2017)

Görüşmeler sonrasında, önceki görüşmelerde varılan sonuçlara ilave olarak, Türkiye, Rusya ve İran Silahlı Kuvvetleri birimlerinden müteşekkil oluşturulacak bir

¹⁶ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu kararı ile, Suriye'nin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne vurgu yapılmış, ülkede yaşanan insanlık dramının en kısa sürede sona ermesi temennisinde bulunulmuş ve kalıcı barışın tesisi için (1) geçiş hükümeti, (2) anayasa revizyonu ve (3) özgür seçimler atılması gereken adımlar olarak tespit edilmiştir. (United Nations Security Council, 2015)

3'lü görev gücüyle Suriye ateşkesinin denetlenmesinin sağlanması kararı alındı. (Vatan, 2017b)

4'üncü Cenevre Görüşmeleri, 23 Şubat – 04 Mart 2017 tarihleri arasında, BM Suriye Özel Temsilcisi, katılımcı ülke temsilcileri ve Suriye rejim ile muhalefet temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti. Görüşmeler neticesinde, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2254 sayılı kararında, Suriye'de kalıcı barış için atılması öngörülen üç adım olan geçiş hükümeti, anayasanın yeniden düzenlenmesi ve serbest seçimlere ilave olarak güven artırıcı önlemler ve terörizmle mücadele adımının da dördüncü adım olarak eklenmesi için uzlaşıldı.

Toplantıda, muhalefet adına bulunan Nasır el-Hariri, hem rejim kaynaklı devlet terörüne hem de Daeş, El Nusra ve Hizbullah gibi örgüt terörüne karşı mücadelede tek meşru ve önemli gücün Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) olduğunu ve Türkiye'nin Suriye'nin samimi bir dostu olduğunu vurguladı. (Anadolu Ajansı, 2017a)

3'üncü Astana Görüşmeleri, 14-16 Mart 2017 tarihlerinde BM heyeti başta olmak üzere Türkiye, Rusya, İran, Ürdün, ABD ve AB'den temsilcileri ile Suriye rejim temsilcisinin katılımıyla gerçekleşti. Suriye muhalefeti, ateşkes ihlallerini mazeret olarak öne sürerek görüşmelere geç ve eksik katılım sağladı. (Stratejik Ortak, 2017)

Görüşmeler esnasında gerçekleştirilen ikili-üçlü mülakatlarda, taraflar ateşkes ihlallerini ortaya koydu ve ateşkesin güçlendirilmesi için kararlılık beyanlarında bulunuldu. Ayrıca, İran'ın da Türkiye ve Rusya'ya ilave olarak mevcut ateşkesin garantörü olması kararı alındı. (Milliyet, 2017b)

5'inci Cenevre Görüşmeleri, BM Suriye Özel Temsilcisi başkanlığında 22-30 Mart 2017 tarihleri arasında gerçekleşti. Görüşmeler, önceki toplantıda ortaya koyulan gündemin uygulanması için bir hazırlık görüşmeleri şeklinde cereyan etti.

Geçiş hükümeti, anayasa değişimi, serbest seçimler ve terörle mücadele şeklindeki dört ana başlıklı kalıcı barış sürecinin gerçekleştirilmesi için altyapı mülakatları gerçekleştirilen görüşmelerde, muhalefetin lideri Nasır el-Hariri,

görüşmelerin gerçekleştiği dokuz günlük süreçte bile rejim güçlerinin 150'ye yakın insanı katlettiğini, altı sağlık kuruluşu ve bir pazar yerine saldırdığını dile getirerek, Esad rejiminin ateşkese bağlılık konusundaki zaafiyetini ortaya koydu. Görüşmelerde, geçiş hükümeti ile ilgili konuya rejim tarafından tam anlamıyla sıcak bakılmadığı da anlaşıldı. (CNN Türk, 2017a)

4'üncü Astana Görüşmeleri, 3-4 Mayıs 2017 tarihlerinde ateşkes garantörü üç devlet, Suriye rejim ve muhalefet temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşti. (Stratejik Ortak, 2017)

Görüşmelerde; Türkiye, Rusya ve İran, Suriye'de çatışmazlık bölgelerinin tesisine yönelik muhtıra imzalandı. Buna göre, çatışmazlık bölgeleri İdlib ilinin tamamı; Halep, Hama ve Lazkiye'nin belirli bölümleri; Şam/Doğu Guta kesimi, Kuneytra ve Deraa illerinin belirli bölümlerini kapsıyordu. Çatışmazlık bölgelerinin net sınırları ile uygulama esasları, icra edilecek müteakip çalışmalarla belirlenecekti. Çatışan taraflara belirlenen bölgelerde hava araçları dahil her türlü silah kullanımına son vermeleri çağrısında bulunuldu. Böylece, bu bölgelerde yaşayan sivil halka kesintisiz ve acil insani yardım ulaştırılabilecekti. Görüşmelere katılan muhalif grupların temsilcileri, İran'ın çatışmazlık bölgeleri kararının aktörlerinden biri olması nedeniyle bu inisiyatife itiraz etti ve görüşmelerden ayrıldı. (BBC Türkçe, 2017)

6'ncı Cenevre Görüşmeleri, 16-20 Mayıs 2017 tarihleri arasında gerçekleşti. Bu görüşmelerde, planlandığı üzere 4 basamaklı kalıcı barış süreci ile ilgili somut kararlar alınmadı. Ancak, siyasi temsilcilere paralel olarak, katılımcı ülkelerden gelen uzman personelden müteşekkil heyet, Suriye ile ilgili anayasal ve hukuki süreç hakkındaki çalışmalarını bu görüşmelerde başlattı. (Stratejik Ortak, 2017)

Uzman heyetin başlattığı çalışma, önceki görüşmelerde tespit edilen dört basamaklı sürece yönelik somut adımları tasarlamaya yönelik gerçekleşti.

Görüşmelere katılan muhaliflerin temsilcisi Hariri, İran'ın paralı asker ve milislerle, uluslararası hukuka aykırı olarak Suriye'ye girdiğini ve ülkede bir sabotaj durumu yarattığını, rejimin gerçekleştirdiği birçok insanlık suçuna ortak olduğunu dile getirerek, İran'ın içinde bulunduğu çözüm sürecine sıcak bakmadığını belirtmiş oldu. (NTV Haber, 2017a)

5'inci Astana Görüşmeleri, 4-5 Temmuz 2017 tarihlerinde gerçekleşti ve görüşmeler, teknik heyetlerin karşılıklı görüşmeleri ile rejim temsilcileri ile muhalif grupların temsilcilerinin farklı ülkelerin temsilcileri ile ikili ve üçlü görüşmeleri şeklinde cereyan etti. (Stratejik Ortak, 2017)

Görüşmelerde, çatışmazlık bölgeleri için Ortak Çalışma Grubu oluşturma kararı alındı. Ateşkes ortamının bozulmaması ve ateşkes ruhuna aykırı hareket edilmemesi yönünde tüm taraflara çağrı yapılan görüşmelere, Suriye rejim temsilcisinin, Türkiye'nin çatışmazlık bölgelerinin oluşturulmasını sekteye uğratacak girişimler içerisinde olduğu yönündeki asılsız iddiaları damga vurdu. (CNN Türk, 2017b)

7'nci Cenevre Görüşmeleri, 10-15 Temmuz 2017 tarihleri arasında, bir önceki toplantıda bulunan temsilcilerin katılımıyla gerçekleşti. (Anadolu Ajansı, 2017b)

Görüşmelerde somut bir adım atılamamış olsa da bu zamana kadar BM temsilcisi eşliğinde ikili ve üçlü görüşmelere katılan rejim ve muhalefet temsilcileri, müteakip toplantılara yüz yüze görüşebilecekleri ile ilgili niyet belirttiler. (Stratejik Ortak, 2017)

6'ncı Astana Görüşmeleri, 14-15 Eylül 2017 tarihlerinde gerçekleşti. Görüşmelerde, garantör devletler olan Türkiye, Rusya ve İran temsilcileri ile rejim ve muhalefet heyetleri arasında ikili mülakatlar cereyan etti. İdlib'deki çatışmazlık bölgesinin sınırları konusunda taraflar anlaşmaya vardı. Bu kapsamda, İdlib bölgesinde çatışmaların önüne geçmek için Türkiye, Rusya ve İran, 500'er gözlemci göndermek üzere anlaştı. Görüşmelerde ayrıca, rejimin elindeki tutuklu mahkumların serbest bırakılması, karşılıklı olarak esirlerin takas edilmesi, cenazelerin sahiplerine teslimi ve kayıp kişilerin aranması konularına da yer verildi. (NTV Haber, 2017b)

İdlib'deki çatışmazlık bölgesinde bulunacak gözlemci kuvvetlerin eşgüdümünün, üç ülke arasındaki Müşterek Koordinasyon Merkezi tarafından sağlanması planlanırken, İdlib bölgesinde bulunan ve El-Nusra'nın yeni örgütlenme şekli olan Heyet'ut Tahrir'uş Şam, görüşmelerde alınan kararları tanımadığını öne

sürerek, İdlib'e müdahale edecek güçlere kuvvetle karşılık vereceklerini açıkladı. (Stratejik Ortak, 2017)

7'nci Astana Görüşmeleri, 30-31 Ekim 2017 tarihlerinde gerçekleşti. Görüşmelerde, tutukluların serbest bırakılması ve kuşatma altındaki bölgelerdeki sivillere yardım götürülmesi konusunda anlaşmaya varılamadı. Rusya ve İran'ın, Esad rejimine yeterli siyasi baskıyı yapmaması nedeniyle, rejim bu konular için uzlaşmaya yanaşmadı.

Toplantıya başkanlık yapan Kazakistan Dışişleri Bakanı tarafından Suriye'deki gerginliğin azaltılmasına yönelik sağlanan ateşkesin büyük ölçüde olumlu sonuçlar verdiği açıklanmış ve IŞİD ile El-Kaide bağlantılı örgütlerle mücadelenin kararlılıkla sürdürülmeye devam edeceğini ilan etmiştir. (CNN Türk, 2017c)

Soçi Zirvesi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İran Devlet Başkanı Hasan Ruhani'nin başkanlığında 22 Kasım 2017 tarihinde Rusya Federasyonu'nun Soçi kentinde gerçekleşti.

Zirvede, Putin, Türkiye ve İran'ın IŞİD ile mücadelesindeki başarılarına dikkat çekerek, Suriye'de reform sürecinin kolay olmayacağını ve kalıcı barış için tüm tarafların taviz vermesi gerektiğini dile getirmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı, zirveye Suriyeli Kürt grupların katılımından duyulan rahatsızlığı beyan ederken, İran Cumhurbaşkanı da terörist grupların ve yabancı silahlı güçlerin Suriye'deki barış sürecinden uzak tutulmasının öncelik olması gerektiğini ifade etmiştir. (Pinchuk, 2017)

Zirve sonrasında; (1) tüm tarafların katılımıyla Suriye'de Ulusal Diyalog Kongresi düzenlenmesi, (2) Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye'nin savaş sonrasında sosyal ve ekonomik yönden yeniden inşasında aktif rol oynaması, (3) siyasi çözümün BM nezdinde Cenevre görüşmelerinde neticelenmesi ve Suriye'de BM denetiminde serbest seçimlerin yapılması kararları alınmış oldu. Türkiye, Suriyeli Kürt grupların kongreye katılımı durumunda, kongreye temsilci göndermeyeceğini açıklamış oldu. (Stratejik Ortak, 2017)

8'inci Cenevre Görüşmeleri, 28 Kasım-14 Aralık 2017 tarihleri arasında gerçekleşti. Birleşmiş Milletler Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura, görüşme sürecinde muhalif grupların heyetiyle on bir defa ve rejim heyetiyle yedi defa toplantı yaptı. Muhalifler, Suriye'de kalıcı barış için tespit edilen dört adım olan geçiş hükümeti, anayasa revizyonu, serbest seçimler ve terörle mücadele konularına odaklı iken rejim heyeti diğer üç konuyu gündemde alt sıralara iterek yalnızca terörle mücadele konusunun masaya yatırılmasını istedi.

Görüşmeler bittiğinde, Mistura herhangi bir başarı kazanamadıklarını itiraf etti. Ayrıca, çatışma bölgelerine insanı yardım ulaştırılması konusunda rejimin üzerine düşen taahhütleri yerine getirmemiş olduğu da görüldü. (Sabah, 2017)

8'inci Astana Görüşmeleri, 21-22 Aralık 2017 tarihlerinde gerçekleşti. Suriye'deki ateşkesin garantörü olan üç ülke; Suriyeli taraflar arasında tutsak değişimi yapılması, cenazelerin ailelere teslimi ve kayıp kişilerin kimlik tespiti ile kültürel ve tarihi değerlerin bomba ve mayınlardan arındırılması konularında ayrı ayrı çalışma gruplarının teşkil edilmesi kararı alınan görüşmelerde; IŞİD ve El-Kaide bağlantılı örgütlerle mücadele stratejisi de ortaya koyulmuştur. (Euronews, 22.12.2017)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Küresel ve Bölgesel Güçlerin Suriye Politikaları

Suriye iç savaşının ortaya çıkışından bu yana, uluslararası güçlerin krize müdahalelerinin meşruiyeti, insan hakları konusundaki ihlaller, halk ayaklanmaları, mezhepsel ve etnik çatışmalar, devlet rejiminin iflası, küresel terör, kitle imha silahları, mülteci sorunu, jeopolitik rekabet ve vekalet savaşları gibi konular, krizi Suriye'nin iç sorunu olmaktan çıkarmış ve uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Ulusallıktan sıyrılıp uluslararası bir niteliğe kavuşan Suriye iç savaşı, bölge üzerinde jeopolitik bir rekabet içinde olan küresel ve bölgesel güçlerin dış politikalarının birincil gündem maddelerinden biri olmuştur.

İç savaş müddetince cereyan eden insan hakları ihlalleri ve savaşın beraberinde getirdiği yıkıcı etkilerin sonucu vücut bulan insanlık dramı, krizin uluslararası bir sorun haline gelmesinin diğer bir gerekçesidir. Özellikle, kaos ve istikrarsızlık ortamı nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük insan göçü Suriye'de meydana gelmiş; bölge ülkeleri ve deniz aşırı ülkeler, mülteci sorunu ile karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte, Suriye iç savaşı, küresel güvenliğe tehdit teşkil eden Ortadoğulu terör örgütlerinin güçlenerek kendilerine nüfuz alanı yarattıkları bir platform olmuştur. Daış terör örgütü, Suriye topraklarındaki kazanımları neticesinde güçlenerek, dünya coğrafyasının hemen hemen her bölgesindeki devletlerin ulusal güvenliklerine tehdit hale gelmiştir.

Bu itibarla, sınır aşırı etkilerinden dolayı, Suriye iç savaşı, genel olarak, Soğuk Savaş sonrası dönemde cereyan eden uluslararası politik sorunların en büyüklerinden birisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Çin gibi küresel güçler; Avrupa Birliği, Arap Birliği ve NATO gibi uluslararası örgütler ile Türkiye ve İran gibi bölgesel ülkeler bu krize bir şekilde müdahil olmuşlardır.

Yaşanan krizle birlikte, küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'ye yönelik aktif politikalarının gerekçesi, Suriye'nin jeopolitik konumunda gizlidir. Suriye, yer altı kaynakları bakımından, diğer Ortadoğu ülkelerine kıyasla fakir bir durumdadır. Bu anlamda, Suriye'yi bölgesel ve küresel anlamda önemli kılan, kaynaklarından ziyade konumudur. Suriye, Ortadoğu'nun krize açık bölgelerine komşu konumdadır. Bu

itibarla, Ortadoğu'da istikrar sağlamak veya kazanım elde etmek isteyen ülkeler için kilit bir roledir. Bununla birlikte, ülke, Ortadoğu'nun enerji kaynaklarının dünyaya nakledildiği güzergahta yer almaktadır. Hem doğalgaz ve petrol zengini bölgelere komşu olması hem de doğu Akdenize açılan önemli limanlarının bulunması, Ortadoğu'nun kilit bir role sahip ülkesi olmasının ikinci gerekçesidir. Patrick Abram Seale adlı İngiliz yazarın kaleme aldığı "Suriye üzerinde doğrudan bir hâkimiyete sahip olunmadıkça hiç kimse Ortadoğu'yu hâkimiyeti altında tutamaz." (Cevheroğlu, 2017) önermesi, ülkenin bölgesel ve küresel önemine işaret etmektedir.

Küresel ve bölgesel ölçekte böylesine bir önem sahibi ülkede meydana gelen krizde, dengeleri kendi lehlerine değiştirmek üzere küresel ve bölgesel güçlerin aktif politika ve bu politikalar doğrultusunda aktif eylemler sergilemesi doğal ve beklenen bir sonuçtur. Arap Baharı sürecinden etkilenen ülkelerin hiçbirinde, küresel güçler bu denli bir rekabet içine girmemiştir. Suriye krizi ile birlikte, uluslararası arenada küresel güçler arasındaki rekabet yeniden kızışmış; özellikle, Soğuk Savaş döneminden sonra ABD ile Rusya arasındaki şiddetli rekabet, Kırım ve Ukrayna krizinden sonra ilk defa bu kadar görünür hale gelmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, krizin başlangıcında, Obama dönemi politikaları gereği, "geriden yönetim" uygulayarak krize müdahil olmuş, 2016 yılı başından itibaren daha aktif bir tutum içine girmiştir. Genel olarak, Doğu Akdenizdeki ve Ortadoğu'daki nüfuzunu güçlendirmek, Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmasını önlemek, Suriye'de "Esad'sız" bir gelecek tesis etmek ve küresel güvenliğe tehdit terör örgütlerine karşı mücadele etmek Washington yönetiminin Suriye iç savaşına müdahale amaçları olmuştur. 2020'li yıllara yaklaşırken, ABD'nin dış politika sıklet merkezi Asya-Pasifik bölgesine kaymış olsa da Rusya'nın Ortadoğu'da nüfuz bölgesini genişleterek dengeleri lehine değiştirmesi, Washington için istenmeyen bir sonuçtur. Bununla birlikte, Rusya, Soğuk Savaş döneminden bu yana Ortadoğu'daki en büyük müttefiki olan Esad rejimini ayakta tutarak, bölgedeki kazanımlarını artırma ve Ortadoğu'ya kalıcı olarak yerleşme çabası içindedir. Küresel ekonomide bir numaralı süper güç haline gelen Çin, dünya ticaret rotalarından biri üzerinde olan Suriye'de Batı yanlısı bir yönetimin iktidara

gelmesinden çekinmekte olduğu için, Suriye krizinin, müttefiki Rusya'nın da desteklediği Esad rejimi lehine sonuçlanması saikiyle aktif politika yürütmektedir. Arap Birliği, Avrupa Birliği ve NATO başta olmak üzere uluslararası örgütler, krize yönelik tutarlı politika yürütmekten uzak kalmışlar veya kendi içlerinde başat konumundaki ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda, istikrardan uzak bir strateji izlemişlerdir. İran, bölgede tesis ettiği Şii hilalinin bir parçası olan Esad rejimini ayakta tutmak için rejimle yan yana bir şekilde, muhaliflere karşı silahlı mücadele içine girmiş; başından beri Suriye'nin geleceği için "Esad'sız" bir çözüme karşı çıkmıştır. Buna karşın, Türkiye, Suriye'nin geleceğinde Esad'ın yeri olmadığı yönündeki tezine uygun bir politika sergilemişken; mülteci sorunu ve yaşanan insanlık dramı neticesinde, Suriye iç savaşının olumsuz etkilerine büyük ölçüde maruz kalmıştır. Suriye'nin toprak bütünlüğünün bozulmasını engellemek ve güneyinde terör eğilimli bir Kürt devleti veya özerk yönetiminin oluşmasını engellemek, Ankara yönetiminin bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir.

Suriye satranç tahtasındaki genel görünüm böyle iken, küresel ve bölgesel güçler ile uluslararası örgütlerin krize yönelik amaçlarını, nihai ve tali hedeflerini, öne sürdükleri argümanları ve kullandıkları enstrümanları kapsamlı bir şekilde analiz etmek, vekalet savaşları şeklinde cereyan eden krizinin seyrine yönelik sağlıklı çıkarımlarda bulunmak için şarttır.

4.1. Küresel Güç Olarak ABD'nin Suriye Politikası

Bağımsızlık ilanından sonra Suriye ile ABD arasındaki ilişkiler, genel olarak gergin bir seyir izlemiştir. Sosyalist ideolojiye dayalı yönetim sahibi Suriye, Soğuk Savaş müddetince, SSCB'nin Ortadoğu'daki arka bahçesi olarak politika izlemiştir. Bu nedenle, Washington yönetimi Şam yönetimi ile karşılıklı güvensizlik içinde ilişki sürdürmüştür. Ayrıca, Arap-İsrail çatışma sürecinde, ABD'nin İsrail lehine politika sürdürmesi, iki ülke arasındaki ilişkiyi bir derece daha gerginleştirmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi ile Hafız Esad yönetiminin Batı ile ilişkileri geliştirme inisiyatifi, iki ülke ilişkilerine olumlu bir hava kazandırmışken, 2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarından sonra, Bush yönetimi, birkaç devletle birlikte Suriye'yi teröre

destek veren “haydut devlet” olarak ilan etmiş; 2005 yılında Lübnan başbakanı Refik Hariri suikastından Şam yönetimi sorumlu tutulmuş ve Suriye, ABD önderliğinde uluslararası kamuoyu tarafından ağır bir siyasi baskı altında kalmıştır. Gergin seyreden ikili ilişkiler 2009 yılında Obama’nın başkanlık koltuğuna oturmasıyla daha yumuşak bir zemine oturmuştur. (Toraman, 2015 : 30-33)

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde cereyan eden Arap Baharı sürecinin Suriye’deki yansımaları kapsamında gerçekleşen halk hareketleri ve takip eden iç savaş, Washington yönetiminin Şam yönetimi ile ilişkilerini tamamen koparmıştır. ABD’nin Suriye iç savaşına yönelik politikası, dönemin küresel ve bölgesel konjonktürü ve bu konjonktürde izlenen dış politika stratejisinden doğrudan etkilenmiştir.

Obama yönetimi, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD’nin Ortadoğu bölgesindeki askeri hareketlerinin, ülkenin siyasi imajına ve yumuşak gücüne zarar verdiğini ve özellikle İslam dünyasında ciddi bir Amerikan karşıtlığı yarattığı bilinciyle hareket ederek, ülke çıkarlarına doğrudan tehdit yaratan bir durum oluşmadıkça küresel sorunlara askeri müdahale gerçekleştirilmeme kararlılığında bulunmuştur. ABD, Obama döneminde, iç sorunlarına odaklanmış, dış politikada da Asya-Pasifik bölgesine öncelik vermiş, Küba ve İran gibi kronik düşmanlarla diyalog sürecini başlatmış; bütün bu süreçte Ortadoğu, Washington yönetimi için ikinci öncelikli hale gelmiştir. Bu durum, Ortadoğu’da bir güç boşluğu yaratmış, bölgesel güçler arasındaki rekabet artmış ve özellikle Rusya ve İran’ın bölgede daha etkin politikalar sürdürebilmesine olanak sağlamıştır. Bölgedeki önceki krizlere nazaran Suriye krizinde, ilk defa ABD birincil müdahil güç olmamıştır.

Washington yönetimi, bölge sorunlarına doğrudan müdahil olmadan bölgeyi şekillendirme stratejisi kapsamında, Suriye’deki krizin yönetimi konusunda müttefiklerini teşvik etme ve ülkedeki yerel unsurları kendi politikası doğrultusunda kullanma yoluna gitmiştir. Dolayısıyla, ABD’nin Suriye’deki askeri varlığı, vekalet savaşı aktörlüğü şeklindedir. (Cerrah, 2016 : 325-328)

Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaş sürecinde, politikalarında en fazla değişiklik gösteren ülkelerden biri ABD olmuştur. Ülkede ayaklanmaların

başlamasıyla birlikte Esad rejimine reform çağrılarını yapan, çağrılarını karşılıksız kalınca Esad rejiminin devrilmesi gerektiğini hararetli bir şekilde savunan Obama yönetimi, 2012 yılındaki seçimlere girerken Suriye krizine pasif yaklaşmıştır. Seçimlerden sonraki dönemde de Washington yönetimi pasif yaklaşıma devam etmiştir. ABD'nin Suriye politikası, bir anlamda da İsrail'in bölgesel güvenliği ile doğrudan ilgili olduğundan, Esad sonrasında katı İsrail karşıtı bir rejimin başa gelme olasılığı, Washington'un Esad'ın devrilmesi tercihindeki hararetini azaltmıştır.

2013 yılından sonra, Esad rejimi tarafından, Washington yönetimince kırmızı çizgi olarak adlandırılan kimyasal silah kullanımı gerçekleşmiştir. Kendi vatandaşlarına karşı kimyasal silah kullanan Esad rejimine karşı askeri müdahale seçeneği gündeme gelmişken, Rusya, Suriye rejimini kimyasal silahların imha edilmesi konusunda ikna etmiş ve ABD'nin Suriye'ye askeri müdahale seçeneğini rafa kaldırmasını sağlamıştır.

2013 yılı sonundan itibaren Daeş terör örgütünün Suriye iç savaşında güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması ve dünyanın farklı coğrafyalarında terör eylemleri gerçekleştirmesi, Washington'un Suriye politikasında odak noktasını Esad'dan Daeş'e kaydırmıştır. ABD yönetimi, 2014 yılının Eylül ayı itibariyle silahlı kuvvetlere Irak ve Suriye'deki Daeş hedeflerini havadan vurma yetkisi vermiştir. Ayrıca, ABD Kongresi, Suriyeli muhaliflerin Daeş ile mücadele kapsamında eğitilmesi ve silahlandırılması konusunda yetkilendirme yapmıştır. Bununla birlikte, Daeş'le mücadelede , ABD, ihtiyaç duyduğu kara gücünü PYD/YPG'de buldu. Washington, ileride oluşturduğu Suriye Demokratik Güçlerinin en büyük bileşeni olan ve NATO müttefikleri Türkiye'nin PKK ile bağlantısından ötürü terör örgütü olarak kabul ettiği YPG güçlerine 2014 yılından bu yana büyük askeri yardımlarda bulunmuştur.

ABD'nin kararsız politikaları, 2015 yılı itibariyle Rusya'nın Suriye'ye aktif askeri müdahalesi gibi bir sonuç doğurmuş, bu durum güç dengelerini bozmuş ve ABD'nin bölgesel müttefikleri zor durumda kalmıştır. ABD'nin en başından beri Suriye ile ilgili tutarsız politikalarının en somut örneği, Savunma Bakanlığı(Pentagon)'nın Türkiye'nin terör örgütü ilan ettiği PYD'ye destek verirken,

Merkezi Haberalma Örgütü (CIA)'nın Türkiye destekli ÖSO'ya destek çıkmasıdır. (B.Çalışkan, 2016 : 3-6)

2017 yılı Nisan ayında, ABD Deniz Kuvvetleri, Suriye'de rejimin kimyasal silahları bulundurduğu bir askeri üssü, füzelerle vurdu. Rusya tarafından büyük tepkiyle karşılanan bu askeri girişimle (The Guardian News, 2017) , Trump yönetimi, Suriye konusunda her ne kadar geriden yönetme politikası içinde olsa da kırmızı çizgi olarak ilan ettiği kimyasal silah kullanımı söz konusu olduğu takdirde doğrudan güç kullanımı konusundaki kararlılığını gözler önüne sermiştir.

ABD'nin Suriye iç savaşına yönelik politikası, Doğu Akdeniz politikasının bir parçasıdır. Doğu Akdeniz bölgesi, bir enerji kaynağı olduğu gibi aynı zamanda, bir enerji nakil hattıdır. Hazar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu kaynaklarının Batıya ulaştırılması için alternatif bir hat olan Doğu Akdeniz, önemli doğalgaz kaynaklarına da evsahipliği yaptığı için, bu bölgenin güvenliği önem arz etmektedir. Bu saikle, küresel güçlerin bölgede büyük askeri varlıkları söz konusudur. Rusya'nın, Suriye'nin denize kıyısı olan Tartus kentinde deniz üssü ve Lazkiye şehrinde hava üssü bulunmakta; İngiltere'nin Kıbrıs'ta iki önemli üssü yer almaktadır. Mısır, Türkiye ve İsrail de Doğu Akdenizde nüfuz sahibi bölgesel güçlerdir. Buna karşılık, Doğu Akdeniz'de bulunan 6'ncı filosuyla en büyük deniz gücü ABD'ye aittir ve bölgenin güvenliği, ABD'nin küresel güvenlik öncelikleri arasında üst sıralarda yer almaktadır. (Cerrah, 2016 : 331)

Washington yönetimi, 1 ve 2'nci Körfez Savaşları sonrasında Irak'ta oynadığı Kürt kartını, Suriye'de bir kez daha masaya koymuştur. Meşru zemin üzerine oturttuğu, terör örgütü Daeş'e karşı mücadele kapsamında PYD'yi etkili bir şekilde destekleyen ABD, Suriye'nin kuzeyinde konfedere yapıda bir "Kürt Koridor"unun oluşmasını sağlayarak, Kuzey Irak ve Suriye kuzeyindeki petrol ve doğalgaz kaynaklarını bu koridor vasıtasıyla jeostratejik önemi büyük olan Doğu Akdenize aktarmak ve buradan da dünyaya ulaşımını sağlayarak astronomik ekonomik kazanımlar elde etme nihai hedefi peşinden gitmektedir. (Varol, 2014)

Suriye iç savaşının devam etmesi, ABD ekonomisine dolaylı olarak olumlu katkı sağlamaktadır. Suriye'de çatışmaların devam etmesi, ABD yönetimi için

kısmen de tercih edilen bir durumdur. Zira, dünyanın en büyük silah üreticisi olan ABD'nin en büyük silah şirketlerinin, Arap Baharı sürecinde ve özellikle Suriye iç savaşı süresinde piyasa değerleri ile borsa hisse değerleri birkaç kat artmıştır. Şirketlerin bu büyümeleri, ABD ekonomisini de önemli ölçüde canlandırmıştır. Dolayısıyla, iyi bir silah pazarı konumundaki Suriye'de çatışmaların sürmeye devam etmesinin Washington yönetimi için istenen bir durum olmakla birlikte, iç savaş politikalarının da bu doğrultuda sürdürüleceği yadsınamaz bir gerçektir. (Bağlama, 2016b)

4.2. Küresel Güç Olarak Rusya'nın Suriye Politikası

Suriye, Soğuk Savaşın başlangıç yıllarında bağımsızlığını ilan etmiş ve Ortadoğu'daki ABD-SSCB çekişmesinde Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı içinde yer almıştır. Arap milliyetçiliğine dayalı sosyalist bir yönetimle yönetilmeye başlayan Suriye, yönetim felsefelerinin benzerliği gerekçesiyle, Soğuk Savaş müddetince, Sovyetler Birliği ile müttefiklik ilişkisi içinde olmuş ve ABD'nin Ortadoğu'daki faaliyetlerine karşı bir Sovyet ileri karakolu misyonu üstlenmiştir. (Ağır, Takar, 2016: 294-296)

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte, Hafız Esad, Batı ile ilişkileri geliştirme yoluna gitse de Suriye'nin Rusya Federasyonu ile yakın ilişkisi baki kalmıştır. Bu dönemde, askeri konular başta olmak üzere birçok alanda iki ülke arasında yakın işbirliği tesis edilmiştir. 2000'li yılların başından itibaren genel olarak olumlu bir seyir izleyen ilişkileri, 2005 yılındaki sıkı ekonomik işbirliği ve Moskova Yönetiminin Suriye'nin yaklaşık on milyar dolarlık borcunu silmesi gibi gelişmeler takip etmiştir. 2005 yılında, uluslararası toplum tarafından Lübnan Başbakanı Hariri suikastından sorumlu tutulan Şam yönetimi, BM tarafından ağır yaptırımlara maruz kalacakken, Rusya'nın vetosuyla bu yaptırımlar uygulanamamıştır. 2010'lu yıllara girerken Rusya, Suriye'nin uluslararası arenada en büyük destekçilerinden biri haline gelmiştir. (B.Çalışkan, 2016 : 8)

2011 yılında başlayan iç savaş, Rusya-Suriye ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Arap Baharı süreci ile birlikte, Suriye'de cereyan eden halk

hareketleri ve takip eden iç savaş karşısında, Moskova yönetimi temkinli davranmak zorunda kaldı. Çevresinde işbirliği içinde olduğu yönetimleri deviren halk hareketlerine karşı her zaman karşıt bir tavır içine giren Moskova, Suriye’de de müttefik Esad rejimi yerine Çeçenistan gibi meselelerden ötürü kendisine karşı bir duruş sergileyecek İslami bir yönetimin iktidara gelmesinden kaygılanmıştır. Ayrıca, çoğunluğu topraklarının güney bölgesinde yaşayan yaklaşık otuz milyon Müslüman nüfus sahibi olan Rusya, özellikle Kuzey Kafkasya bölgesinde İslami-cihatçı örgütlerle mücadele içinde iken Suriye’deki radikal İslamcı terör örgütlerinin sınır aşan etkilerinden ötürü, kendi topraklarının yeniden çatışma ve istikrarsızlık bölgesi haline gelmesinden sakınmıştır. Nitekim, iç savaş süreci, bu kaygılarında Moskova yönetimini haklı çıkarmış; üç bini aşkın Rus vatandaşı ile Dağıstan ve Çeçenistan bölgesinden yaklaşık iki bin kişi Daeş saflarına katılarak iç savaşa dahil olmuştur. Dolayısıyla, Suriye’de beliren krizle birlikte, Esad rejimini ayakta tutmak ve radikal-İslami terör örgütlerini etkisiz hale getirmek, Moskova yönetiminin ulusal güvenlik sorunlarından biri olmuştur. (Kelkitli, 2016 : 365-366)

Rusya, Suriye’deki krizin yönetimi ve çözüm arayışları konusunda baş uluslararası aktör konumuna yükselmiştir. Putin yönetimi, krizin çözüme kavuşturulması anlamında rejim ile muhalefet arasında arabuluculuk yapmış, bölge ülkeleriyle yakın işbirliği içine girmiş ve krizin çözümüne ilişkin planların uygulamaya koyulması için uluslararası toplumu ikna çabalarında bulunmuştur. Krizin başından beri, dış güçlerin Libya’da olduğu gibi Esad rejimini devirme girişimine engel olan Moskova yönetimi, Birleşmiş Milletlerin Suriye rejimi aleyhine karar tasarılarını¹⁷ veto etmiş ve dış güçlerin rejim aleyhine krize müdahalesini meşrulaştıracak argümanları ortadan kaldırmıştır. 2013 yılından itibaren, Suriye rejimi tarafından sivil vatandaşlara karşı kimyasal silah kullanıldığı gerekçesiyle ABD önderliğinde Birleşmiş Milletler nezdinde uygulanması planlanan ağır yaptırımları, Moskova yönetimi, etkili bir siyasi kıvraklıkla arabuluculukta bulunarak

¹⁷ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde, karar tasarılarının kabul edilmesi için 15 ülkeden en az 9’unun ilgili karar lehinde oy kullanması ve daimi üyeler olan İngiltere, Fransa, Çin, ABD ve Rusya’nın veto yetkilerini kullanmamaları gerekmektedir. Rusya, BMGK daimi üyesi olarak, 2017 yılı itibarıyla Suriye’de rejim aleyhine 9’dan fazla karar tasarisını veto ederek gerçekleşmesinin önüne geçmiştir. (NTV Haber, 2017c)

Esad rejimini kimyasal silahları ülke dışına çıkarmak veya imha etmek konusunda karar almaya ikna etmek suretiyle önlemiştir.

İç savaş süresince, Moskova yönetimi, Suriye’de öncelikle ulusal çıkarlarını garanti altına almaya çalışmıştır. Esad rejiminin devrilmesi ile birlikte Batı yanlısı bir rejimin iktidara gelmesi, Rusya’nın Suriye’deki stratejik askeri varlığının sona ermesi anlamına gelebileceğinden, Moskova yönetimi Esad rejimini desteklemiştir. Kriz müddetince, bu maksat doğrultusunda, Suriye topraklarında gelişip güçlenen terör örgütleri ile rejime muhalif grupları etkisiz hale getirmek, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve muhalif grupların veya terör örgütlerinin eline geçen bölgeleri tekrar rejime kazandırmak ve çözüm sürecinde serbest seçimlerin gerçekleşmesine kadar Beşer Esad’ın darbe ile devrilmesinin önüne geçmek, Putin yönetiminin hedefleri olmuştur.

Moskova yönetimi, Suriye krizinin çözüme kavuşturulmasına yönelik uluslararası ve bölgesel inisiyatiflerde de ön planda yer almış ve belirleyici bir role sahip olmuştur. Daeş terör örgütü ile mücadele ve diğer birçok konuda bölgesel işbirliğinin lokomotifini misyonu gütmüştür. (İsmayılov, 2015 :1-5)

Uluslararası toplum tarafından, Suriye iç savaşının Rusya ile ABD arasında yeni bir Soğuk Savaş ortamı yarattığı değerlendirilmiştir. Tıpkı gerçek Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi, Suriye ve yakın havzası, ABD ve Rusya tarafından bir diğerine üstünlük kurmak suretiyle nüfuz alanı içine alınmak istenen bir siyasi çekişme sahnesi olmuştur.

Suriye’de ileri dönemde büyük ölçekli bir iç savaşa dönüşecek ayaklanmalar başladıktan kısa bir süre sonra, Esad’a yaptırım uygulama düşüncesi içinde olan Batılı güçlere gözdağı vermek için üç savaş gemisini Suriye’nin Tartus limanına göndermiş, gerçekleşmemiş olsa da uluslararası basında uçak gemisi göndereceğine dair haberler çıkmıştır. Dönemin Rus Başbakanı Putin, İran’a yönelik bir askeri harekate karşı İran’ı savunmak ve Suriye başta olmak üzere diğer Ortadoğu ülkelerinde rejim değişikliği baskılarına son vermek maksadıyla Ortadoğu’da askeri angajmana girebileceklerinin ışığını yakmıştır. Suriye’nin Batıya yakın bir yönetim tarafından yönetilmesi halinde İran’ın bölgede yalnızlaşması ve tek kalması,

Rusya'nın bölge stratejileri açısından kabul edilir değildi. Moskova yönetimi, Moskova-Tahran hattını, Rusya'nın en stratejik hatlarından biri olarak görmüştür. Suriye'deki rejimin devrilmesi bu hattın zayıflaması anlamına geleceğinden, ayaklanmaların başlangıcından itibaren Rusya, kararlılıkla Esad rejimi yanında yer almış ve Moskova, Tahran ve Şam yönetimleri arasındaki ilişkiler güçlenmiştir.

ABD ve müttefik ülkeler, 2012 yılı Mayıs ayında, on binden fazla askerin katılımıyla Akdeniz'de, Ortadoğu ve yakın havzasında son yıllardaki en büyük askeri tatbikatlardan birini gerçekleştirdi. Rusya, buna karşın, Suriye'ye yapılacak bir müdahalenin karşısında olacağını uluslararası kamuoyuna açıklamış ve bu noktadan itibaren Esad rejimine askeri yardımlarını artırmıştır. 2013 ve 2014 yıllarında da rejime olan desteğini kararlılıkla artıran Rusya, 2013 yılında ortaya çıkan Ukrayna krizi sonrası 2014 yılı başlarında Kırım ve Sivastopol'u ilhak ettikten sonra tüm enerjisini Suriye'deki krize yönlendirmiştir. 2015 yılı itibariyle Rusya'daki stratejik askeri varlığı artan Moskova yönetimi, 30 Eylül 2015 tarihinde, Suriye'ye terör örgütlerine karşı mücadele maksadıyla aktif askeri güç gönderme kararı almıştır. Suriye'deki meşru rejimin talebiyle burada bulunan Rusya, Daeş terör örgütüne karşı mücadele içine girmiş; ancak, özellikle Hama, İdlib ve Humus illerinde gerçekleştirilen Rus hava saldırılarında Türkmenler¹⁸ dahil ılımlı muhalifler ile sivil halktan birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bu hava saldırılarından sonra, Rusya, uluslararası kamuoyu tarafından kınanmıştır.

2016 ve 2017 yıllarında da Rusya, muhalifler ve terör örgütlerinin eline geçen bölgeler ile Halep gibi stratejik merkezlerin geri kazanılmasında rejim güçlerine aktif olarak yardım etmiş; Suriye krizinin çözümüne yönelik uluslararası ve bölgesel barış görüşmelerine aktif olarak katılmış veya başkanlık etmiştir. Putin yönetiminin aktif Suriye siyasetinin arkasında ülke savunmasının Ortadoğu'dan başladığı yönündeki

¹⁸ Rusya'nın 2015 yılı Eylül ayında Suriye iç savaşına aktif olarak müdahil olmasından sonra, Türkiye ile Rusya arasında küçük gerginlikler yaşanmışken; uzun süreli ikazlara rağmen Türk hava sahasını ihlal eden Rus savaş uçaklarından biri, 24 Kasım 2015'te Türkiye-Suriye sınırında düşürülmüştür. Bu durum, Türkiye ve Rusya arasında büyük bir gerginlik yarattı. Moskova yönetimi, sert söylemlerle Türkiye'ye ağır yaptırım seçeneklerini uygulamaya koydu. Türkiye'nin uzlaşmacı siyaseti sayesinde ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2016 yılı Ağustos ayında Putin'i ziyareti neticesinde, tamamen bozulmuş olan ikili ilişkiler normal seyrine dönmüştür. (A.F.Demir, 2016: 145-147).

stratejisi ile Batı dünyasının Ortadoğu'da yeni nüfuz alanı kazanmasını önleme amacıydı. (B.Çalışkan, 2016 : 9-10)

Suriye'deki iç savaşa müdahale ile Putin yönetimi, ayrıca, ekonomik olumsuzlukların hakim olduğu gündemi değiştirme fırsatı elde etmiştir. Ukrayna krizi sonrası Batının yaptırımları ile karşılaşan Rusya, petrol fiyatlarının da düşmesiyle ekonomik bir daralma içine girmiş; 2015 yılında Rus ekonomisi %4 oranına küçülmüş ve para birimi de dolar karşısında değer yitirmiştir. Bu bağlamda, Putin yönetimi, Kırım müdahalesini Batıya karşı zafer olarak lanse ettiği gibi, Suriye'ye müdahaleyi de radikal İslami teröre karşı mücadele ve yine Batıya karşı zafer olarak nitelendirmiş ve ekonomik olumsuzluklara rağmen kamuoyunun desteğini arkasına almıştır. Gittikçe ağırlaşan ekonomik koşullar altında ezilen Rus halkı, önce Kırım sonra da Suriye müdahaleleri nedeniyle Putin yönetimine desteğini yüksek seviyelere çıkarmıştır. (Erşen, 2016a : 147)

4.3. Küresel Güç Olarak Çin'in Suriye Politikası

Soğuk Savaş dönemi ve sonrasındaki yirmi yılda, Pekin yönetiminin Ortadoğu politikası, bölgedeki ekonomik getirilerini artırmak ve ABD ile Sovyetler Birliği/Rusya Federasyonuna alternatif büyük aktör olarak varlık göstermek şeklinde olmuştur. 2000 yılı öncesinde, Çin'in Ortadoğu'ya yönelik dış politikasındaki en büyük kaygılar, ticari ve ekonomik ilişkiler, silah ticareti, enerji ticareti, ikili siyasi işbirlikleri ve kültürel birliktelikler idi. 2000 yılından sonra da Pekin yönetimi tarafından aynı saikler güdülmüş olsa da Ortadoğu'da meydana gelen konjonktürel gelişmeler, Çin'in aynı stratejide farklı politikalar izlemesine neden olmuştur. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile enerji güvenliği ve ekonomik işbirliği anlamında ilişkiler sürdürülürken, Libya, Yemen, Irak ve Suriye gibi devletlerle de ikili ilişkiler diri tutulmuştur.

2011 yılında, Arap coğrafyasında başlayarak son olarak Suriye'de cereyan eden ve iç savaşa dönüşen halk hareketleri karşısında, Çin yönetimi pragmatik davranmıştır. 2010 yılından itibaren, küresel piyasada kendisi ile sıkı bir rekabet içinde olan ABD'nin Suriye'deki varlığına karşı çıkmak ve stratejik işbirliği içinde

olduğu Rusya'nın bölgedeki varlığını destekleyerek Suriye ile ilgili uluslararası siyasi inisiyatiflerde Moskova yönetimi ile aynı çizgide hareket etmek, Çin'in Suriye krizine karşı tutumunu ifade etmektedir. (Temiz, 2015 : 44-45)

Suriye, Çin'in İpek Yolu projesinin büyük rotalarından ikisi olan Tahran-İstanbul-Moskova hattı ile Kahire-Atina-Venedik hattı arasındaki bölgede yer almaktadır ve buradaki istikrarsızlık ve kaos ortamı, Çin'in uzun vadeli uluslararası ekonomik getirilerine zarar vereceğinden dolayı, iç savaşın ekonomik ve siyasi çıkarlarla çelişmeyecek şekilde barışçıl bir çözüme kavuşturulması önem arz etmektedir. Ayrıca, küresel çapta faaliyet gösteren terör örgütlerinin kendi topraklarında faaliyet göstermesinden kaygılanan Pekin yönetimi, Daeş gibi Suriye iç savaşındaki kaos ortamından beslenen terör örgütlerinin etkisiz hale gelmesi için Suriye'nin istikrara kavuşmasını ayrıca istemektedir. Tarihinde ilk kez Arap Politika Belgesi yayımlayan Çin, son dönemde Ortadoğu ile ekonomik ilişkilerinin kapsamını artırmak güdüsüyle hareket etmiştir ve Suriye'nin istikrara kavuşması bu amaca hizmet edecektir. (Dedeoğlu, 2016 : 408-409)

Çin, iç savaşın başlangıcından beri, çok aktif politikalar izlememesine rağmen Rusya ile birlikte hareket etmiştir. Moskova yönetiminden ayrıldıkları tek nokta, askeri güç kullanımıdır. Pekin yönetimi, Suriye'de istikrarın yeniden sağlanması için siyasi çözümlerin askeri çözümlerin önünde gelmesini savunmuş, Esad rejimini Suriye'nin meşru yönetimi olarak görmüş ve krizin ülkenin bir iç meselesi olduğu görüşünü öne sürmüştür. Ortadoğu yakın havzasında, Çin'in Suudi Arabistan ve İran politikaları özel olarak Suriye politikasını da şekillendirmiştir. Pekin yönetimi, bölgedeki stratejik müttefiki olan İran'a, Esad rejimine sağladığı destek konusunda arka çıkmış; Esad rejimine karşı olan Suudi Arabistan'a da Suriye'ye askeri müdahaleye karşı çıkma argümanı ile yakın durmuş; bu suretle bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını denge politikasıyla sağlama almıştır. Askeri müdahaleye karşı tutumu ve siyasi çözüm alternatifini ön planda tutması, Çin'in Ortadoğu genelinde ve Suriye özelinde yumuşak gücüne katkı sağlamıştır. (Keyvan, 2017)

Çin, Suriye krizinin barışçıl çözümü ile ilgili uluslararası siyasi inisiyatiflerde etkin olarak rol almış, mülteci sorununa fazla katkı sağlayamasa da Suriye'ye

yaklaşık 150 milyon dolarlık bir insani yardım göndermiştir. Bunun dışında, krizle ilgili ortaya koyduğu hal tarzı, son kırk yıldır dönüşüm içinde olan büyük stratejisi ile paraleldir. Düşük profil ile uluslararası liderlik arasında bir çizgide seyrederek, uluslararası toplumu içten dönüştürme çabası içinde hareket eden Çin, Suriye krizinde aktif tarafsızlıkla uluslararası hukukun ne olursa olsun işletilmesi gerektiği politikasını ön planda tutmuş, krizi fırsata çevirerek Ortadoğu'daki pazarını ve ticaretini genişletme maksadıyla kriz üzerinden hiçbir bölge ülkesi ile zıtlaşmamayı tercih etmiştir. (Dedeoğlu, 2016 : 410-411)

4.4. Uluslararası Bir Örgüt Olarak Arap Birliği'nin Suriye Politikası

Arap Birliği¹⁹, 2011 yılında Suriye'de cereyan eden halk hareketleri karşısında, diğer Arap ülkelerinde de benzer hareketlerin yaşanmasından ötürü sessiz kalarak temkinli davranmıştır. Belirli bir süre sonra, Suriye'de Esad rejiminin muhalif sivillere yönelik kötü muamele ve katliamları, uluslararası kamuoyunun sert tepkisiyle karşılaşınca, Arap Birliği üyesi ülkeler, ulusal düzeyde kınama bildirimlerinde bulunmuş, birlik bünyesinde ilk etapta bir karşı duruş sergilenmemiş; daha aktif bir tepki ortaya koyan Katar ve Suudi Arabistan tarafından Suriye büyükelçileri geri çekilmiştir.

2011 yılı Ekim ayında icra edilen birlik üyesi ülkelerin Dışişleri Bakanları toplantısında, Suriye rejimine, katliamları durdurma çağrısında bulunulmuş ve rejim ile muhalifler arasında siyasi diyalogun başlatılması için kurulan bir komite, Esad ile görüşmeye gönderilmiştir. Esad, her ne kadar şiddete son verilmesi ve silahlı kuvvetlerin şehir merkezlerinden çıkarılması tekliflerini kabul etmiş görünse de sivil

¹⁹ Arap Devletleri Ligi veya Arap Birliği, temel olarak Arap ülkeleri arasında işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek ve bölgesel sorunlarda ortak tutum sergilemek maksadıyla 22 Mart 1945 tarihinde, Suudi Arabistan, Ürdün, Irak, Lübnan, Yemen, Mısır ve Suriye tarafından kurulmuş ve zaman içinde Tunus, Bahreyn, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Somali, Cezayir, Oman, Cibuti, Moritanya, Fas, Filistin, Libya, Kuveyt, Katar ve Komorların da katılımıyla birliğin üye sayısı 22 olmuştur. Halihazırda, Suriye'nin üyeliği askıya alınmış durumdadır. Örgüt, Arap-İsrail çatışması başta olmak üzere bölgede cereyan eden krizlerde ortak tutum sergileme konusunda büyük ölçüde başarılı olmuştur. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, y.t.) Suriye krizi konusunda, birliğin birçok üyesi bütünlük arz edecek şekilde ortak bir aktif politika ortaya koyamamıştır. Genel olarak birliğin politikası ile birlik içinde bölge politikaları konusunda önder konumda olan Suudi Arabistan'ın Suriye krizine yönelik izlediği politika ele alınmıştır.

katliamlarına devam edilmiş ve Arap Birliği, 12 Kasım 2011’de Suriye’nin üyeliğini askıya almıştır.

2012 yılı başı itibariyle, Arap Birliği’nin Suriye’ye karşı tutumu daha da katılaşmıştır. Şubat ayında Mısır’da yapılan toplantıda, Esad rejimi ile diplomatik ilişkilerin tamamen kesilmesi, Suriye’ye ağır yaptırımlar uygulanması, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği’nden sonra Suriye’ye bir barış gücü gönderilmesi, Suriye’deki rejim muhaliflerinin siyasi ve ekonomik olarak desteklenmesi ile sivillere insani yardım gönderilmesi kararı alınmıştır. Müteakip dönemde yapılan toplantılarda, Arap Birliği üye ülkelerinin Suriye başta olmak üzere belirli konularda taban tabana ayrı görüş sahibi olmaları nedeniyle, ortak bir karar alınamamıştır. Arap Birliği, üye ülkeler tarafından bile eleştirilir hale gelmiş, bu konuyla da uluslararası kamuoyu tarafından, Suriye krizi dahil olmak üzere Ortadoğu’daki hiçbir krize çözüm bulamayacağı değerlendirilmiştir.

Arap Birliği ülkelerinden Suudi Arabistan, Suriye krizinin başından beri aktif bir politika izlemiştir. Riyad yönetimi, en başından beri Esad rejimini, kendi halkına karşı uyguladığı şiddetten ötürü kınamıştır. Suudi Arabistan, başarılı olamasa da Arap Birliği çatısı altında uluslararası barış gücünün Suriye’ye gönderilmesini de desteklemiştir. Son dönemlere kadar dış politikasını ABD’nin bölgesel politikalarına endeksleyen Riyad yönetimi, yakın zamanda bölgesel rekabet içinde olduğu ezeli düşmanı İran’ın Washington yönetimince daha az baskılanması nedeniyle bölgede daha rahat hareket etmesinden ötürü dış politikada değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Yeni dış politika öncelikleri, bölge sorunları üzerinde daha aktif politika yürütmek ve Ortadoğu’da İran nüfuzunu kırmak olan Suudi Arabistan, ABD ile ilişkilerini aynı çizgide muhafaza etmek suretiyle Türkiye ve Katar’la işbirliği içine girmiş; Esad rejimine karşı çıkarak, rejim muhaliflerini desteklemiştir. (B.Çalışkan, 2016 : 15-16)

Suudi Arabistan’ın Suriye politikasını, yalnızca Suriye özelinde, Şii İran’ın Nusyari Esad rejimini desteklemesine karşın Sünni Riyad yönetiminin Sünni muhalifleri desteklemesi olarak değerlendirmek yerine; Ortadoğu’da İran’la içinde bulunduğu güç mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir. 1979 devriminden bu yana İran’ı dengeleme politikası güden Riyad yönetimi, İran’ın

müttefikleri tek Arap yönetimi olan Suriye Baas rejimini baskılamıştır. İran'ın stratejik güvenliğinin önemli bir parçası olan Suriye'yi, muhalifler marifetiyle kendi tarafına çekmek isteyen Suudi Arabistan, bu suretle İran'ın bölgesel nüfuzunu kırarak güç dengesini lehine değiştirmeyi amaçlamaktadır. (Akdoğan, 2015 : 25)

4.5. Uluslararası Bir Örgüt Olarak Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası

2011 yılı itibariyle Suriye'de başlayan halk hareketleri karşısında, Avrupa Birliği, kriz devam ettikçe süreci kendi lehine yönetmek için çaba göstermiştir. Esad rejimine, kendi vatandaşlarına karşı uyguladığı şiddeti durdurma çağrısında bulunan Avrupa Birliği, önce rejim bağlı Suriyeli yetkililere yaptırım uygulamış, bir süre sonra da AB ülkelerinin Suriye'den petrol ithal etmesi ve Suriye'ye yatırım yapmasının yasaklanması kararı alınmıştır. Brüksel, Suriye'deki krizin Birleşmiş Milletler ve Arap Birliği gibi uluslararası kuruluşların öncülüğünde siyasi çözüme kavuşturulmasına vurguda bulunmuştur. Bu kapsamda, Suriye iç savaşının barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulması maksadıyla tertip edilen Cenevre görüşmeleri, Brüksel yönetimi tarafından desteklenmiştir. (Noi, 2016, 113-114)

Suriye'deki iç savaş nedeniyle, yüz binlerce insan hayatını kaybederken, milyonlarca insan da ülke içinde yer değiştirmek veya yabancı ülkelere iltica etmek zorunda kalmıştır. Suriyeli mülteciler, Avrupa Birliği ülkelerine göç etmeye başladıktan sonra, mülteci göçleri AB'nin birincil sorunlarından biri haline gelmiş ve birliğin Suriye politikası, mülteci politikası ile özdeşleşmiştir. Mülteci krizi, en başta, insani yardım politikalarıyla çözülmek istense de Avrupa'daki mültecilerin sayısı artarak kriz derinleşmiş ve Brüksel, krizin çözümü için Türkiye'den yardım almak zorunda kalmıştır. Türkiye'den Avrupa'ya mülteci göçünü durdurmak için Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Geri Kabul Anlaşması²⁰ imzalanmıştır. (Yavaş, 2016 :137-142)

²⁰ Avrupa Birliği'nin, ortak vize uygulamasının yürürlükte olduğu Schengen bölgesinde, yasadışı göçle mücadele stratejilerinden biri Geri Kabul Anlaşmalarıdır. Geri Kabul Anlaşması, AB'nin anlaşma imzaladığı A ülkesinin vatandaşının, vatansız bir kişinin veya herhangi başka bir ülkenin vatandaşı olup A ülkesi toprakları üzerinden Avrupa Birliği topraklarına yasadışı bir şekilde göç eden kişinin, A ülkesi tarafından topraklarına geri kabul edilmesidir. Avrupa Birliği, 2000'lerin başından bu

Uluslararası arenada ortaya çıkan krizler karşısında ortak bir dış politika izleyemeyen Avrupa Birliği, Suriye iç savaşında da tam anlamıyla ortak bir politika izleyememiştir. Birliğin baş aktörleri olan Fransa, Almanya ve İngiltere (İngiltere'nin birlikten çıkmak için girişim başlatması, birliğin geleceği için ayrı bir belirsizlik yaratmıştır.) tarafından farklı önceliklerin ön plana koyulması nedeniyle, Suriye'ye yönelik politikalar ulusal düzeylerde kalmış ve birlik düzeyinde bütünlük arz eden bir politika ortaya koyulamamıştır.

Fransa, Suriye krizinin başlangıcı ile birlikte, Esad rejimine karşı bir tutum içine girerek muhalifleri desteklemiş; ancak, Suriye'ye yönelik bir askeri operasyon konusunda temkinli davranmıştır. Esad rejiminin sivillere karşı kimyasal silah kullanımından sonra gündeme gelen askeri müdahale konusunda da iç kamuoyu tepkisi nedeniyle katılım kararı alamamıştır. Paris yönetimi, Suriye krizinin barışçıl olarak çözüme kavuşturulmasına yönelik siyasi süreçte Esad'ın yer almaması düşüncesini savunmuştur. Terör örgütü Daeş'e karşı oluşturulan uluslararası koalisyonun bir parçası olarak hava saldırılarına iştirak eden Fransa, terör örgütü Daeş'in 2015 yılı Kasım ayında Paris'te gerçekleştirdiği terör saldırısından sonra, terör örgütüne karşı birçok alanda aktif mücadele içine girmiştir.

İngiltere de Fransa gibi Suriye krizinin başından beri, sivil vatandaşlara uygulanan şiddetten ötürü Esad rejimine karşı çıkmış, muhalifleri desteklemiş; ancak, Suriye'ye askeri müdahale gündeme geldiğinde iç politik nedenlerden ötürü geri adım atmıştır. Suriye muhalefetine ABD ile birlikte büyük askeri yardımlar sağlayan İngiltere, Avrupa Birliğinin mülteci politikalarına katılmamıştır. Daeş'in Suriye'de etkisini artırması ile birlikte Esad'lı geçiş sürecine olumlu bakmaya başlayan Londra yönetimi, Rusya'nın Suriye iç savaşına aktif katılımını da sert bir şekilde eleştirmiştir.

Almanya da Suriye krizinin başlangıcından beri, Esad rejiminin yönetimi bırakması görüşünü savunmuş; ancak Berlin yönetimi bu görüşte Fransa ve İngiltere

yana yaklaşık 20 ülke ile GKA imzalamış veya müzakerelerini sürdürmektedir. Birlik, GKA imzaladığı ülke vatandaşlarına da belirli koşullarla Schengen bölgesinde vize muafiyeti veya ekonomik yardım sağlamaktadır. (Ekinci, 2016: 11-13). Türkiye ile AB arasında anlaşma imzalanmasına rağmen, birliğin müteakip dönemde verdiği taahhütleri yerine getirmemesi nedeniyle birçok uygulama askıya alınmıştır.

kadar samimi davranmamıştır. Esad'ın 2013 yılından itibaren sivillere karşı kimyasal silah kullanımı gündeme geldiğinde bile Esad rejimi için sert söylemler kullanmaktan kaçınmıştır. Daeş terör örgütü ile mücadele konusunda da diğer büyük ülkelerin gerisinde kalmıştır. Yalnızca, Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya göçünün kontrolü konusunda aktif rol üstlenmiştir. (Abdi, 2016: 350-357)

4.6. Uluslararası Bir Örgüt Olarak NATO'nun Suriye Politikası

2011 yılı başlarında, Suriye'de halk hareketleri cereyan etmeye başladığında, NATO'nun Suriye'ye yönelik politikası, Esad rejimine baskı altında tutarak demokratik hak ve özgürlüklerin kapsamının artırılması ve böylece bir iç savaşın önlenmesiydi. Halk hareketleri kısa bir süre sonra iç savaşa dönüşünce, NATO'nun yeni politikası, savaşın sınır aşan etkilerine karşı kolektif savunma olarak değişti.

Suriye krizi, yayılma riski ve mülteci sorunu nedeniyle bazı NATO ülkelerinin ulusal güvenliklerini tehdit eder duruma gelmiştir. Türkiye, bir NATO ülkesi olarak, Suriye krizinin sınır aşan etkilerinden ve mülteci sorunundan doğrudan etkilenmiştir. İç savaşın şiddetlenmesi üzerine, NATO tarafından Türkiye'nin güvenliğini artırmaya yönelik tedbir alınmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin talebiyle kolektif savunma önlemlerini uygulamaya koyan NATO, 2012 yılında Türkiye'nin Suriye sınırına yakın üç noktaya patriot hava savunma rampalarını yerleştirme kararı almış; 2013 yılında rampalar yerleştirilmiş, ancak, uzun menzilli füze tehdidinin ortadan kalktığı değerlendirildiğinden bir batarya hariç hava savunma rampaları geri çekilmiştir. (Güney, 2016 :64-66)

Türkiye tarafından hava sahasını ihlal eden Rus uçağının düşürülmesi sonrasında, Aralık 2015'te NATO, Türk hava savunma sistemlerinin güçlendirilmesi tedbir alma kararı almıştır. Benzer bir karar da 2016 yılı Şubat ayında, Suriye sınırında gözlem ve keşif faaliyetlerinin artırılmasına yönelik alınmıştır.

NATO, Suriyeli mültecilerin güvenliğine yönelik de önemli katkıda bulunmuştur. 2016 yılı Şubat ayı itibariyle mülteci sorununa çözüm bulma amaçlı uluslararası çalışmalara katkıda bulunma kararı alan NATO, sığınmacıların deniz

yoluyla göçü ile insan kaçakçılığını önlemek üzere Ege Denzinde yedi savaş gemili daimi bir deniz gücü oluşturmuştur.

Suriye’de terör örgütü Daeş’e karşı oluşturulan koalisyona da askeri destekte bulunan NATO’nun, Suriye krizine yönelik sergilediği politika, aktif bir politikadan çok diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde gerçekleştirilen çabaları takviye niteliğindedir. (Aybet, 2016 : 95)

NATO’nun Suriye’ye yönelik aktif politika izlememesinin gerekçelerinden biri örgütün oy birliği ile karar alan bir kollektif savunma örgütü olması ve alınan kararlarda üye devletlerin ulusal iradelerinin belirleyici olmasıdır. Üye devletlerin örgüt bütçesine katkıda bulunduğu oranda karar alma mekanizmasında söz sahibi olduğu NATO’da, ABD başta olmak üzere Batılı büyük devletlerin ağırlığı mevcuttur ve Suriye krizi ile ilgili ABD’nin irade göstermediği hiçbir konuda karar alınamaz. (Kibaroğlu, 2016 : 91) Halihazırda, Suriye’de rejim muhaliflerinin homojen yapıda bulunmaması ve masum sivillerin varlığı bir kargaşa ortamı yaratmışken, NATO tarafından askeri bir müdahalenin planlanması başından beri gündem dışı olmuştur. Ayrıca, 2015 yılı Eylül ayından itibaren Rusya, aktif olarak Suriye iç savaşına müdahil olmuşken, NATO’nun Suriye’ye karşı askeri müdahalesi belirli bölgelerde Rus güçleri ile NATO güçlerini doğrudan angajman içine sokup, Ukrayna ve Kırım krizlerinde gerginleşen ilişkileri geri dönölmez büyük bir krize dönüştürebileceğinden NATO, Suriye krizinde güç kullanımını başından beri gündeme almamıştır. (Demir ve omak, 2016 : 343-345)

4.7. Bölgesel Bir Güç Olarak İran’ın Suriye Politikası

1970’li yıllarda şah rejimine karşı muhalifleri ve Humeyni’yi destekleyen Hafız Esad yönetimi ile 1979 devriminden sonra yönetimi ele geçiren Humeyni yönetimi stratejik müttefik haline gelmişlerdir. 1980 yılından sonra gerçekleşen İran-İrak savaşında, diğer Arap ülkelerinin aksine Suriye, İran’ı desteklemiş, 1982 yılında İsrail’in Lübnan topraklarını işgalinde iki ülkenin işbirliği daha da güçlenmiş, Hama katliamından dolayı uluslararası kamuoyundan sert tepki alan Hafız Esad’ı İran desteklemiştir. 1990’lı yıllarda Suriye’nin Batı ile ilişkileri geliştikçe, iki ülke

arasındaki işbirliğinin zayıflamış olmasına rağmen, 2003 yılında ABD'nin Irak harekatı sonrasında, ikili ilişkiler güçlenmiş; özellikle, Irak'ta Şii bir yönetimin başa gelmesi ile nüfuzu güçlenen İran ile Suriye'nin dostluğu pekişmiştir. 2010'lu yıllara kadar her iki ülke de sıkı bir ekonomik ve siyasi işbirliği ile ittifaklarını güçlendirmiştir. (Polat, 2016b : 479-481)

2010 yılında Arap coğrafyasında başlayan halk hareketlerini, ilk etapta Tahran yönetimi desteklemiş, bu hareketleri Batı yandaşı laik yönetimlere karşı İslami uyanış olarak tanımlayarak, 1979 devriminin bir uzantısı olarak nitelendirmiştir. Ancak, halk hareketleri kısa bir sürede bölgedeki en yakın müttefiki olan Suriye'ye sıçradıktan sonra, olayları İslamı bölmek için Batı tarafından tezgahlanan bir oyun olarak tanımlamıştır. İran, ayaklanmaların Suriye'ye de sıçraması ile birlikte, Esad rejiminin iktidarda kalması için doğrudan işbirliği içinde olmuş, askeri ve lojistik destek vermiş, üst düzey komutanların da bulunduğu binlerce askeri gücü muhaliflere karşı savaşmak üzere Suriye'ye göndermiştir.

Tahran yönetiminin, Esad rejiminin iktidarda kalmasını istemesinin gerekçesi Esad'lı Suriye'nin İran'ın ulusal menfaatleri ve bölgesel politikaları ile uyumlu hareket etmesidir. İran, İsrail'e karşı mücadeledeki en büyük enstrümanı olan Hizbullah'ı Suriye aracılığıyla desteklemektedir. Suriye'de rejim değişikliği gerçekleştiği takdirde İran, Lübnan'daki nüfuzunu kaybedecek, Hizbullah'a yardım sağlayamayacak ve örgüt, İsrail'le etkin olarak mücadele edemeyecektir.

1970'li yıllardan beri Esad rejimi ile Humeyni ve İslami devrimciler arasında tarihsel bir yakınlık mevcuttur. Yaklaşık otuz yıldır İran'ı destekleyen ve Irak'taki yönetim değişikliğine kadar İran'ı destekleyen tek Arap ülkesi olan Suriye'de olası bir rejim değişikliği, Tahran yönetimini bu destekten mahrum edecektir. Ayrıca, Suriye'de yaşanacak bir rejim değişikliği neticesinde Sünni bir yönetimin iktidara gelmesi, İran'a karşı düşmanca politikalar yaşanmasına ve İran'ın hemen yanı başında bir hasım türemesine neden olacaktır. Suriye'de Sünni bir rejim, İran'ın Suriye'deki önemli yatırımlarını işlevsiz hale getirecek, İran'ın Akdenizle bağlantısını kesecek ve bu suretle Tahran'ı ekonomik olarak zor durumda bırakabilecektir.

İran'ın Şii yönetimi ile Suriye'nin Nusayri yönetimi arasında, 1979 devriminden sonra mezhepsel bir yaklaşım gerçekleşmiş; Nusayrilik, İran'da ılımlı bir mezhepsel farklılık olarak görülmeye başlanmıştır.²¹ Bu bağlamda, Suriye, İran'ın oluşturmaya çalıştığı Şii hilali²² idealinin bir parçası olmuşken; olası bir rejim değişikliği sonrası Sünni bir yönetimin iktidara gelişi, bu hilali Suriye'de ve Lübnan'da bozacaktır. Bu nedenlerden ötürü, Esad rejiminin Suriye'de iktidarda kalması, İran'ın bölge politikaları açısından hayati önemi haizdir. (Bağlama, 2016a)

Suriye'deki iç savaş derinleştikçe, Tahran yönetiminin Esad rejimine verdiği siyasi destek, taktik askeri destekle birleşmiştir. İran, Hizbullah başta olmak üzere Şii kökenli paramiliter gruplara askeri ve istihbarat desteği vermiştir. Tahran, İran Silahlı Kuvvetlerinden de birçok üst düzey askeri Suriye'ye göndermiştir. 2015 yılı itibarıyla Rusya'nın iç savaşa müdahil olması, İran'ın elini güçlendirmiş; İran da Rusya'ya kritik derecede istihbarat desteğinde bulunmuştur.

Batılı devletlerin yaptırımları neticesinde Suriye ekonomisinin içinde bulunduğu büyük bunalım, İran'ın ekonomik yardımıyla bir nebze hafiflemiştir. Tahran yönetimi, Suriye'ye doğalgaz, petrol ve gıda yardımında da bulunmuştur.

İran, Suriye'de muhalefeti silahlandırmanın krizi daha da derinleştirdiğini öne sürerek, Suriye'de kalıcı bir çözüm için muhalefete yardımın kesilmesi gerektiğini savunmuştur. Bununla birlikte, İran, Daeş başta olmak üzere terör örgütleri ile mücadeleyi, Suriye'deki yabancı askeri varlık için meşruiyet zemini olarak kullanan ülkelere karşı da tutum içinde bulunmuştur. (B.Çalışkan, 2016 : 14)

İran, iç savaşın son dönemlerinde, Rusya ve Esad rejimi ile aynı çizgide hareket ederek, kuzey bölgelerde bulunan Kürt muhalifleri ve özellikle PYD'yi

²¹ Suriye'de iktidar olan Nusayri Hafız Esad'a, Suriye nüfusunun yaklaşık dörtte üçü Sünni iken ve meşruiyet problemi yaşarken, Lübnanlı bir Şii dini lider, Nusayriliğin İslami ve Şiiliğe bağlı bir mezhep olduğu fetvasını vermiş; bu zamandan sonra da Şiiler tarafından Nusayrilik, eskisi gibi sapkın bir inanış olarak değil, kendilerine yakın ve meşru bir inanış olarak görülmeye başlamıştır. Fetvayı veren din adamı İran devrimi sonrası Humeyni ile Suriye arasındaki ilişkiyi kuran kişidir. (A. Şen, 2016: 541-542).

²² Şii Hilali ilk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından dile getirildikten sonra literatüre girmiştir. Buna göre, Sünni Arap ülkeleri, İran'dan başlayan, Irak'ı kapsayan, Nusayriler tarafından yönetilen Suriye'yi de içine alan ve Şii nüfusu gün geçtikçe artan Lübnan'da son bulan bir Şii Hilali tarafından kuşatılma altında olduğu değerlendirilmektedir. (Sandıklı, Salihi, 2011:5)

destekleyerek, Türkiye'nin Suriye politikalarıyla çatışan bir tutum içine girmiştir. (Bağlama, 2016a)

Son olarak, İran, Suriye'deki krizin barışçıl bir çözüme kavuşturulması konusundaki bölgesel inisiyatiflerde, Rusya ve Türkiye'nin yanında yer almış, Astana görüşmelerinin başat aktörlerinden biri olmuştur.

4.8. Bölgesel Bir Güç Olarak Türkiye'nin Suriye Politikası

Yakın tarihte, Hatay meselesi, su sorunu ve Hafız Esad'ın terör örgütü PKK'ya verdiği destek nedeniyle bozuk seyreden Türkiye-Suriye ilişkileri, 1998 yılındaki Öcalan krizinden²³ sonra imzalanan Adana Mutabakatı ile düzelmeye başlamış; 2000 yılında Hafız Esad'ın cenaze törenine dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımıyla daha da olumlu seyretmeye başlamıştır. 2002 yılında, Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte, iki ülke ilişkileri daha olumlu bir atmosferde seyretmiş; 2004'ten 2010'lu yıllara kadar Cumhurbaşkanı, Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiş ve iki ülke arasında daha kapsamlı bir ekonomik işbirliği tesis edilmiştir. İki ülke de bu süreç içinde bölgesel sorunlara karşı benzer politikalar yürütmüştür. (Keskin, 2013)

2011 yılında Arap Baharının bir uzantısı olarak Suriye'de cereyan eden halk hareketleri neticesinde, Türkiye-Suriye ilişkileri yeni bir sürece girmiş ve ilişkilerde bir kopuş yaşanmıştır. Ayaklanmaların başlamasından kısa bir süre sonra, Ağustos ayında dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Şam'ı ziyaret etmiş, Beşar Esad şiddetin durdurulması ve reformların gerçekleştirilmesi konusunda söz vermiştir. Verilen sözler tutulmayınca, 22 Kasım 2011'de dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Esad'a ilk defa iktidarı bırakma çağrısında bulunmuştur. 30 Kasım itibarıyla de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye rejimine karşı Cumhuriyet tarihinde en kapsamlı yaptırımlardan birinin uygulanma kararını açıklamıştır.

²³ Suriye, PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ı topraklarında barındırmış; buna rağmen, uzun süre Öcalan'ın kendi topraklarında bulunmadığı şeklinde beyanda bulunmuştur. Türk diplomatların arabuluculuğu ve dönemin Kara Kuvvetleri Komutanının Suriye sınırındaki sert açıklamaları, Esad rejimi tarafından Öcalan'ın sınır dışı edilmesi ve müteakiben de Türkiye tarafından yakalanması sürecini başlatmıştır. Bu süreçte iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça gerilmiştir. (Işıldak, 2017)

Bu dönemde Türkiye'nin politikası, Esad'a anayasal reformlar yapmak konusunda baskı yapmak, muhalif grupların organize olmasına ortam hazırlamak ve Birleşmiş Milletlerin krize çözüm bulma çabalarını desteklemekten ibaretti. Türkiye, Esad'a karşı muhalefeti desteklerken, muhaliflerin rejime karşı önemli bir üstünlük elde edeceği beklentisi içindeydi. Ancak, muhalefetin heterojen yapısı ve birlik içinde hareket edememesi, rejim güçlerinin dağınık olmasına rağmen etkili bir şekilde direnmesi ve Rusya ile İran'ın rejime verdiği destek nedeniyle, Ankara'nın öngörülere gerçekleşmedi. 25 Mayıs 2012 tarihinde, Suriye'nin Hule mevkinde rejim güçleri tarafından gerçekleştirilen katliam neticesinde onlarca çocuk ve sivilin hayatını kaybetmesi sonrasında, Türkiye, Batılı birkaç ülke ile birlikte Suriyeli diplomatları sınır dışı etti. (Abdi, 2016 : 450-454)

Türkiye, Suriye'deki iç savaşın ilk döneminde, gelişmeleri dışarıdan takip etmek yerine, bizzat yönlendirmeye çalışmış, Esad rejimine karşı muhalif grupları örgütlemiştir. Ancak, iç savaşın hemen başında, çatışmalar kontrolden çıkmış ve beraberinde kontrol edilemez sorunlar bütününün ortaya çıkması ile neticelenmiştir. Savaşın kontrol edilemez ve çözülemez oluşuyla birlikte, Türkiye'nin Suriye politikası, yalnızca rejim ile muhalifler arasında taraf tutmaktan daha karmaşık bir hale gelmiştir. (Sambur, 2016 : 218-219)

Türkiye, 2012 yılı ortalarına kadar Esad rejimine yaptırımlar uygulamış, uluslararası kamuoyunun desteğini almış ve Suriyeli muhaliflerin rejime karşı meşru bir şekilde örgütlenmeleri için imkan sağlamıştır. 2012 yılı ortalarından itibaren, Suriye iç savaşı ile ilgili Türkiye'yi ilgilendiren angajman koşulları değişiklik göstermiştir. Bu dönemde meydana gelen birtakım gelişmeler, Türkiye'nin askeri enstrümanlarla Suriye'ye doğrudan angajmanına gerekçe hazırlamıştır.

2 Haziran 2012 tarihinde, Türk keşif uçağı, Türkiye-Suriye sınırı üzerinde uluslararası hava sahasında iken hiçbir ikazda bulunulmadan Suriye tarafından düşürülmüştür. Bu gelişme, iki ülke arasındaki gerginliği zirve yapmışken, Türkiye, tepki olarak bir yandan sınıra askeri birlik ve araç sevkiyatını artırmış; diğer yandan da NATO üzerinden, bu durumu uluslararasılaştırmıştır. Türkiye, sınıra yakın bölgelerde, Suriye silahlı güçlerince icra edilen her türlü faaliyeti tehdit olarak kabul

edeceğini ve doğrudan silahlı angajman içine gireceğini ilan etmiştir. 3 Ekim 2012 tarihinde, Suriye topraklarından atılan top mermisi Akçakale'ye düşmüş ve beş sivil vatandaşın ölümüyle sonuçlanmıştır. Mevcut gerginliği tırmandıran olay neticesinde, Türk Silahlı Kuvvetleri topçu silahları ve savaş uçaklarıyla belirli askeri noktalara müdahale etmiştir. 4 Ekim 2012 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Suriye dahil olmak üzere yabancı ülkelerde askeri hareket gerçekleştirmesine yönelik tezkere oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 23 Ekim 2012 tarihinde, Suriye topraklarından ateşlenen uçaksavar mermisi Reyhanlı'da bir sağlık merkezine isabet etmiş ve kriz iyice derinleşmiştir. Türkiye, kendi güvenliği için NATO'dan daha aktif davranmasını istemiş; 2012 yılı sonu ve 2013 yılı başında, NATO Türkiye'ye patriot füzeleri konuşlandırmıştır. 16 Eylül 2013 tarihinde, Türk topraklarının üzerinde uçmaya çalışan bir Suriye helikopteri ile 23 Mart 2014 tarihinde bir Suriye savaş uçağı, Türk jetleri tarafından düşürülmüştür. Bu dönemde yaşanan askeri gerginlikler, Türkiye'nin Suriye'deki savaşa müdahil olması ile sonuçlanmamış; ancak, Türkiye, uluslararası kamuoyunu, Suriye'deki gelişmelerin sınır güvenliğini tehlikeye soktuğuna ikna etmiştir. (Çağlar, 2014 : 21-24)

2013 yılından itibaren terör örgütü Daeş, Suriye ve Irak'ta önemli ölçüde büyük toprak kazanımları elde etmeye başlamış ve müteakip süreçte de örgütün nüfuz alanı genişlemiştir. Tüm dünya coğrafyasında kendisine yandaş toplayan ve gizli ilişkiler ağına sahip terör örgütü, başta büyük devletler olmak üzere zamanla tüm dünya için bir tehdit haline gelmiş; örgütün varlığı, küresel ve bölgesel güçlerin Suriye iç savaşına müdahil olmak için öne sürdükleri meşru mazeret haline gelmiştir. Türkiye, 2014 yılına kadar uluslararası kamuoyu tarafından Suriye'deki Kürt oluşumlara karşı Daeş'e destek verdiği şeklinde yersiz suçlamalara maruz kalmıştır. 11 Haziran 2014 tarihinde Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğuna baskın yapan Daeş'ten Türk rehinelere kurtarıldıktan sonra Türkiye, Daeş'i resmi bir dille terör örgütü olarak adlandırmış ve örgüte karşı verilecek mücadeleye askeri ve siyasi olarak destek vereceğini açıklamıştır. Bu kapsamda, 2 Ekim 2014 tarihinde, TSK'nın sınır ötesi operasyon yapabilmesi ve yabancı devletlerin askeri güçlerinin Türk topraklarını kullanmalarını sağlayan bir tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçmiş; Türkiye, terör örgütü Daeş'e karşı yürütülecek uluslararası mücadeleye etkin

olarak katılacağını uluslararası kamuoyuna ilan etmiştir. (Oktav, 2016 : 210) Türkiye, daha sonra, Daeş ile mücadele için kurulan uluslararası koalisyonla aktif olarak katılmış ve İncirlik üssünü, bu koalisyon kuvvetlerinin Daeş'e karşı gerçekleştireceği hava saldırıları için kullanıma açmıştır.

Suriye iç savaşı, Türkiye için başlıca bir ulusal güvenlik meselesi olan Kürt sorununu farklı boyutlara getirmiştir. Suriyeli Kürt gruplar arasında en aktif olanı ve Türkiye'nin de PKK terör örgütü ile bağlantılarından ötürü terör örgütü olarak kabul ettiği PYD, 2014 yılı itibariyle Suriye'nin kuzeyinde önemli bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Muhaliflerle mücadele eden Esad rejimi, yeni bir cephede de mücadele ederek güç kaybetmek yerine PYD ile facto bir anlaşma içine girmiş ve bu da PYD ile onun silahlı kanadı YPG'nin güçlenmesinin önünü açmıştır. Rejim tarafından anlaşma içinde olunan PYD, el altından Çin, Rusya ve İran tarafından da etkili bir şekilde desteklenmektedir. ABD de PYD'yi terör örgütü Daeş'le etkin olarak mücadele eden bir unsur olarak görmekte ve desteklemektedir. (Semin, 2015 : 6-7)

2014 yılı itibariyle, Suriye kuzeyindeki Kürt bölgelerinin büyük bölümünde hakimiyet sağlayan YPG, Suriyeli muhaliflerle yer yer çatışmalara girmiştir. Terör örgütü Daeş, YPG ile en büyük silahlı çatışma içine giren unsur olmuştur. Eylül ayının ortasından itibaren Daeş, Ayn El-Arab (Kobani) bölgesine doğru ilerleyişini sürdürmüş ve Ekim ayı itibariyle şehir merkezi dahil kuşatılmıştır. Bu bölgede Daeş, Kürtlere kötü muamele ve şiddette bulunmuş, bu durum uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmış ve Suriyeli Kürtlere karşı Batı dünyasında duyulan siyasi sempati artmıştır. Bölgede bulunan Kürtlere yardım konusunda yapılan çağrılar, Türkiye'de 6-7 Ekim olayları (Kobani olayları) denilen sokak gösterilerine dönüşmüş ve uzun süre Türkiye'nin iç siyasi gündemini meşgul etmiştir. (Acun, Öner, 2014 : 6-7) Bu olaylar, Suriye kuzeyindeki Kürt siyasi oluşumunu tehdit olarak algılayan Türkiye'yi haklı çıkarmıştır. Türkiye, küresel güçlerin Suriye'deki iç savaşla paralel bir ajanda yürüttüklerini ve Suriye kuzeyinde bir Kürt koridoru oluşturmayı amaçladıklarını ve bunu bir ulusal güvenlik meselesi saydığını her fırsatta ilan ederek, PYD'ye uluslararası arenada verilen desteğe şiddetle karşı çıkmıştır. Buna

rağmen, müteakip dönemde, büyük güçler tarafından PYD'ye verilen destek artarak devam etmiştir.

2015 yılı itibariyle Rusya'nın Suriye'deki iç savaşa aktif olarak katılımı, savaşın gidişatın rejim lehine önemli ölçüde belirleyici olmuştur. Rusya, Daeş ile mücadele maksadıyla dahil olduğunu öne sürdüğü iç savaşta, rejim adına ılımlı muhaliflerle de mücadele içine girmiştir. 2015 yılının sonlarına doğru, Suriye'nin kuzey bölgelerindeki Türkmen bölgelerinin Rus hava bombardımanlarından etkilendiği bir dönemde, Rus uçağının Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından düşürülmesi neticesinde Rusya ile yaşanan uçak krizi ve beraberinde Putin yönetiminin agresif yaklaşımı, uzun süre Türkiye gündemini meşgul etmiştir. Yaşanan bu krizden sonra, Ankara, Moskova ile ilişkilerin yeniden normalleşmesi için bir dizi girişim başlatmış ve 9 Ağustos 2016 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Putin'i ziyareti bu dizinin son halkasını teşkil etmiştir. Özellikle, 15 Temmuz darbe girişimi neticesinde Batı dünyası ile ilişkilerini gözden geçirdiği bu dönemde, Rusya ile ilişkilerin normalleşmesi ve Suriye ile ilgili gerekli koordinasyonun gerçekleştirilmesi, Türkiye'ye Suriye'deki Daiş ve YPG terör örgütleriyle mücadele konusunda önemli bir manevra alanı yaratmıştır. (Erşen, 2016b : 23-24)

Bu ortamda, 24 Ağustos 2016 tarihinde Türkiye'nin başlatmış olduğu Fırat Kalkanı harekatı, 2017 yılı Mart ayının sonuna kadar devam etti. Cerablus, Çobanbey ve El-Bab bölgelerinin Daeş'ten temizlendiği harekatta, PYD'nin Afrin ve Kobani kantonlarını birleştirmesinin önüne geçildi.

2017 yılı itibariyle, Suriye krizinin barışçıl bir şekilde siyasi çözüme kavuşturulması maksatlı uluslararası girişimler hız kazanmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde gerçekleştirilen Cenevre görüşmeleri durağan seyrettiğinden, Rusya ve İran ile birlikte Türkiye'nin başat rol üstlendiği bölgesel girişimler ön plana çıkmıştır. Bu kapsamda, Türkiye, Astana görüşmelerine aktif katılım sağlamıştır. Son olarak da 2017 yılı Ekim ayı itibariyle, Astana zirvelerinde kararlaştırılan çatışmasızlık bölgelerinden birinin tesisi için Türk Silahlı Kuvvetleri, İdlib bölgesine askeri hareket düzenlemiş ve gözlem noktası oluşturmuştur. (Dervişoğlu, v.d. : 2017)

Türkiye, Suriye iç savaşında yaşanan insanlık dramının dindirilmesinde de en aktif rolü üstlenen ülkelerden biri olmuştur. Son dönemde, rejim ile muhalifler arasında geçici ateşkeslerin sağlanması yönündeki bölgesel girişimlere destek veren Türkiye, savaş mağduru sivillere insani yardım ulaştırılması konusunda da son derece aktif hareket etmiştir. Topraklarında üç milyondan fazla Suriyeli mülteciyi barındıran Türkiye, bu konuda da uluslararası kamuoyunun takdiri ile karşılaşmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. Sonuç ve Değerlendirme

21'inci yüzyılın ikinci on yılının başında Arap coğrafyasında cereyan eden halk hareketleri, Arap ülkelerinin iç politik dengelerinin ve refahtan yoksun halkların meşru siyasi ve sosyo-ekonomik taleplerinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bir "bahar" olarak nitelendirilmesinin aksine, küresel ve bölgesel güçlerin manüplasyonlarına da maruz kalan süreç neticesinde, Arap coğrafyasındaki genel siyasi ve sosyo-ekonomik durum daha da istikrarsız hale gelmiştir.

2011 yılında Arap Baharının bir ayağı olarak halk hareketleri şeklinde başlayarak kısa zamanda bir iç savaşa dönen Suriye krizi, 2018 yılı itibariyle sekizinci yılına girmiştir. Şu ana kadar yarım milyona yakın insanın hayatını kaybettiği, onbinlerce insanın yaralandığı, yüzbinlerce insanın savaşın beraberinde getirdiği yıkıcı etkilere maruz kaldığı, ülke nüfusunun büyük bir bölümünün ülke dışına iltica ettiği veya yerlerinden olduğu iç savaş, devam eden süreç içerisinde 21'inci yüzyılın en büyük siyasi krizi olarak tarihteki yerini almıştır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde, Suriye krizinin Arap Baharından ayrı düşünülemeyeceği argümanından hareketle, Arap Baharı sürecinin genel siyasi ve sosyo-ekonomik arka planı, diğer Arap ülkelerinde süreç içinde yaşanan gelişmeler ve Arap Baharının genel siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçlarına yer verilmiştir. Arap Baharı ile ilgili genel bir değerlendirmeden sonra, Suriye krizinin arka planı, iç savaş sürecinde yaşanan gelişmeler, savaşın aktörleri, savaşın beraberinde getirdiği insanlık dramı ve krize yönelik siyasi çözüm çabaları açıklanmış; Suriye krizine yönelik küresel ve bölgesel güçlerin politikalarının analizi yapılmıştır.

Gelinen noktada, Suriye krizinin, kendine özgü dinamiklerinden ötürü gelgitler ve belirsizliklerden ibaret olduğu görülmektedir. Sekizinci yılına giren iç savaş müddetince, rejim, muhalifler, terör örgütleri ve yabancı ülke silahlı milisleri dahil olmak üzere savaşın aktörleri farklı ittifaklar teşkil etmiş ve bir dönem birbirine karşı savaşan aktörlerin diğer bir dönemde üçüncü bir aktöre karşı birleştiğinin örnekleri de görülmüştür. Suriye topraklarının belirli bölümleri, günlük, haftalık ve aylık dönemlerde rejim, muhalif güçler veya terör örgütleri arasında el değiştirmiştir.

Sürekli değişiklik gösteren genel askeri durum, iç savaşa belirsizlik kazandırmışken; genel olarak stratejileri ve nihai hedefleri aynı kalmak kaydıyla küresel ve bölgesel güçlerin dönemsel politikalarındaki değişiklikler de bu belirsizliği körüklemiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde 2012 yılındaki Başkanlık seçimlerinden önce Obama yönetiminin, kamuoyu tepkisini çekmemek için Suriye’de patlak veren krize mesafeli yaklaşımı ve 2016 yılındaki Başkanlık seçimleri neticesinde Trump yönetiminin iktidara gelerek dış politikada farklı bir çizgide hareket etmesi örneklerinde olduğu gibi; iç savaşta geride bırakılan yedi yıl boyunca, Suriye’ye yönelik aktif politika yürüten ülkelerin iç siyasetinde, ulusal seçimler ve hükümet değişimleri gibi olaylardan ötürü dalgalanmalar ve değişimler meydana gelmiş, bu durum da iç savaşın gidişatına dolaylı olarak etkide bulunmuştur.

Sekizinci yılına giren kriz, müteakip süreçte de belirsizliklere gebe dir. Genel olarak başlangıçtan 2015 yılına kadar, Daış başta olmak üzere terör örgütlerinin büyük toprak kazanımları ve rejim muhaliflerinin birçok bölgede rejime karşı hakimiyet sağlaması şeklinde ilerleyen süreç; 2015 yılı sonundan itibaren, dünya devletlerinin Daış’e karşı etkili ve istikrarlı mücadelesi neticesinde terör örgütünün yok olma derecesine gelmesi ve Rusya’nın rejim yanında savaşa dahil olması ile rejimin, kaybettiği bölgeleri muhaliflerden geri alarak önemli bölgelerde hakimiyeti sağlaması şeklinde devam etmiştir. Türkiye, Esad rejiminin geleceği ile ilgili ittifak ilişkisi içinde ABD ile aynı safta yer almışken, Washington yönetiminin PYD terör örgütünü açıkça desteklemesi neticesinde, Suriye özelinde ABD-Türkiye ilişkileri çok gergin bir hale gelmiştir. Uçak krizi ile gerginleşen Türkiye-Rusya ilişkileri, daha sonra olumlu bir atmosfere kavuşmuş ve Suriye özelinde, Ankara yönetimi Washington’dan ziyade Moskova’ya yakın bir duruş içine girmiş, krize kalıcı bir siyasi çözüm için gerçekleştirilen bölgesel inisiyatiflerde aktif rol almıştır. Bu itibarla, bu döneme kadar olduğu gibi, müteakip süreçte de yaşanacak gelişmelere bağlı olarak Suriye’de dengeler değişebilecek ve değişen dengelere göre iç savaş farklı bir seyir izleyebilecektir. Ancak; bütün belirsizliklere rağmen, krizin geleceğine yönelik bir takım çıkarımda bulunmak mümkündür.

Vekalet savaşları şeklinde cereyan eden Suriye iç savaşının kalıcı bir çözüme kavuşması için rekabet içindeki küresel ve bölgesel güçlerin ısrarcı politikalarından karşılıklı olarak bir derece feragat etmesi şarttır. Bu durum yakın gelecekte mümkün görünmediğinden, Suriye krizinin tüm çevreleri kapsayacak şekilde kalıcı bir siyasi çözüme kavuşturulması da zordur. Uluslararası kamuoyu bir yandan ülkede gerginliğin dinmesi ve çatışmaların azalması beklentisi içindeyken, müteakip süreçte, rejim güçlerinin muhaliflerin hakimiyet sağladığı bölgelerden bazılarını geri almak üzere kapsamlı bir askeri hareket içine girmesi ihtimal dahilindedir. 2018 yılı başı itibariyle, güney sınır hattında bir terör devletinin oluşumunu engellemek amacıyla Türkiye'nin PYD terör örgütüne karşı başlattığı askeri hareketin nihai hedefine ulaşana kadar uzun bir müddet devam edeceği öngörülmektedir. Kısaca, Suriye'de çatışmaların tamamen sona ermesi ve kalıcı bir siyasi çözüm uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.

Bununla birlikte, Suriye krizinin sona erdirilmesi ve ülkenin yeniden bütünleştirilmesine yönelik küresel ve bölgesel düzeyde siyasi inisiyatifler devam etmektedir. Son olarak 2018 yılı Ocak ayı sonunda gerçekleştirilen Soçi zirvesinde de Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve rejimin egemenliğine vurgu yapmak suretiyle, ülkede tüm kesimlere hitap edecek bir anayasal düzenin hazırlanması için yine tüm kesimlerin katılımıyla çalışma başlatılması konusunda irade ortaya koyulmuştur. (Sabah, 2018) Uluslararası kamuoyunca Suriye'de anayasal düzenin yeniden tesis edilmesine ve ülkenin yeniden inşa edilmesine yönelik büyük bir beklenti mevcutken, çatışmalar dursa bile ülkenin yeniden inşa edilmesinin pek de kolay gerçekleşmeyeceği bir gerçektir.

Yeni bir krizin önüne geçmek amacıyla, ülke yeniden inşa edilirken, bütün etnik ve mezhepsel grupların siyasi beklentileri göz önünde bulundurulmak istenecektir ki bu durum siyasi çözüm sürecini önemli ölçüde uzatacaktır. Bununla birlikte, savaşın etkilerini ortadan kaldırmak ve ülkeyi yeniden inşa etmek için on milyarlarca dolarlık bir kaynak gerekecektir. Barışın garantörü ülkelerce bu kaynak ancak kısmen temin ve tahsis edilebilecek, bu çaba zaman alacak ve süreç uzayacaktır. Öte yandan, milyonlarca insan ülke dışına göç etmişken bu insanların

ülkeye dönüşleri ve sosyo-ekonomik olarak eski yaşamlarına yeniden adapte olmaları da süreci uzatacak başka bir boyuttur.

Gelinen nokta itibariyle, Suriye'nin siyasi geleceği ile ilgili ortaya koyulan senaryolarda ağırlıklı olarak Esad ile yola devam edileceği şeklinde öngörüler mevcuttur. Küresel ve bölgesel güçlerin yönlendirmeleriyle, rejim güçlerinin hakim olduğu veya muhaliflerin uzlaşmaya eğilimli olduğu bölgelerde anayasal düzen yeniden tesis edilebilecektir. Ancak, ülkedeki terör örgütlerinin ve uzlaşma karşıtı muhaliflerin hakim olduğu bölgelerde çatışmalar ve istikrarsızlıklar devam edecektir. Yer yer ve dönem dönem çatışmalar azalsa veya durma noktasına gelse bile, ülkede kalıcı bir barışın tesis edilmesinin, yapısal sorunlardan dolayı uzun bir müddet boyunca mümkün olmayacağı değerlendirilmektedir.

Suriye iç savaşı, ülkeye bir yıkım getirmişken, küresel ve bölgesel güçlerin süreç içerisinde kazançlı çıktığı açıktır. Kriz ile birlikte, Rusya, tarihi bir müttefiki olan Suriye'deki askeri ve siyasi varlığını geri dönülmez derecede etkili bir hale getirerek, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki en büyük kazanımlarından birini elde etmiştir. İran, krizin başından beri Esad rejimine verdiği destekle, ittifak ilişkisini ve dolayısıyla Şii hilalini güçlendirmiş; Esad'lı bir gelecek yolunda Suriye için garantör ülke konumuna yükselmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Daış ile mücadele argümanıya, ülkenin kuzeyinde Suriyeli Kürtleri desteklemek suretiyle siyasi varlığını artırmıştır. Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de Kürt kartını oynayan Washington yönetimi, otonom bir yapıya kavuşmak isteyen Suriye Kürtleri için garantör ülke haline gelmiş ve krizden kazançlı çıkmıştır.

Suriye krizi, Türkiye için önemli bir ulusal güvenlik meselesi haline gelmiştir. Yakın geçmişte, komşu ülkelerdeki politik istikrarsızlık ve çatışmaların Türkiye'de bölücü terörü güçlendirdiği bir gerçektir. Suriye krizinde de durum böyledir ve Suriye'deki iç savaşın yarattığı güç boşluğundan faydalanarak güçlenip, önemli ölçüde nüfuz kazanan terör örgütlerinin varlığı Türkiye'nin bekasına tehdittir. Bu anlamda, Suriye iç savaşının gidişatı ne olursa olsun Türkiye, beka tedbirleri kapsamında, Suriye'deki terör örgütleriyle etkin bir şekilde mücadelesine devam edecektir. Özellikle, PYD terör örgütü aktörlüğünde Suriye'nin kuzeyinde

oluşturulmak istenen terör koridoruna karşı Türkiye'nin mücadeleden taviz vermeyeceği açıktır. Bu durum, yakın gelecekte Suriye'nin diğer bölgelerinde istikrar tesis edilse de ülkenin kuzeyinin bir istikrarsızlık ve çatışma bölgesi olmaya devam edeceğine işaret etmektedir.

Genel itibariyle, Suriye iç savaşı, devam eden bir süreç olarak belirsizlik arz etmektedir ve Suriye'de iç savaş öncesi koşullara dönerek istikrarı sağlamak hiçbir zaman tam anlamıyla mümkün olmayacaktır. 21'inci yüzyılın en büyük siyasi krizi olarak tarihteki yerini alan Suriye iç savaşı ve beraberinde getirdiği istikrarsızlıklar, uzun müddet uluslararası sistemin büyük bir sorunu olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Abdi, Zhaleh (2016). Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 347-357.

Abdulhamid, Ammar (2011). *Syria is not ready for an uprising*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/07/syria-uprising-egypt-tunisia-days-of-rage> . 13.11.2017.

Acun, Can, Keskin, Bünyamin ve Salaymeh, Bilal (2017). *El-Kaideden HTŞ'ye : Nusra Cephesi*. İstanbul: Turkuvaz Yayınları.

Acun, Can ve Keskin, Bünyamin (2016). *PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi : PYD-YPG*. İstanbul: Turkuvaz Yayınları.

Acun, Can ve Öner, Hüseyin (2014). *IŞİD – PYD Çatışmasının Sıcak Cephesi: Ayn El-Arab (Kobani)*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20141015183351_isid-%E2%80%93pyd-catismasinin-sicak-cephesi-kobani-pdf.pdf . 10.10.2017.

Acun, Can (2015). *Kuzey Suriye'de PYD Kuşağı*. <http://file.setav.org/Files/Pdf/20150630181805kuzey-suriyede-pyd-kusagi-pdf.pdf> . 10.12.2017.

Ağır, Osman ve Takar, Meram (2016). Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 285-306.

Akçay, Engin ve Akbal, Özdemir (2013). ABD Güvenlik Politikasında Söylem ve Pratik. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22 (13), 7-29.

Akdoğan, İsmail (2015). Suudi Arabistan'ın Suriye Politikası. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 7 (66), 22-25.

Akgün, Birol (2012). *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf> . 17.10.2017.

Aljazeera Türk (2014). *İlk Cenevre'den bugüne*. <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune>. 19.10.2017.

Amnesty International (2012). *Report 2012 : The State of the World's Human Rights*. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/001/2012/en/>. 11.10.2017.

Amnesty International (2013). *Report 2013 : The State of the World's Human Rights*. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/001/2013/en/>. 11.10.2017.

Amnesty International (2015). *Report 2014/15 : The State of the World's Human Rights*. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2015/en/>. 11.10.2017.

Amnesty International (2016). *Report 2015/16 : The State of the World's Human Rights*. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/2552/2016/en/>. 11.10.2017.

Amnesty International (2017). *Report 2016/17 : The State of the World's Human Rights*. <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/4800/2017/en/>. 11.10.2017.

Anadolu Ajansı (2017a). *Suriye konulu Cenevre 4 görüşmeleri sona erdi*. <http://aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-cenevre-4-gorushmeleri-sona-erdi/763658>. 04.12.2017.

Anadolu Ajansı (2017b). *Cenevre'deki Suriye görüşmelerinin 7. turu başladı*. <http://aa.com.tr/tr/dunya/cenevredeki-suriye-gorushmelerinin-7-turu-basladi/858012> . 05.12.2017.

Ansani, Andrea and Daniele, Vittorio (2012). *About a revolution: The economic motivations of the Arab Spring*. <http://www.vittoriodaniele.info/wp-content/uploads/2011/12/ArabSpring.pdf>. 21.10.2017.

Ardıç, Nurullah (2012). *Understanding the 'Arab Spring': Justice, Dignity, Religion and International Politics*. <http://www.trinityhistory.org/Glob/PDFS/understanding%20arab%20spring.pdf> . 19.10.2017.

Arı, Tayyar (2015). *Yemen'de Arap Baharından Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlete mi?* [http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi\(1\).pdf](http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi(1).pdf) . 23.10.2017.

Arieff, Alexis and Humud, Carla E. (2015). *Political Transition in Tunisia*. <https://fas.org/sgp/crs/row/RS21666.pdf> . 19.10.2017.

Ataman, Muhittin (2012). *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126132435_setav-suriye_de_iktidar_mucadelesi.pdf . 03.11.2017.

Aybet, Gülnur (2016). NATO ve Suriye. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 95-104.

Aydın, Muhammed Şerif (2014). *Arap Baharı ve Mısır'da Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ayhan, Veysel (2012). Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması. *Ortadoğu Etütleri*. 3(2), 59-93.

Bağlama, Mehmet Enes (2016a). *Suriye İran için Neden Bu Kadar Önemli?* <https://www.stratejikortak.com/2016/06/suriyenin-iran-icin-onemi.html> . 13.10.2017

Bağlama, Mehmet Enes (2016b). *ABD, Suriye'de Neyin Peşinde?* <https://www.stratejikortak.com/2016/06/abd-suriyede-neyin-pesinde.html> . 18.10.2017.

Bağlama, Mehmet Enes (2016c). *Suriye'nin Stratejik Önemi ve Demografik Yapısı*. <https://www.stratejikortak.com/2016/10/suriyenin-demografik-yapisi.html> . 16.10.2017.

BBC News (2012). *Muslim Brotherhood's Mursi declared Egypt president*. <http://www.bbc.com/news/world-18571580> . 13.10.2017.

BBC News (2013). *Arab uprising: Country by country – Tunisia*. <http://www.bbc.com/news/world-12482315> . 15.10.2017.

BBC News (2016). *Syria conflict: UN suspends peace talks in Geneva*. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-35488073> . 16.10.2017.

BBC News (2017). *Islamic State and the crisis in Iraq and Syria in maps*. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27838034> . 25.12.2017.

BBC Türkçe (2012). *Suriye Annan Planı'nı kabul etti*. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120327_syria_annan. 21.12.2017.

BBC Türkçe (2014). *Mısır'da Sisi katılımın düşük olduğu seçimi kazandı*. http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140529_sisi_sonuc. 01.11.2017

BBC Türkçe (2016). *Halep'te savaşın dönüm noktaları*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38130770>. 14.11.2017.

BBC Türkçe (2017). *Türkiye, Rusya ve İran, Suriye'de 'çatışmasızlık bölgeleri' mutabakatını imzaladı*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39802814>. 29.12.2017.

Beck, Martin and Hüser, Simone (2013). *Explanations for the Arab Spring*. https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/centre/c_mellemoest/videncenter/nyheder/2013/mb0113.pdf. 28.09.2017.

Benek, Sedat (2016). Türkiye-Suriye İlişkilerinin Sosyal Coğrafya Açısından Tarihsel Arka Planı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 171-192.

Birdal, Merve (2016). *Yasemin Devrimi Sonrası Tunus*. <http://www.tuicakademi.org/yasemin-devrimi-sonrasi-tunus/>. 15.10.2017.

Blanchard, Cristopher M. and Humud, Carla E. (2017). *The Islamic State and U.S. Policy*. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R43612.pdf>. 17.12.2017.

Cafarella, Jennifer (2014). *Jabhat al-Nusra in Syria*. <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/JN%20Final.pdf>. 29.12.2017.

Casagrande, Genevieve (2016). *The Road to Ar-Raqqah: Background on the Syrian Democratic Forces*. <http://www.understandingwar.org/backgrounder/road-ar-raqqah-background-syrian-democratic-forces> . 27.12.2017.

Cavatorta, Francesco (2012). *Arab Spring: The Awakening of Civil Society. A General Overview*. http://www.iemed.org/observatori-es/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2012/Cavatorta_en.pdf. 12.11.2017.

Cerrah, Ufuk (2016). ABD'nin Suriye Politikası. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım) *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 319-333.

Cevheroğlu, Lale (2017), "Suriye Krizi Hakkında Genel Analiz", <http://www.tesadernegi.org/suriye-krizi-hakkinda-genel-analiz.html> , 03.12.2017.

Ceviz, Nurettin (2011). Libya Tarihine Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3 (27), 80-90.

CNN (2017). ISIS Fast Facts. <http://edition.cnn.com/2014/08/08/world/isis-fast-facts/index.html>. 12.12.2017.

CNN Türk (2011). *Tunus'ta devrimin adı 'Yasemin'*. <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/01/15/tunusta.devrimin.adi.yasemin/603335/0/index.html> . 15.10.2017.

CNN Türk (2017a). Suriye konulu Cenevre 5 görüşmeleri sona erdi. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/dunya/suriye-konulu-cenevre-5-gorushmeleri-sona-erdi>. 24.12.2017.

CNN Türk (2017b). Son dakika: Astana zirvesi sona erdi. <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-turkiye-rusya-ve-irandan-ortak-karar>. 24.12.2017.

CNN Türk (2017c). Suriye konulu 7. Astana Toplantısı sona erdi. <https://www.cnnturk.com/dunya/suriye-konulu-7-astana-toplantisi-sona-erdi>. 26.12.2017.

CTID-Complex Operational Environment and Threat Integration Directorate (2014). *Threat Tactics Report - Islamic State of Iraq and the Levant*. <https://www.documentcloud.org/documents/3212693-Threat-Tactics-Report-Islamic-State-of-Iraq-and.html>. 22.12.2017.

Cordesman, Anthony H. (2015). *ISIS and the "Failed State Wars" in Syria and Iraq*. https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/151009_Cordesman_ISIS_Failed_State_Wars.pdf. 26.12.2017

Crane, Keith (2015). *The Role of Oil in ISIL Finances*. http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/CT400/CT448/RAND_CT448.pdf. 05.11.2017.

Çağ, Galip ve Eker, Sam (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.

Çağlar, Mehmet Turan (2014). *2011 Sonrası Türkiye-Suriye ilişkileri ve Suriye-Türkiye Krizi* <http://www.tfpcrises.org/imagespdfmakaleler/TDP-Turan-Final1.pdf>. 08.01.2018.

Çalışkan, Burak (2016). *Küresel Bilek Güreşi*. [http://insamer.com/rsm/files/Kuresel-Bilek-Guresi\(1\).pdf](http://insamer.com/rsm/files/Kuresel-Bilek-Guresi(1).pdf). 01.12.2017.

Çalışkan, Muhammed Ali (2016). *Baas Partisi'nin İdeolojisi ve Tarihi*. <https://www.stratejikortak.com/2016/06/baas-partisi-nedir.html>. 17.10.2017.

Çelik, Ahmet Hüsrev (2015). Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharının Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6 (2), 34-53.

Dedeoğlu, Çağdaş (2016). Çin'in Büyük Stratejisi Açısından Suriye. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 403-411.

Dehghan, Saeed Kamali (2017). *Raqqa recaptured from Islamic State by US-backed forces*. <https://www.theguardian.com/world/2017/oct/17/raqqa-recaptured-from-islamic-state-us-backed-forces-announce> . 27.11.2017.

Demir, Ali Faik (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3(2), 139-151.

Demir, Sertif ve Çomak, Hasret (2016). NATO ve Suriye Krizi. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 335-345.

Dervişoğlu, Ferhat, Çelik, Ramazan ve Aktuğ Ufuk (2017). *Son dakika: Türk askeri bu sabah top atışı yaptı... İdlid'te son durum...* . <http://www.hurriyet.com.tr/son-dakika-turkiyeden-osoya-destek-icin-idlibe-top-atisi-yapildi-40603438> . 09.01.2018.

Doğan, Gürkan ve Durgun, Bülent (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (15) , 61-90.

Douglas, Crystal (Ed.) (2014). *The Arab Uprisings: Causes, Consequences and Perspectives*. http://icat.kennesaw.edu/docs/pubs/RK_Final_Paper.pdf . 07.10.2017.

Doyle, Chris (2012). *Kofi Annan's resignation is no surprise, his Syria peace plan undermined*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/02/kofi-annan-resignation-syria-peace-plan> . 02.08.2012.

Efegil, Ertan (2013). Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(69) , 10-22.

Ekinci, Mehmet Uğur (2016). *Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu*. İstanbul: SETA Yayınları.

Erboğa, Abdullah (2016). *Arap Baharı Sonrası Körfez Güvenliği ve Savunmacı Aktivizm*. <https://setav.org/assets/uploads/2016/03/Arap-Bahari-Sonrasi-Korfez-Guvenligi-ve-Savunmaci-Aktivizm-PDF.pdf> . 21.10.2017.

Erdoğan, Şemsettin ve Deligöz, Ergün (2015). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 5-37.

Erdönmez, Hüseyin (2010). *Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası ile ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Erem, Onur (2017). *5 soruda YPG'nin ABD ve Rusya ile ilişkisi*. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39937178#anchor3> . 28.12.2017.

Erşen, Emre (2016a). Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 149-174.

Erşen, Emre (2016b). Türk-Rus İlişkilerinde Normalleşme ve Fırat Kalkanı. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8 (77) , 22-25.

Euronews (2017). *Astana Barış Görüşmeleri'nin 8. turu sona erdi*. <http://tr.euronews.com/2017/12/22/astana-baris-gorushmeleri-nin-8-turu-sona-erdi> .22.12.2017.

European Commission (2017). Syrian Crisis – Echo Factsheet. https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/syria_en.pdf . 19.09.2017.

Evcioğlu, Kemal (2005). *Amerika Birleşik Devletlerinin Büyük Ortadoğu Projesi: Alfa-KAOS-Omega-Tapınak*. İzmir: Umay Yayınları.

Fares, Mohammed Yahya (2017). *The Arab Spring: Tunisia, Egypt and the U.S. Foreign Policy*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep.

Fildiş, Ayşe Tekdal (2013). Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 5 (52), 171-192.

Floris, Sylvie (2012). *Les jeunes, ces anti-héros du printemps arabe*. http://www.iemed.org/observatori-fr/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2012/Floris_fr.pdf 19.10.2017

Friedland, Elliot (2015). *Special Report: The Islamic State*. <http://www.clarionproject.org/sites/default/files/islamic-state-isis-isil-factsheet-1.pdf> 21.10.2017.

Maylam, Joëlle Garriaud (2017). *The War in Syria and Iraq: Humanitarian Aspects*. <https://www.nato-pa.int/download-file?filename=sites/default/files/2017-11/2017%20-%20157%20CDS%2017%20E%20bis%20-%20SYRIA%20IRAQ%20-%20GARRIAUD%20MAYLAM%20REPORT.pdf> (19.12.2017)

Gill, Terry D. (2016). *Classifying the Conflict in Syria*. <https://stockton.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1691&context=ils> (24.10.2017)

Gün, Mehmet Salih (2012). Yemen’de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 22, 120-40.

Güney, Nurşin Ateşoğlu (2016). Türkiye’nin Suriye’den Kaynaklanan Güvenlik Sorunları ve NATO’nun Rolü. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 60-81.

Habertürk (2011). *Libya’da ölü sayısı 25 bini aşabilir*. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/675972-iste-arap-baharinin-bilancosu> . 19.10.2017.

Habertürk (2012). *Suriye, barış planını kabul etti*. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/728510-suriye-baris-planini-kabul-etti> . 27.12.2017.

Habertürk (2017). *ABD’den YPG’ye usulsüz 2.2 milyar dolarlık silah yardımı*. <http://www.haberturk.com/abdden-ypgye-usulsuz-22-milyar-dolarlik-silah-yardimi-1631109> . 03.01.2018

Habibi, Nader (2009). *The Impact of the Global Economic Crisis on Arab Countries: A Year-End Assessment*. <http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB40.pdf> . 04.11.2017.

Hacıoğlu, Nerdun (2016). *Türkiye ve Rusya garantörlüğünde Suriye’de ateşkes*. <http://www.hurriyet.com.tr/putin-suriyede-ateskes-saglandi-40321107> . 28.12.2017.

Holliday, Joseph (2013). *The Assad Regime : From Counterinsurgency to Civil War*. <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/TheAssadRegime-web.pdf> 18.11.2017

Humud, Carla E. , Blanchard, Christopher M., Nikitin, Mary Beth D. (2017), *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL33487.pdf> 31.11.2017

Idris, İffat (2016). *Analysis of the Arab Spring*. <http://www.gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/04/HDQ1350.pdf> 05.11.2017

İnat, Kemal (ed.) (2014). *Ortadoğu Yılığ 2012*. İstanbul: Açılımkitap Yayınları.

Ince, Erdal (2017). Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye. *Tarih ve Günce / Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1 (1), 261-280.

ILO-International Labour Force (2010). *Global Employment Trends For Youth*. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_143349.pdf 13.11.2017

ILO-International Labour Force (2011). *Global Employment Trends for Youth* http://www.ilo.org/empelm/pubs/WCMS_165455/lang--en/index.htm 13.11.2017

İsmayılov, Elnur (2015). *Rusya'nın Suriye Stratejisi ve Orta Doğu'da Değişen Güç Dengeleri*. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-66-20151026141255.pdf> 04.01.2018.

Jenkins, Brian Michael (2014). *The Dynamics of Syria's Civil War*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE115/RAND_PE115.pdf 22.11.2017

Kekilli, Emrah (2014). *17 Şubat Devriminde Hafta Darbe Girişimine: Libya Siyaseti*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20140618123220_17-subat-devrimi%E2%80%99nden-halife-hafta-darbe-girisimine-libya-siyaseti-pdf.pdf .21.10.2017.

Kelkitli, Fatma Aslı (2016). Soğuk Savaş'tan Günümüze Rusya'nın Suriye Politikası : Ortadoğu Kapısını Açık Tutma Gayretleri. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 359-370.

Keskin, Mustafa (2013). *Geçmişten Günümüze Türkiye-Suriye İlişkileri*. <http://akademikperspektif.com/2013/06/16/gecmisten-gunumuze-turkiye-suriye-iliskileri/>. 09.01.2018.

Keyvan, Özlem Zerrin (2017). *Çin'in Suriye Politikası*. <https://ankasam.org/cinin-suriye-politikasi/> .07.01.2018.

Khan, Mohsin (2014). *The Economic Consequences of the Arab Spring*. https://www.files.ethz.ch/isn/177370/The_Economic_Consequences_of_the_Arab_Spring.pdf . 24.11.2017.

Kılıç, Mustafa (2014). *Işid Gerçeği*. İstanbul: Parafiks Yayınları.

Kinninmont, Jane (2012). *Bahrain: Beyond the Impasse*. London: Chatham House Publishing.

Kıbaroğlu, Mustafa (2016). NATO'nun Suriye Stratejisi. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 82-94.

Koçak, Konur Alp (2012). Yasemin Devrimi'nden 'Arap Baharı'na Tunus. *Yasama Dergisi*, 22 , 22-61.

Kulaklı, Gülay (Ed.) (2015). *Arap Baharı Sonrası Arap Ülkelerinin Bugünkü Durumu*. <https://www.stratejikortak.com/2015/12/arak-bahar-sonrasndaki-arak-ulkelerinin.html>. 13.11.2017

Kurşun, Zekeriya (2014). *Arap Baharı sonrası Yemen'in çıkmazları*. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arak-bahari-sonrasi-yemenin-cikmazlari> 27.10.2017

Kurt, Veysel (2014). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye: Orduların 'Arap Baharı'na Etkisi. http://file.setav.org/Files/Pdf/20140721135034_ordularin-%E2%80%9Carap-bahari%E2%80%9Dna-etkisi.pdf 29.10.2017.

Kurt, Veysel (2015a). *Devrim'den Askeri Müdahaleye Yemen*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20151215112938_devrimden-askeri-mudahaleye-yemen-pdf.pdf 27.10.2017

Kurt, Veysel (2015b). *Türkiye'nin Suriye Politikası ve Şah Fırat Operasyonu*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20150304153628_turkiyenin-suriye-poitikasi-ve-sah-firat-operasyonu-pdf.pdf . 08.01.2018.

Kurt, Veysel (2016). 3 Temmuz Darbesi: Mısır'da Müesseses Nizamın Yeniden Tesisi. *Ortadoğu Analiz*, 8 (76), 36-39.

Kuş, Ömer (2014). *Suriye Muhalefetinin Siyasi Görünümü: Görüye Dönük Bir Analiz*. <http://www.orsam.org.tr/files/Degerlendirmeler/15/15tr.pdf> .21.12.2017.

Kuşoğlu, Baran (2014). Libya:Arap Baharı'na NATO 'Katkısı' . *Yasama Dergisi*, 22, 99-118.

Lister, Charles (2016). *Profiling Jabhat al-Nusra. The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World*, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/iwr_20160728_profiling_nusra.pdf 19.12.2017

Malsin, Jared (2015). *Why the Arab Spring Has Not Led to Disaster in Tunisia*. <http://time.com/4154134/arak-spring-tunisia-anniversary/>. 19.10.2017.

Mcinnis, Kathleen J. (2016). *Coalition Contributions to Countering the Islamic State*. <https://fas.org/sgp/crs/natsec/R44135.pdf> 18.11.2017

Mercan, Muhammed Hüseyin (2010). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikası'nda Süreklilik ve Değişim. *Akademik ORTA DOĞU*, 4 (2), 103-118.

Milliyet, (2013). *2 yıllık iç savaşın kronolojisi*. <http://www.milliyet.com.tr/2-yillik-ic-savasin-kronolojisi/dunya/dunyadetay/07.01.2013/1652039/default.htm>. 07.11.2017.

Milliyet, (2015). *IŞİD'e 'DAEŞ' demenin cezası....* <http://www.milliyet.com.tr/isid-e-daes-demenin-cezasi-/dunya/detay/2013432/default.htm>. 13.11.2017.

Milliyet, (2017a). *El-Bab'da Son Nokta*. <http://www.milliyet.com.tr/el-bab-da-son-nokta-gundem-2396987/>. 16.12.2017.

Milliyet, (2017b). *Astana'nın 3. turu 'karmaşa'yla bitti*. <http://www.milliyet.com.tr/astana-nin-3-turu-karmasa-yla-dunya-2414396/>. 02.03.2018

Milliyet, (2017c). *Fırat Kalkanı Harekatının 216 günlük bilançosu*. <http://www.milliyet.com.tr/firat-kalkani-harekatinin-216-gundem-2423279/>. 17.11.2017

Miş, Nebi ve Telci, İsmail Numan (2013). Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi. *Ortadoğu Analiz*, 5 (56), 20-29.

Mueller, Karl P., et al. (2006), *Striking First: Preemptive and Preventive Attack in U.S. National Security Policy*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2006/RAND_MG403.pdf. 03.10.2017.

Mulderig, M. Chloe (2013). *An Uncertain Future: Youth Frustration and the Arab Spring*. <http://www.bu.edu/pardee/files/2013/04/Pardee-Paper-16.pdf>. 22.10.2017.

Mumford, Andrew (2013). Proxy Warfare and the Future of Conflict. *The Rusi Journal*, 158 (2), 40-46, DOI: 10.1080/03071847.2013.787733 .

Ncube Mthuli and Anyanwu John C. (2012). *Inequality And Arab Spring Revolutions In North Africa And The Middle East*. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AEB%20VOL%203%20Issue%207%20juillet%202012%20ENG_AEB%20VOL%203%20Issue%207%20juillet%202012%20ENG%202.pdf. 26.10.2017.

Noi, Aylin Ünver (2016). Avrupa Birliği'nin Suriye Stratejisi ve Suriye Krizinin AB-Türkiye İlişkilerine Etkisi. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran) *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 105-129.

NTV Haber (2017a). *Suriye konulu Cenevre 6 görüşmeleri sona erdi*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/suriye-konulu-cenevre-6-gorusmeleri-sona-erdi,eLKWa1Bkpk24cbLI5rUZEa> .11.12.2017

NTV Haber (2017b). *Astana'da İdlid anlaşması: Türkiye, Rusya ve İran İdlid'e 500'er gözlemci gönderecek*. <https://www.ntv.com.tr/dunya/astanada-idlib-anlasmasi-turkiye-rusya-ve-iran-idlibe-500er-gozlemci-gondere,HjX1Bqurwk-fSW9Y-dJNJw> .04.01.2018.

NTV Haber (2017c). Rusya, Suriye tasarısını 9. kez veto etti. <https://www.ntv.com.tr/dunya/rusya-suriye-tasarisini-9-kez-veto-etti,NoaEYvcwEOGHTwuRrPlyRQ> .23.12.2017

Oğuzlu, Tarık (2011). Arap Baharı ve Yansımaları. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 3 (36), 8-16.

Oktav, Özden Zenep (2016). Suriye Krizi Sürecinde Türkiye ve İran: Değişen Roller, Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 197-222.

Orhan, Duygu Dersan (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2) , 17-29.

Orhan, Oytun (2016). Fırat Kalkanı: Hedefler, Fırsatlar ve Riskler. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 8 (77), 10-13.

Özdağ, Ümit (2012). *Küçük Ortadoğu Suriye*. Ankara: Kripto Yayınları.

Özdemir, Çağatay (2016). Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi? . *Bilgi Dergisi*, 33 , 81-102.

Özkoç, Özge (2008). *Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.

Öztürkler, Harun (2014). Arap Baharı'nın Ekonomik Analizi. *Akademik ORTA DOĞU*, 8(2), 1-16.

Paksoy, Sadettin, Paksoy, H. Mustafa ve Alancıoğlu, Erdal (2013). Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), 169-182.

Pinchuk, Denis (2017). *Russia-hosted summit could be decisive for Syria peace: Erdogan*. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-russia-summit-pu/russia-hosted-summit-could-be-decisive-for-syria-peace-erdogan-idUSKBN1DM1R1> .23.12.2017.

Plakoudas, Spyridon (2017). *Causes of the Arab Spring: A Critical Analysis*. <http://kedisa.gr/wp-content/uploads/2017/06/Causes-of-the-Arab-Spring.pdf> .26.10.2017.

Polat, Doğan Şafak (2016a). 'Arap Baharı' ve Suriye Savaşı. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 137-156.

Polat, Doğan Şafak (2016b). İran'ın Suriye Politikası. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 477-489.

Robbins, Michael and Jamal, Amaney (2015). *Social Justice and the Arab Uprisings-Evidence from the Arab Barometer*. http://www.arabbarometer.org/sites/default/files/working_papers/Robbins%20Jamal%20-%20Social%20Justice%20and%20the%20Arab%20Spring.pdf (21.11.2017)

Rozsa, Erzsébet N. (2013). *Geo-Strategic Consequences of the Arab Spring*. https://www.files.ethz.ch/isn/182508/Paper_EuroMeSCo19.pdf .19.11.2017.

Sabah (2012). *Esad'ın ölüm şebekesi Şebbiha kimlerden oluşuyor?*. <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/esadin-olum-sebekesi-sebbiha-kimlerden-olusuyor>. 18.12.2017.

Sabah (2016). *Terör örgütü El Nusra cephesi kimdir? El Nusra ne zaman kurulmuştur?*. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2016/12/16/teror-orgutu-el-nusra-cephesi-kimdir-el-nusra-ne-zaman-kurulmustur>. 18.12.2017.

Sabah (2017). *Suriye konulu Cenevre 8 görüşmeleri sona erdi*. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/12/14/suriye-konulu-cenevre-8-gorusmeleri-sona-erdi> 18.12.2017

Sabah (2018). *Son dakika: Soçi Zirvesi'nin sonuç bildirgesi açıklandı*. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/01/31/soci-zirvesinin-sonuc-bildirgesi-aciklandi> . 01.02.2018.

Sabra, Majed (2013). *Arap Baharı: Mısır Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi, Ankara.

Saif, İbrahim (2008). *The Food Price Crisis in the Arab Countries: Short Term Responses to a Lasting Challenge*. http://carnegieendowment.org/files/saif_food_prices_final.pdf. (18.10.2017)

Salık, Nuri (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 3(35), 20-32.

Samur, Bilal (2016). Türkiye'nin Suriye Politikası: Demokratik Reformlardan Esad'sız Suriye'ye, Rojova'dan Kuzey Suriye'ye. (Editör: Nezir Akyeşilmen ve Önder A.Afşar). *Suriye'de Barışın İmkanları*. Ankara: Orion Yayınevi. 217-235.

Sandıklı, Atilla ve Salihi, Emin (2011). *İran, Şii Hilâli ve Arap Baharı*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.

Sarı, Özgür (2015). Suriye'de Arap Baharı Kışa mı Dönüyor?. *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)*, 2(2), 1-17.

Sarıkaya, Emre (2017). *Bir Nüfuz Mücadelesi Alanı Olarak Bahreyn*. https://ankasam.org/bir-nufuz-mucadelesi-alani-olarak-bahreyn/#_edn2 29.10.2017.

Sayın, Yusuf (2016). Arap Baharı Süreci ve Sömürgelerin Çözülmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 65-70.

Semin, Ali (2015). *Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi*. <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-51-20150818451234.pdf> . 11.01.2018.

Slim, Randa (2011). *Meet Syria's Opposition*. <http://foreignpolicy.com/2011/11/02/meet-syrias-opposition/> (29.11.2017)

Smith, Ben and Page, Rob (2015). *ISIS and the Sectarian Conflict in the Middle East*. <http://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/RP15-16> (02.12.2017)

Stratejik Ortak (2017). *Suriye Zirveleri: Astana, Cenevre ve Soçi*. <https://www.stratejikortak.com/2017/11/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> .24.12.2017.

Suriye Gündemi, (2015). *Suriye Genel Durum Haritası*. <http://www.suriyegundemi.com/2015/12/10/suriye-genel-durum-haritasi-25-09-2015/> 23.12.2017.

Suriye Gündemi, (2016). *Suriye Genel Durum Haritası*.
<http://www.suriyegundemi.com/2016/12/02/suriye-genel-durum-haritasi-02-12-2016/> . 23.12.2017.

Suriye Gündemi, (2017). *Suriye Genel Durum Haritası*.
<http://www.suriyegundemi.com/2017/12/01/suriye-genel-durum-haritasi-01-12-2017/> . 23.12.2017.

Süer, Berna (2012). Suriye’de Değişim Çabaları : Bir Bağlam ve Süreç Analizi. *Akademik Ortadoğu*, 6(2).

Şen, Abdülkadir (2015). *Suriye Askeri Muhalefeti*. Ankara: ORSAM Yayınları.

Şen, Abdülkadir (2016). *Yüzyılın En Uzun Tiyatrosu: Tüm Yönleriyle Suriye Devrimi*. İstanbul: Yapı-bozum Yayınları.

Şen, Yağmur (2013). Suriye’de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 23, 54-79.

Şimşek, Muhammed (2017). *2011-2017 ... Suriye’de 6 yılda neler oldu?*.
<http://www.bik.gov.tr/2011-2017-suriyede-6-yilda-neler-oldu/> . 07.11.2017.

Şöhret, Mesut (2016a). Suriye’nin Ekonomik Yapısı. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 85-116.

Şöhret, Mesut (2016b). Suriye’nin Siyasal Yapısı. (Editör: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım). *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. İstanbul: Beta Yayınları, 39-83.

Tandoğan, Ali (2013). *Arap Baharı Sürecinde Mısır*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.

Telci, İsmail Numan (2014). *Mısır’da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa*.
http://ormer.sakarya.edu.tr/uploads/files/20140307193613_misir_da_askeri_darbe_s_onrasi_surec_ve_yeni_anayasa_pdf.pdf . 27.10.2017.

Temiz, Kadir (2015). Rusya Müdahalesinden Sonra Çin’in Suriye Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 7 (71), 42-45.

Terkan, Aytekin, Zayıf, Vedat ve YAŞAR, İsmail (2015). El Nusra Cephesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 39-64.

The Guardian News (2011). *Switzerland identifies \$1bn worth of dictators' assets*. <https://www.theguardian.com/world/2011/may/03/switzerland-identifies-1bn-dictators-assets> . 17.10.2017

The Guardian News (2017). *Syria missile strikes: US launches first direct military action against Assad*. <https://www.theguardian.com/world/2017/apr/06/trump-syria-missiles-assad-chemical-weapons>. 04.01.2018.

The World Bank News (2015). *Middle-class Frustration Fueled the Arab Spring*. <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2015/10/21/middle-class-frustration-that-fueled-the-arab-spring> . 24.10.2017.

Toraman, İbrahim (2015). *Arap Baharı ve Suriye*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi. Yalova.

Tree, Thomas (2014). *Food Insecurity and Unrest in the Arab Spring*. <http://www.e-ir.info/2014/09/07/food-insecurity-and-unrest-in-the-arab-spring/> . 19.10.2017.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Arap Devletleri Ligi (AL)”, <http://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa>

Ulutaş, Ufuk ve Torlak, Furkan (2011). Devrimden Demokrasiye Tunus’un Seçimi. *SETA Analiz Dergisi*, Sayı: 46.

Ulutaş, Ufuk ve Bölme, Selin M. (2012). *Kim Kimdir? / Suriye’de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya*. Ankara: SETA Yayınları.

Ulutaş, Ufuk, Kanat, Kılıç Buğra ve Acun, Can (2015). *Sınırları Aşan Kriz: Suriye*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20150402160617_sinirlari-asan-kriz-suriye-pdf.pdf . 27.11.2017.

United Nations Security Council (2015). *Resolution 2254*. http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2254.pdf

UNOCHA (2017). *Humanitarian Needs Overview 2018*. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/2018_syr_hno_english.pdf. 26.12.2017.

Uzun, Hakan (2016). *Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi*. <https://ankasam.org/suriye-ic-savasi-aktorlerinin-ag-bag-teorisi-yontemiyle-incelenmesi/> 15.11.2017.

Varol, Tuğçe (2014). *IŞİD'den Sonra: Kürt Koridoru*. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2014/10/05/7786/isidden-sonra-kurt-koridoru> . 05.01.2018.

Vatan (2017a). *PKK'ya 'Akdeniz' projesinin aklını bakın hangi ülke vermiş!*. <http://www.gazetevatan.com/pkk-ya-akdeniz-projesinin-aklini-bakin-hangi-ulke-vermis--1123555-gundem/> 31.12.2017

Vatan (2017). *Rusya, Türkiye ve İran'dan Suriye'de ateşkesi izlemek için görev gücü*. <http://www.gazetevatan.com/rusya-turkiye-ve-iran-dan-suriye-de-ateskesi-izlemek-icin-gorev--1039519-dunya/> 04.01.2018

Wang, Shuguang (ed.) (2017). *The Syrian Refugee Crisis : A Short Orientation.*, <https://www.ryerson.ca/content/dam/rcis/documents/RCIS%20Working%20Paper%202017%20Tyyska%20et%20al%20Final.pdf> 21.11.2017.

Winckler, Onn (2013). The 'Arab Spring': Socioeconomic Aspects. *Middle East Policy Council Journal*, XX (4), 68-87.

World Bank - Middle East And North Africa Region Economic Monitor (2015). *Inequality, Uprisings, and Conflict in the Arab World*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/303441467992017147/pdf/99989-REVISED-Box393220B-OUO-9-MEM-Fall-2015-FINAL-Oct-13-2015.pdf> . 23.20.2017

Yalçınkaya, Neslihan ve Yalçınkaya, Hakan (2017). Arap Baharı'nın Türkiye-Suriye Üzerine Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (43) , 79-94.

Yanar, Rüstem (2014). 'Arap Baharı' Sonrası Ortadoğu'da Ekonomi. *Ortadoğu Analiz*, 6 (62) , 46-49.

Yavaş, Gökçen (2016). Avrupa Birliği ve Suriye İç Savaşı. (Editör: Hasan Basri Yalçın, Burhanettin Duran). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri*. İstanbul: SETA Yayınları, 130-148.

Yazıcı, Nevin (2012). *Suriye Siyasi Tarihi*. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi> . 16.10.2017.

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2012). Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm. *Akademik Orta Doğu*, 7 (1).

Yüksel, Elif Akın (2014). *İkinci Cenevre Görüşmeleri Sürüyor*.
<http://politikakademi.org/2014/02/ikinci-cenevre-gorusmelerinde-suriye-mesaisi-suruyor/> . 02.01.2018

Yüksel, Okan (2013). *Arap Baharı ve Sosyal Medya*.
<http://politikakademi.org/2013/07/ arap-bahari-ve-sosyal-medya/> . 14.10.2017.

ÖZGEÇMİŞ

Yazar, 8 Nisan 1989 tarihinde Giresun'da doğmuştur. 1995-2003 yılları arasında Bursa İli İznik İlçesinde Kadir Koyutürk İlköğretim Okulu'nda ilk öğrenimini, 2003-2007 yılları arasında Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nde orta öğrenimini, 2007-2011 yılları arasında Ankara Kara Harp Okulu'nda lisans eğitimini ve son olarak 2016-2018 yılları arasında Konya Selçuk Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. “Küresel Güvenlik ve Terör”, “Ortadoğu” ve “Türk Dış Politikası” konuları üzerine çalışmalar yapan yazar, evli ve bir çocuk sahibi olup, ileri derecede İngilizce ve orta seviyede Fransızca bilmektedir.